TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka

Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga

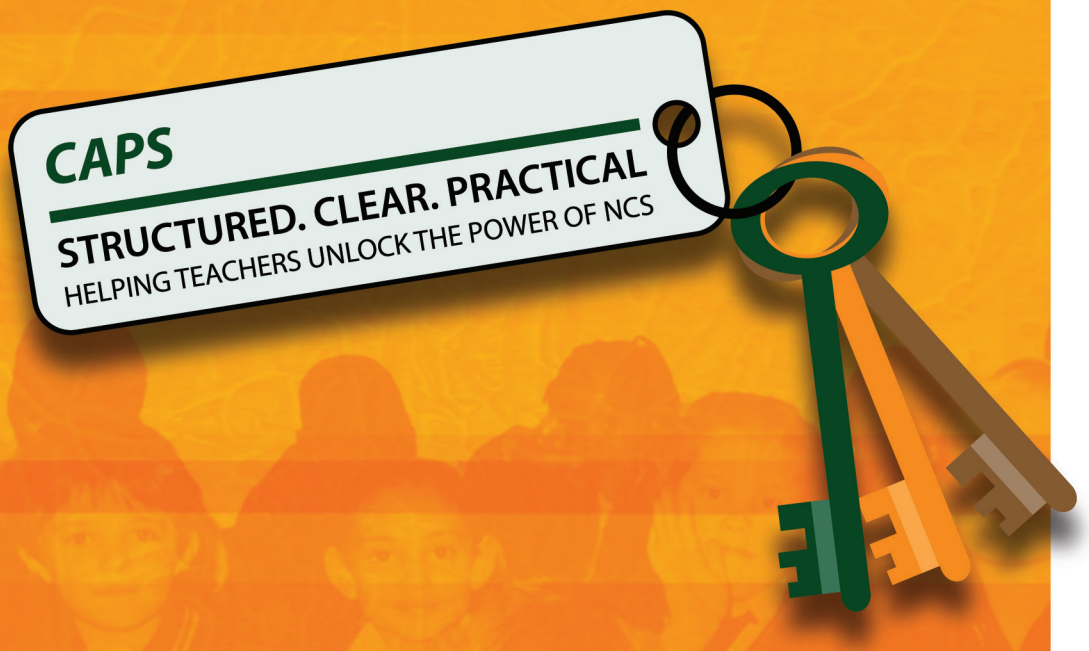

Vhuimo ha Nṱha
Gireidi dza 7-9

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

TSHITATAMENNDE TSHA PHOḼISI YA KHARIKHUḼAMU NA U LINGA GIREIDI DZA 7-9

TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI

DISCLAIMER

In view of the stringent time requirements encountered by the Department of Basic Education to effect the necessary editorial changes and layout to the Curriculum and Assessment Policy Statements and the supplementary policy documents, possible errors may occur in the said documents placed on the official departmental websites.

There may also be vernacular inconsistencies in the language documents at Home-, First and Second Additional Language levels which have been translated in the various African Languages. Please note that the content of the documents translated and versioned in the African Languages are correct as they are based on the English generic language documents at all three language levels to be implemented in all four school phases.

If any editorial, layout or vernacular inconsistencies are detected, the user is kindly requested to bring this to the attention of the Department of Basic Education.

E-mail: capslangcomments@dbe.gov.za or fax (012) 328 9828

Department of Basic Education

222 Struben Street
Private Bag X895
Pretoria 0001
South Africa
Tel: +27 12 357 3000
Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa
Tel: +27 21 465 1701
Fax: +27 21 461 8110
Website: http://www.education.gov.za

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0498-5

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* to produce this document.

From 2012 the two National Curriculum Statements, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12.* The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* represents a policy statement for learning and teaching in South African schools and comprises of the following:

(a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;

(b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and

(c) *National Protocol for Assessment Grades R-12.*

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA 1: U ḒIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI YA KHARIKHUḽAMU NA U LINGA 3

1.1 Siangane 3

1.2 Nyangaredzo 3

1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhuḽamu ya Afrika Tshipembe 4

1.4 U avhela tshifhinga 6

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi/Mutheo 6

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati 7

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia) 7

1.4.4 Gireidi ya 10-12 8

KHETHEKANYO YA 2: U ḒIVHADZA NYAMBO 9

2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga 9

2.2 Tshifhinga tsho avhelwaho Luambo lwa Hayani 13

2.3 Zwishumiswa zwa Thikhedzo dza u Funza na u Guda 15

KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO 16

3.1 Nyangaredzo ya zwikili zwa luambo 16

3.2 Phaḓaladzo ya zwibveledzwa kha Gireidi dza 7-9 62

3.3 Pulane dza u Funza 63

3.4 Thebuḽu ya Pulane dza u Funza 66

KHETHAKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA HAYANI 140

4.1 Marangaphanḓa 140

4.2 U linga ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kana hu si ha fomaḽa 141

4.3 U linga ha fomaḽa 141

4.4 Mbekanyamushumo ya u Linga 144

4.5 U rekhoda na u vhiga 150

4.6 U modareitha mishumo ya u Linga 150

4.7 Nyangaredzo 151

GUḽOSARI 152

KHETHEKANYO YA 1: U ḒIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI YA KHARIKHUḽAMU NA U LINGA

1.1 SIANGANE

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (TKL) NCS)) tshi ṱalutshedza phoḽisi nga ha kharikhuḽamu na u linga kha miṅwaha ya u dzhena tshikolo. Gireidi ya Ṱ nga Tshivenḓa ndi Gireidi ya u Ṱanganedza (Gireidi ya Ṱ) .

U itela u khwinisa kufunzele kwa kharikhuḽamu iyi, ho shandukiswa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka hune tshanduko dza ḓo thoma u shuma nga ṅwedzi wa Phando 2012. Ho bveledzwa ḽiṅwalwa ḽa Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka ḽithihi ḽi pfeseseaho hu u itela uri thero iṅwe na iṅwe i vhe na ḽiṅwalwa ḽayo. Ḽiṅwalo iḽi ḽi khou ya u shuma vhuimoni ha maṅwalwa a kale ane a nga sa zwitatamennde zwa thero dzoṱhe, Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo ya u Guda na Tsumbamalingele a Thero u bva kha Gireidi ya Ṱ-12.

1.2 NYANGAREDZO

(a) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012)* tsho imela mulayo wa u guda na u funza kha zwikolo zwa Afrika Tshipembe nahone tsho imela zwi tevhelaho:

(i) Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka tsha thero iṅwe na iṅwe yo randelwaho;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Pholisi ya Lushaka malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamushumo na u aluswa ya Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka Gireidi ya Ṱ-12; na

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Phurothokhoḽo ya Lushaka ya u Linga ya Gireidi Ṱ-12 (Phando 2012) .

(b) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012)* tshi ima vhudzuloni ha zwitatamennde zwa kharikhulamu ya lushaka zwivhili zwine zwa khou shumiswa zwa zwino, zwine zwa vha

(i) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya Ṱ-9, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 23406 ya 31 Shundunthule 2002,* na

(ii) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya 10-12, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 25545 ya 6 Tshimedzi 2003 na Nomboro 27594 ya 17 Shundunthule 2005.*

(c) Zwitatamennde zwa kharikhuḽamu zwa lushaka sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha pharaṱhukhu ya b(i) na (ii) zwo faredza maṅwalwa a phoḽisi a tevhelaho ane a ḓo shandukiswa nga zwiṱuku nga zwiṱuku, vhudzuloni hazwo ha shumiswa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012).* Tshandukiso iyi i ḓo thoma u shumiswa nga 2012-2014.

(i) Zwitatamennde zwa Thero/Sia ḽa u Guda, Tsumbamaitele ya Mbekanyamushumo dza u Guda na Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo dza u Linga dza Gireidi ya Ṱ-9 na Gireidi ya 10-12;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya Lushaka ya u linga na ndalukano dza zwikolo kha Bennde ya u Pfumbudza na Pfunzo Nyangaredzi,* yo rwelwaho ṱari kha *Nḓivhadzo ya Muvhuso ya Nomboro 124 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29626 ya 12 Luhuhi 2007;*

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka (National Senior Certificate) : Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF);* ḽe ḽa anḓadziwa kha *Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 27819 ya 20 Fulwana 2005;*

(iv) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na vhagudi vha vhaholefhali, ḽe ḽa anḓadziwa kha Gazethe ya Muvhuso ya nomboro 29466 ya 11 Nyendavhusiku 2006,* yo katelwa ngomu kha ḽiṅwalo ḽa *Phoḽisi ḽa Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12;* na

(v) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na Phurothokholo ya Lushaka ya u Linga (Gireidi Ṱ-12), sa zwe ya dzudzanyiswa zwone kha Nḓivhadzo ya Nomboro 1267 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29467 ya 11 Nyendavhusiku 2006.*

(d) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12, na khethekanyo dzine dza vha kha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga* sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndima ya 2, 3 na 4 dza heḽi ḽiṅwalo, zwi vhumba tshipiḓa tsha maga ane a fanela u tevhedzwa na maimo kana zwitandadi zwa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012).* Ngauralo, u ya nga ha *Khethekanyo 6A ya Mulayo wa Zwikolo zwa Afurika Tshipembe (Mulayo wa Vhu 84 wa 1996),* i vhumba tshipiḓa tsha muteo une ngawo, Minista wa Pfunzo ya Muteo a tshea mvelelo na zwitandadi zwa fhasisa, khathihi na maitele na maga u itela u linga zwine vhagudi vha tea u zwi swikelela kha zwikolo zwa nnyi na nnyi na zwo ḓiimisaho nga zwoṱhe.

1.3 NDIVHONYANGAREDZI YA KHARIKHUḼAMU YA AFRIKA TSHIPEMBE

(a) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tshi bvisela khagala zwine zwa dzhiwa sa nḓivho, vhukoni na zwa ndeme zwine zwa tea u gudiwa. Tshone i ita uri vhagudi vha wane na u shumisa nḓivho na vhukoni nga nḓila dzine dza ḓisa mbuelo matshiloni avho. Ngauralo, kharikhuḽamu i ṱuṱuwedza uri vhagudi vha vhe na nḓivho yo goḓombelaho ya vhupo hapo, zwi sa ambi u dzhiela fhasi kana u sathula kuhumbulele kwa mashangoḓavha.

(b) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tshi na mishumo heyi:

- u shomedza vhagudi, zwi sa sedzi vhubvo, tshiimo tsha ikonomi na matshilisano, murafho, mbeu, tshiimo tsha miraḓo na ṱhalukanyo, musi hu tshi ṋetshedzwa nḓivho, vhukoni na ndeme zwa zwine zwa tea u gudiwa uri vhagudi vha khunyeledze mbidzo yavho, na u vha vhashumeli kha vhupo ha havho sa vhadzulapo vha shango ḽo vhofholowaho;
- u dzudzanya vhuswikeli kha pfunzo ya nṱha;
- u leludza muratho kha vhagudi u bva kha tshiimiswa tsha vhugudi u ya kha tshiimiswa tsha mushumo; na
- u ṋetshedza vhatholi mbonwasia yo eḓanaho na vhukoni ha mugudi.

(c) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tsho ḓitika nga milayo i tevhelaho:

- Tshanduko ya matshilisano kha vhadzulapo: u vhona uri nangoho tshayandinganyelo ye ya vha i hone siani ḽa pfunzo yo fheliswa, vhudzuloni hayo hu dzudzanywe khonadzeo dzine dza eḓana dza pfunzo u itela zwitshavha zwoṱhe;
- U guda nga u ḓidzhenisa khazwo na vhusedzi: u ṱuṱuwedza u ḓidzhenisa kha maitele a vhusedzi kha ngudo, u fhirisa u guda ha u tou ṋetshedzwa zwo fhelaho sa yone ngoho;
- Nḓivho ya nṱha na vhukoni ha nṱha: maimo o linganywaho a fhasisa (gumoṱuku/minimamu) a nḓivho na vhukoni zwi teaho u swikelwa kha gireidi iṅwe na iṅwe zwo tiwaho ya dovha ya ṋea maimo a nṱha a swikeleaho kha thero dzoṱhe;
- U bvela phanḓa: zwi re ngomu na vhuvha kana zwi re mafhungoni kha gireidi iṅwe na iṅwe zwi sumbedza u bvela phanḓa u bva kha zwithu zwa tswititi u ya kha zwa tserekano;
- Pfanelo dza vhathu, vhuṱanganyi ha vhathu, fhethuvhupo na vhulamukanyi ha matshilisano a vhathu: u dzhenisa pfunzoni maitele na maga ane a tea u tevhedzelwa malugana na vhulamukanyi ha mupo na matshilisano na pfanelo dza vhathu sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka a tshi nyefuli kana u dzhiela fhasi zwithu zwa phambano zwi no nga sa vhushayi, u sa eḓana, murafho, mbeu, luambo, miṅwaha/vhukale, vhuholefhali na zwiṅwe;
- U dzhiela nṱha kana u ṋea ndeme sisiṱeme ya nḓivho yapo: u ṱanganedza lupfumo lwa ḓivhazwakale na ifa zwa shango ḽino sa zwithu zwa ndeme siani ḽa u fhaṱa mikhwa sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa; na
- U fulufhedzea, u tendisea, zwa ndeme na vhukoni: u dzudzanya pfunzo ine vhuvha hayo vhu a vhambedzea na ha maṅwe mashango ho sedzwa tshileme (ndeme), vhugoḓombeli na zwiṅwe.

(d) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tsho ḓiimisela u bveledza vhagudi vhane vha kona u:

- topola kana u ṱalusa na u tandulula thaidzo na u ṋea muhumbulo kana u dzhia tsheo yo dziaho (u humbula nga nḓila yo vhibvaho);
- shuma zwavhuḓi u woṱhe na musi u na vhaṅwe sa muraḓo wa tshigwada;
- ḓilanga na u laula mishumo yavho nga nḓila i pfadzaho nahone ine ya nyaula;
- kuvhanganya, u saukanya, u dzudzanya na u sengulusa mafhungo;
- davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi hu tshi khou shumiswa zwikili zwa u tou vhona, zwiga na luambo nga nḓila dzo fhambanaho;
- shumisa saintsi na thekhinoḽodzhi nga nḓila i pfadzaho zwavhuḓi, hu na vhuḓifhinduleli siani ḽa mupo na mutakalo wa vhaṅwe; na
- sumbedza u pfesesa ḽifhasi sa tshiimiswa tshine ha vha na vhushaka khatsho. Nga maṅwe maipfi, hu tea u ḓivhiwa uri nyimele ya u tandulula thaidzo a yo ngo ḓiimisa nga yoṱhe.

(e) Vhukateli vhu tea u vha mudzi muhulwane siani ḽa u dzudzanya, u pulana na u gudisa tshikoloni tshiṅwe na tshiṅwe. Hezwi zwi nga itea musi vhadededzi vhoṱhe vha tshi pfesesa u kona u ḓivha na u tandulula zwi thivhelaho kana u thithisa u guda, vha dovha hafhu vha kona u pulanela nyimele dzo fhambanaho.

Khii kana ndeme ya u langula u vhukateli ndi u vhona uri zwithithisi zwo topolwa na uri zwo shuṅwa nga zwiimiswa zwa u ṋea thuso zwo teaho nga ngomu ha zwitshavha zwa tshikoloni, hu tshi dzheniswa na vhagudisi, thimu dza u ṋea thuso dzo tiwaho kha Tshiṱiriki, thimu dza u thusa dza kha maimo a zwiimiswa. U shuma na zwikundisi kiḽasini, vhagudisi vha tea u shumisa zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho sa zwe zwa dzheniswa kha *Ndededzi ya u Gudisa na u Guda ha Vhukateli (2010) (Guidelines for Inclusive Teaching and Learning)* ya Muhasho wa Pfunzo ya Muteo.

1.4 U AVHELA TSHIFHINGA

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi

(a) Tshifhinga tsha u gudisa tsha thero dza Vhuimo ha Fhasi tsho ima nga nḓila i tevhelaho:

THERO	GIREIDI YA R (AWARA)	GIREIDI YA 1-2 (AWARA)	GIREIDI YA 3 (AWARA)
Luambo lwa Hayani	10	7/8	7/8
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma		2/3	3/4
Mbalo	7	7	7
Zwikili zwa Vhutshilo	**6**	**6**	**7**
• Nḓivho ya Muteo	(1)	(1)	(2)
• Vhutsila na Mishumo ya Zwanḓa (Arts na Craft)	(2)	(2)	(2)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(2)	(2)	(2)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1)	(1)	(1)
TSHIVHALOGUṰE	**23**	**23**	**25**

(b) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya R, 1 na 2 ndi awara dza 23. Kha Gireidi ya 3 ndi awara dza 25.

(c) Kha nyambo, awara dza 10 dzo avhelwa Gireidi ya Ṱ-2 na awara dza 11 kha Gireidi ya 3. Awara dza nṱhesa kana gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 2 na gumofulu ḽa awara dza 3 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kha Gireidi ya Ṱ-2. Kha Gireidi ya 3 gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 3 na gumofulu ḽa awara dza 4 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma.

(d) Kha Zwikili zwa Vhutshilo, Nḓivho ya Muteo (Beginning Knowledge) yo avhelwa awara 1 kha Gireidi ya Ṱ-2 na awara dza 2 sa zwe zwa sumbedziswa nga awara kha zwitange (buraketse) kha Gireidi ya 3.

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Vhukati (Gireidi ya 4-6) tsho dzudzanywa kha thebuḽu i re afho fhasi nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	6
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	5
Mbalo (Mathematics)	6
Saintsi ya Mupo na Thekhinoḽodzhi	3, 5
Saintsi dza Matshilisano	3
Zwikili zwa Vhutshilo • Vhutsila (Creative Arts) • Ngudo ya Nyonyoloso • Ngudamutakalo na Matshilisano	**4** (1, 5) (1) (1, 5)
TSHIVHALOGUṰE	**27, 5**

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia)

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Nṱha (Gireidi ya 7-9)) tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4
Mbalo (Mathematics)	4, 5
Saintsi dza Mupo	3
Saintsi dza Matshilisano	3
Thekhinoḽodzhi	2
Saintsi dza Ndango ya Ikonomi	2
Ngudo ya Vhutshilo	2
Vhutsila na Mvelele	2
TSHIVHALOGUṰE	**27, 5**

1.4.4 Gireidi ya 10-12

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya 10-12 tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	U AVHELA TSHIFHINGA NGA VHEGE (AWARA)
Luambo lwa Hayani	**4.5**
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	**4.5**
Mbalo	**4.5**
Ngudo ya Vhutshilo	**2**
Tshivhalo tsha fhasisa tsha thero tharu dzine ha nangwa khadzo u bva kha **Tshigwada B** - Anekitsha B, Thebulu B1-B8 dza ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12,* zwi tshi bva kha nzudzanyo dza pharagirafu ya 28 ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi ḽo bulwaho afho nṱha.	**12 (awara 3x4)**
TSHIVHALOGUṰE	**27, 5**

Tshifhinga tsho avhelwaho nga vhege tshi nga shumiselwa fhedzi thero dza TKL (NCS) dzi ṱoḓeaho dza tshivhalo tsha fhasisa sa zwe zwa sumbedziswa afho nṱha. Tshifhinga a tshi tei u shumiselwa thero dza u engedzedza dzo engedzwaho kha mutevhe wa thero dza tshivhalo tsha fhasisa. Arali mugudi a tshi ṱoḓa u ṋekedza kana u ita thero dza u engedzedza, tshifhinga tsho engedzwaho tshi tea u avhelwa u itela u ṋekedza idzi thero.

KHETHEKANYO YA 2: U ḒIVHADZA LUAMBO LWA HAYANI KHA VHUIMO HA NṰHA

2.1 NYAMBO KHA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI TSHA KHARIKHUḽAMU NA U LINGA TSHA LUSHAKA

Luambo ndi tshishumiswa tshi shumiswaho kha u humbula na vhudavhidzani. Lu dovha hafhu lwa vha tshishumiswa tsha mvelele na tsha zwa lunako tshine tsha shumisiwa nga vhathu u itela u pfesesa ḽifhasi ḽine vha khou tshila khaḽo. U guda u shumisa luambo zwavhuḓi zwi ita uri vhagudi vha kone u humbula na u wana nḓivho, u bvisela khagala vhuvha havho, vhuḓipfi na mihumbulo, u davhidzana na vhaṅwe na u langa shango ḽavho. Lu dovha lwa ṋea vhagudi zwivhumbeo zwinzhi na mihumbulo yo pfumaho, nga maanḓa zwine zwa nga shumiswa u ita uri ḽifhasi ḽavho ḽi vhonale ḽi ḽa khwine kha zwine ḽa vha zwone; ḽavhuḓi u fhirisa zwine ḽa vha zwone; ḽi tshi pfesesea u fhirisa zwine ḽa vha zwone. Ndi nga luambo hune u fhambana ha mvelele na matshilisano zwa sumbedzwa na u fhaṱwa, ndi luambo lune lwa nga ita uri zwo fhaṱwaho zwi shandukiswe, zwi hudzwe na u lulamiswa.

2.1.1 Vhuimo ha nyambo

U guda luambo kha Vhuimo ha nṱha hu katelwa nyambo dzoṱhe dza tshiofisi dza Afrika Tshipembe, sa, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa, isiZulu, Sepedi (Sesotho sa Leboa), Sesotho, Setswana, Siswati, Tshivenḓa, Xitsonga - na Luambo lwa Zwanḓa na nyambo dzi si dza tshiofisi. Nyambo idzi dzi nga gudwa kha maimo a nyambo o fhambanaho.

Luambo lwa Hayani ndi luambo lwa u thoma u wanwa nga vhagudi. Fhedziha, vhunzhi ha zwikolo zwa Afrika Tshipembe a zwi gudisi nyambo dza hayani dza vhaṅwe kana dza vhagudi vhoṱhe vho ḓiṅwalisaho, fhedzi vha nga funza nthihi kana mbili dza nyambo kha vhuimo ha Luambo lwa Hayani. Zwenezwoha, nga madzina uri Luambo lwa Hayani na uri Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma na hu tou ambiwa fhedzi maimo a vhukoni ha u funza luambo, hu si luambo lwapo (Hayani) kana lwe lwa wanwa (sa kha Nyambo dza u Engedza) lini. Kha iyi phoḽisi, hu tshi ambiwa nga Luambo lwa Hayani, zwi tea u ḓivhea uri hu khou ambiwa vhuimo, hu si luambo lwone luṋe lini.

Vhuimo ha Luambo lwa Hayani vhu ṋekedza vhukoni ha luambo zwine zwa ṋea zwikili zwa mutheo wa u davhidzana na vhaṅwe vhathu zwine zwa ṱoḓea hune ha tshilwa hone na zwikili zwa u kona u pfesesa zwa pfunzo zwine zwa ṱoḓea kha u guda kha masia oṱhe a kharikhuḽamu. Hu na khwaṱhisedzo ya u funza zwikili zwa U thetshelesa, U amba, U vhala na U ṅwala kha vhuimo uvhu ha luambo. Vhuimo uhu vhu ṋekedza vhagudi vhukoni ha zwibveledzwa, u takalela vhuḓi ha luambo na ha u humbulela vhune ha vha ṋekedza vhukoni ha u vhumbulula, u humbulela na u khwaṱhisedza kupfesesele kwa ḽifhasi ḽine vha tshila khaḽo. Fhedziha, khwaṱhisedzo na tshikalo tsha zwikili zwa U thetshelesa na U amba u bva kha Gireidi ya 7 u ya phanḓa zwi fhasi ha khwaṱhisedzo ya tshikalo tsha zwikili zwa u vhala na u ṅwala.

Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma (LET) zwi amba luambo lune lu si vhe lwa ḓamuni, fhedzi lune lwa shumiswa kha nyambedzano kha tshitshavha, zwi amba uri ndi luambo lwa u guda na u funza kha pfunzo. Kharikhuḽamu i ṋekedza thikhedzo yo khwaṱhaho kha vhagudi vhane vha ḓo shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma sa luambo lwa u guda na u funza. Mafheloni a Gireidi ya 9 vhagudi avha vha tea u kona u shumisa Luambo lwa Hayani na Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma zwavhuḓi vhe na vhuḓifulufheli u itela ndivho dzo fhambanaho hu tshi katelwa na u guda.

Afrika Tshipembe, vhagudi vhanzhi vha thoma u shumisa luambo lwa u engedza, English, sa Luambo lwa u Guda na u Funza (LGF). Hezwi zwi amba uri vha tea u swikelela kha vhuimo ha nṱha ha vhukoni ha English. Vha dovha vha tea u kona u vhala zwavhuḓi nga English.

Vhuimo ha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma vhu dzhia uri musi vhagudi vha tshi swika tshikoloni lwa u tou thoma, zwi a itea uri vha vha vha si na nḓivho ya luambo ulwo. Ngauralo, miṅwaha ya u thoma i fanela u tou fombe kha u bveledza vhukoni ha vhagudi u itela uri vha kone u pfesesa na u amba luambo ulwo. Hu fanela u bveledzwa zwikili zwa mutheo zwa vhudavhidzani. Vhagudi vha Gireidi ya 2 na ya 3 vha ranga nga u fhaṱa nḓivho ya u vhala na u ṅwala u bva henefha kha mutheo wa oraḽa. Vha dovha hafhu vha shumisa zwikili zwa ḽitheresi (u vhala na u ṅwala) zwe vha guda kha Luambo lwa Hayani.

Kha Vhuimo ha Vhukati na ha Nṱha, vhagudi vha bvela phanḓa na u khwaṱhisedza zwikili zwa U thetshelesa, U amba na U ṅwala. Ngauralo, sa izwi luambo lwa u guda lu si luambo lwavho, vha tea u lu shumisesa u itela u ḓivha zwinzhi nga halwo, zwihuluhulu ho sedzwa tshikili tsha u humbula na u elekanya. Vhagudi vha dovha hafhu vha shumisesa vhunzhi ha zwibveledzwa nga nḓila ine vha bveledza vhukoni ha zwithu zwo fhambanaho, u fana na u kona u humbulela, ngeno vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma. Hezwi zwi ḓo ita uri vhagudi vha bveledze zwikili zwa akhademi kha ulwo luambo, zwine vha ḓo tea u vha nazwo, vhuhulu ho sedzwa thero dzine dza nga sa Saintsi dza Mupo, Mbalo, nz. dzine ha shumiswa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma musi hu tshi funzwa na u guda thero idzo.

Musi vhagudi vha tshi swika kha Vhuimo ha Nṱha, vha tea u vha vho no vha na nḓivho yo ṱanḓavhuwaho ya Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma, nga maanḓa ho sedzwa zwikili zwa u humbula na u elekanya ha maimo a nṱha. Fhedzi ngoho ndi ya uri vhunzhi ha vhagudi vha kundelwa u ita nyambedzano kana u davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma. Ngauralo, khaedu kha Vhuimo ha Nṱha ndi ya u dzudzanya thikhedzo u itela vhagudi avho khathihi na u vhona uri ṋetshedzo ya kharikhuḽamu i khou bvela phanḓa kha vhagudi avho na u swikelela zwikalo kana maimo sa zwe zwa tetsheliswa zwone kha Gireidi dza phanḓa. Maimo haya a tea u vha nga nḓila ine vhagudi vha tea u kona u shumisa Luambo lwa u Engedza nga nḓila ya maimo a nṱha hu na ndingedzo dza u vha dzudzanyela musi vha tshi ya phanḓa na pfunzo dza nṱha kana kha ḽifhasi ḽa mushumo. Ngauralo, hu khou themendelwa uri, hune zwa konadzea, vhagudi kha Vhuimo ha Nṱha vha tea u gudiswa zwiteṅwa zwithihi kha vhuvhili ha nyambo dzine dza ṋekedzwa kha tshikolo henefho kha mumono wa vhege mbili. Hezwi zwi amba uri, arali vhagudi vha tshi khou ita dibeithi kha Luambo lwa hayani, na kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma, vha tea u itavho dibeithi.

2.1.2 Zwikili zwa luambo

Kharikhuḽamu ya Luambo lwa Hayani yo vhekanywa u ya nga zwikili zwi tevhelaho:

1	U thetshelesa na U amba
2	U vhala na U ṱalela
3	U ṅwala na U ṋekedza
4	Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo

2.1.3 Ngona dza u Funza Luambo

Ngona ya u funza luambo kha ano zwibveledzwa a ḓisendeka nga tshibveledzwa, vhudavhidzani, ṱhanganelano na zwi lumbamaho kha maitele.

Ngona yo ḓisendekaho nga tshibveledzwa na **maitele a vhudavhidzani** vhuvhili hazwo zwo ḓitika kha u dzulela u shumisa na u sika zwibveledzwa. **Ngona yo ḓisendekaho kha tshibveledzwa** i funza vhagudi uri vha vhe vhavhali, vhaṅwali, vhasedzulusi na vhabveledzi vha zwibveledzwa vha re na vhukoni, vhuḓifulufheli na vhusedzesi. Zwi dzhia u thetshelesa, u vhala, u ṱalela na u sengulusa zwibveledzwa u itela u pfesesa uri zwithu zwo bveledzwa hani na uri mvelele dza hone ndi dzifhio. Nga u sedzulusa nga vhuronwane (ha tsatsaladzo), vhagudi vha bveledza vhukoni

ha u ṱalusa zwibveledzwa. Zwibveledzwa zwo dziaho ndi zwiko zwa ndeme zwa magudiswa na nyimele kha u davhidzana, u guda ho ṱanganywaho na u funza nyambo. Maitele o teiwaho kha zwibveledzwa a dovha a bveledza zwibveledzwa zwo fhambanaho u itela ndivho na vhathetshelesi. Kuitele ukwu ku mbo ḓi vha khagala nga u pfesesa uri zwibveledzwa zwi fhaṱwa hani.

Ngona ya vhudavhidzani a amba uri musi hu tshi guda luambo, mugudi u tea u ḓivha nga maanḓa luambo lwo livhiwaho khalwo na zwikhala zwa u ḓowela na u bveledza ulwo luambo. Vhagudi vha guda u vhala nga u dzulela u vhala, vha guda u ṅwala nga u dzula vha tshi ṅwala. U funza luambo zwi tea nga nḓila ya u vangana, musi mudededzi a tshi khou sumbedza maitele avhuḓi, vhagudi vha ita nḓowenḓowe ya zwikili zwo teaho vha sa athu u shumisa zwikili izwi nga vhone vhane. Tshivhumbeo tsha ngudo iṅwe na iṅwe tshi tea u vha tshine tsha katela kiḽasi yoṯhe hu sa athu itwa nḓowenḓowe nga zwigawada na u shumisa zwikili zwiswa mugudi nga muthihi-muthihi.

Ngona dza u shumisa maitele i shumiswa musi vhagudi vha tshi bveledza tshibveledzwa tsha u tou ṅwala na tsha oraḽa. Vhagudi vha dzhenela maimo o fhambanaho a zwa u thetshelesa, u amba na maitele a u ṅwala. Vha tea u humbula nga ha vhathetshelesi na ndivho musi vhe kati na maitele haya. Izwi zwi ḓo vha thusa uri vha davhidzane na u amba zwine vha khou elekanya nga nḓila yone**,** tsumbo, u funza nga ha u ṅwalwa a zwi sedzi kha tshibveledzwa fhedzi lini, zwi ḓi sedzavho na ndivho na maitele a u ṅwala. Kha maitele a u ṅwala vhagudi vha gudiswa nḓila ya u bveledza mihumbulo, u elekanya nga ha ndivho na vhathetshelesi, u ṅwala mvetomveto, u dzudzanya mishumo yavho na u ṉekedza tshibveledzwa tshine tsha bvisela khagala kuhumbulele kwavho.

Ngona dza u funza ḽitheretsha

Ndeme khulwane ya u vhala ḽitheretsha kiḽasini a si u sokou vhala fhedzi lini, ndi u bveledza u dzhiela nzhele ndeme ya kushumisele kwalwo kana kwo teaho kwa luambo lwo kunakiswaho, lu re khagala, lwa kuambele, nahone zwa ṱalutshedzea nga nḓila i pfalesaho tshoṯhe. Musi vhunzhi ha ḽitheretsha hu zwithu zwa u mvumvusa, u takadza, kana nzumbululo, vhaṅwali makone vha bveledza nganea, matambwa na zwirendo ngauri vha na mihumbulo, ngelekanyo na mafhungo, maitele, kuhumbulele na vhutendatenda zwine vha tama u kovhekana kana u dzumbululela vhane vha ḓo vhala zwibveledzwa avho. U shumisa luambo nga nḓila ya khumbulelwa ndi ḽiṅwe ḽa u dzumbulula, u khwaṯhisa na u ṉea mavhala a zwi bvaho mihumbuloni yavho.

U funza ḽitheretsha a zwo ngo leluwa na khathihi, fhedzi zwi a konḓa arali hu si na u ṱalusa nga muthu ene muṉe, u elekanya na u fhulufhedzea na mahumbulwa u bva kha vhone vhaṉe vhagudi. Arali vha sa guda u pfesesa ḽitheretsha nga vhone vhaṉe, a vha nga ḓo vha vho guda zwinzhi. Vhadededzi vha tea u sa ṉea ṯhalutshedzo na mihumbulo yavho ya ḽitheretsha, fhedzi kha vha tendele u dzhenelela ha vhagudi u ya nga hune zwa konadzea ngaho. U bvisela khagala kupfesesele kwawe a zwi na ndavha uri ndi zwone kana a si zwone. I tou vha nḓila ine muvhali a toḓa u bvisela khagala kupfesesele kwawe.

Maga a vhuḓi a u funza ḽitheretsha nga nḓila yone a nga katela zwiṅwe kana zwoṯhe zwa zwi tevhelaho:

- U ita nga nḓila dzoṯhe u vhona uri bugu dza ḽitheretsha dzi vhalesiwe kiḽasini hu si khou awelwa ha itwa muṅwe mushumo na khathihi. Izwi zwi so ngo fhira vhege mbili. Ndi zwa ndeme uri vhagudi vha vhe na muhumbulo wo ṱambaho nga ha zwine zwa khou bvelela buguni vha tshi kha ḓi tou bva fhasi nayo. U fhedzesa tshifhinga tshilapfu kha u vhala tshibveledzwa/bugu zwi a ḓi thithisa kha u pfesesa havhuḓi mudzedze wa nganetshelo na puloto. Dziṅwe kiḽasi dzi a kona u vhala zwibveledzwa dzi si khou thusiwa. Zwi tea u ṱuṱuwedzwa hezwi. *Vhurendi* vhu tea u gudiswa, hu si *zwirendo.* Kha vha vhale zwirendo zwinzhi kiḽasini, vha vhone uri vhagudi vha kona u ṅwala zwirendo nga vhone vhaṉe.

- Tsenguluso yo dziaho ya zwibveledzwa ndi mushumo wo tetshelwaho maimo a yunivesithi, zwo ralo vhagudi kha vhuno vhuimo a vha tei u guda tsenguluso ya zwibveledzwa zwi kha maimo o angalalesaho lini. Fhedziha muhumbulo woṱhe wa u funza ḽitheretsha ndi u sumbedza vhagudi uri Luambo lwa Hayani lu nga shumiswa hu na nzhele, vhuṱali, khumbulo na vhuḓi. Hezwi zwi amba u vha na vhusedzesi ha uri ḽitheretsha i sikwa hani, ya shumiswa hani na u dzudzanyululwa hafhu u itela u bvisela khagala na u khwaṱhisedza zwine zwa khou ambiwa. Mishumo iyo i nga kwama u sedzulusa u vha hone na u sa vha hone ha zwifanyiso zwa muhumbulo, uri ndi zwifanyiso zwa muhumbulo zwifhio zwo nangiwaho nga muṅwali na uri ndi ngani; tshivhumbeo tsha mafhungo na u ṅwala pharagirafu, kana tshivhumbeo tsha zwirendo, kunangele kwa maipfi, zwiṱuṱuwedzi u buḓekanya na tshibveledzwa; kushumisele kwa zwiga, mubvumo na muvhala zwo teaho. Vhunzhi ha mushumo uyu wo ḓisendeka kha ḽitheretsha, fhedzi u sengulusa mutalo muṅwe na muṅwe wa tshibveledzwa zwi kwasha ndeme yatsho.

- Vhukoni ha u ṅwala vhu tea u ṱumekanywa na u guda ḽitheretsha. Mishumo ya u ṅwala ine ya ṱoḓa u pfesesiwa ha ḽitheretsha ine ya khou vhalwa i a thusa vhukuma kha u swikelela maimo a u takalela zwa vhusiki kha vhagudi. Nyambedzano kiḽasini dzi a vha dzavhuḓi arali muṅwe na muṅwe a tshi dzhenelela a shela mulenzhe. Fhedzi nyambedzano dza kiḽasini dzi no livhisa kha mishumo ya u ṅwala dzi ḓisa ndivho na mbuelo yavhuḓi.

- Tsha u fhedzisa, ndi zwa ndeme u sumbedza uri ḽitheretsha a si mafhungo a uri phindulo dzone ndi dzifhio lini: muhumbulo wa uri, tsumbo, tshirendo tshi nga kona u amba zwiṅwe na zwiiṅwe arali muthu a tshi nga kona u zwi sumbedza, zwi nga vho amba uri ḽitheretsha ndi mazwifhi nahone zwi ita uri muthu a vhe na kuelekanyele ku si na ndavha na uri ḽitheretsha i shuma hani. Tshibveledzwa tshoṱhe tsho fhelela tshi na zwine tsha amba, hu si zwipiḓapiḓa zwatsho lini. U vhala tshibveledzwa nga nḓila yavhuḓi zwi ita uri zwo ṅwalwaho zwi kone u ṱalusea, u sikea na u dzhiea nga muthu nga u shumisa maitele one a u sedzulusa.

Dziṅwe dza ngona dza ḽitheretsha dzine dza nga shumiswa musi hu tshi funzwa u pfesesa zwiteṅwa zwa ndeme zwa ḽitheretsha **ndi ngona ya ndunzhendunzhe, ya muṅwali, ya thero na ya lushaka lwa ḽitheretsha**. Ngona idzi dzi nga ṱanganyiswa.

Kha **ngona ya ndunzhendunzhe maitele** ndi hune vhagudi vha nga ita ṱhoḓisiso vha ṱanganyisa tshikhala kana tshifhinga tsha ḽitheretsha na zwiwo zwo iteaho kale kana zwa ḓivhazwakale zwo iteaho nga tshenetsho tshifhinga.

Kha **ngona ya muṅwali** vhagudi vha nga shela mulenzhe kha u guda nga ha muṅwali, nga maanḓa ho sedzeswa kha vhurendi, vha ṱumanya vhurendi hawe na tshifhinga tsha ḓivhazwakale tshenetsho.

Kha **ngona ya thero** vhagudi vha nga lavhelesa thero dzine dza nga sa vhulamukanyi, u bvelela, lufuno, vhugevhenga, nz. Kha vhunzhi ha zwirendo kana tshaka dzo fhambanaho dza ḽitheretsha vha dovha vha zwi ṱumanya na nyimele ya kutshilele kwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe. Vha nga kona u dzhia tsheo nga ha nyito dza vhaanewa na u amba nga ha thero.

Kha **ngona ya lushaka (lwa ḽitheretsha)** vhagudi vha nga khethekanya, u fanyisa na u fhambanyisa tshaka dzo fhambanaho dza ḽitheretsha, tsumbo, phambano vhukati ha puloto kha nganea/nganeapfufhi/ḓirama/ngano.

Ngona dza u funza kushumisele kwa luambo

U funza Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi tea u sedzesa kha nḓila ine luambo lwa shumiswa ngayo na zwine zwa nga itwa nga luambo, tsumbo, zwine zwithu zwa amba zwone, u shumana na thaidzo na zwitakalelwa, u ṱuṱuwedza khonani na vhashumisani, khathihi na u sima matshilisano o pfumaho. U funza Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi tea u vha nḓila ya u ita uri zwithu zwi itee nga ngona.

U funza zwivhumbeo zwa luambo/zwivhumbeo zwa girama zwi tea u ḓisendeka nga tshibveledzwa, maitele a vhudevhidzani na u vanganya.

Milayo i tevhelaho i tea u dzhielwa nṱha musi hu tshi funzwa zwivhumbeo zwa luambo:

- Girama i tea u funzwa u itela u vhumba zwibveledzwa musi zwi kha nyimele yazwo - nga iṅwe nḓila i kwamana na luambo lwa vhukumakuma.
- Kushumisele kwa girama a ku tei u sedzana fhedzi na kusengulusele kwa mafhungo magede - i tea u ṱalutshedza nḓila ine mafhungo ayo a dzudzanywa ngayo u fhaṱa tshibveledzwa nga u angaredza u fana na zwiṱori, maanea, marifhi, mivhigo, nz, zwine vhagudi vha guda u vhala na u ṅwala musi vhe tshikoloni.
- Hu tea u shumiswa zwithu zwine zwa tendisea zwi no nga sa mufhindulano, inthaviyu - zwi tea u ṱuṱuwedzwa.
- Kha hu ṱumanywe zwivhumbeo zwa luambo na kushumisele kwa luambo nga nḓila dzo fhambanaho kha nyimele dza matshilisano dzo fhambanaho, tsumbo, u bvisela vhupfiwa kana mihumbulo khagala, u ḓivhadza vhathu, u amba kana u vhiga nga ha zwithu, nyito, zwiwo kana vhathu kha mupo, zwa tshifhinga tsha zwino kana tshifhinga tshi ḓaho; u ita khumbelo; u ṋekedza makumedzwa; u ṋea zwiḽiwa kana zwinwiwa na u tenda kana u landula zwavhuḓi; u ṋea na u fhindula ndaela; u fanyisa na u fhambanyisa zwithu.
- Kha hu shumiswe nyito dza kiḽasini dzine dza elana na tshivhumbeo tsha luambo lune lwa khou shumiswa, tsumbo, tshifhinga tsho fhelaho na maanea a u anetshela na u ṅwala muvhigo; mamudi a thendelo na maanea a u vhuisa muhumbulo.
- Kha hu sedzeswe mishumo ya ndeme. U kuvhanganya nḓivho ya milayo ya girama a zwi tou amba uri zwi nga sia zwi khou konisa vhagudi u shumisa luambo nga nḓila ine ya pfadza. Vhagudi vha tea u kona u shumisa milayo ya girama kha kuvhumbele kwa mafhungo avho uri a vhe na mudzio wo khwaṱhaho vhukuma uri zwine vha amba kana u ṅwala zwi ambe.

2.2 TSHIFHINGA TSHO AVHELWAHO LUAMBO LWA HAYANI

U ya nga nzudzanyo ya Phoḽisi, tshifhinga tsha u funza tsho avhelwaho Luambo lwa Hayani ndi awara 5, ngeno kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma hu awara 4 nga vhege. Honeha, kha Vhuimo ha Ṋtha, zwikolo zwine zwa shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma sa luambo lwa u guda na u funza, hu khou themendelwa u avhelwa awara 5 kha luambo ulwo, na awara 4 kha Luambo lwa Hayani. Zwikolo zwine zwa shumisa luambo lwa u Engedza sa luambo lwa u guda zwi teaha u avhela awara 5 kha lwonolwo luambo.

Magudiswa oṱhe a luambo a gudiswa kha sekele ya vhege mbili (awara dza 10 (8)). **Vhadededzi a vha tei u tou fombe kha heyi sekele, vha i shumisa yo tou ralo naho zwi sa anani na nyimele yavho. Fhedzi vha tea u vhona uri nangoho zwikili zwa luambo, nga maanḓa u vhala na u ṅwala, zwi khou dzhielwa nṱha tshifhinga tshoṱhe.** Tshifhinga tsho avhelwaho zwikili zwa luambo zwo fhambanaho kha Gireidi ya dza 7- 9 ndi vhege dza 36. Vhege nṋa dzo vhetshelwa mulingo - vhege mbili dza mulingo wa Fulwi na dziṅwe vhege mbili dza mulingo wa mafheloni a ṅwaha (Nyendavhusiku).

Tsumbatshifhinga i tea u ita uri nga vhege hu vhe na pheriodo mbili dzi no ḓa khathihi dzi tsini na tsini. Kha mumono/sekele wa vhege mbili tshifhinga tshi tevhelaho tsho avhelwa zwikili zwa luambo zwo fhambanaho sa zwe zwa anganyiswa zwone afha fhasi:

Tshifhinga tsho themendelwaho kha Luambo lwa u Guda na u Funza

ZWIKILI	U AVHELWA HA TSHIFHINGA NGA SEKELE YA VHEGE MBILI (AWARA)		
	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
***U thetshelesa na U amba (Oraḽa)**	Awara 2		
***U vhala na U ṱalela**	Awara 3 na minetse dza 30 (Awara 1 na minetse dza 45 u itela tholokanyoṋḓivho (u pfesesa) na awara 1 u itela zwibveledzwa zwa ḽitheretsha)		
***U ṅwala na U ṉekedza**	Awara 3 na minetse dza 30		
Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo	Awara 1		
	***Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo** zwo vanganywa/ṱanganywa kha tshifhinga tsho avhelwaho tsha zwikili zwiraru zwi re afho nṱha. Hu dovha ha vha na tshifhinga tsho avhelwaho u guda ha fomaḽa. Zwikili zwa u humbula na u elekanya zwo dzheniswa kha zwikili na zwiṱirathedzhi zwi ṱoḓeaho kha U thetshelesa na U amba, kha U vhala na U ṱalela, kha U ṅwala na U ṉekedza**.**		

Tshifhinga tsho themendelwaho kha Luambo lwa khombekhombe

ZWIKILI	U AVHELWA HA TSHIFHINGA NGA SEKELE YA VHEGE MBILI (AWARA)		
	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
***U thetshelesa na U amba (Oraḽa)**	Awara 2		
***U vhala na U ṱalela**	Awara 3 (Awara 1 na minetse dza 30 u itela tholokanyoṋḓivho (u pfesesa) na awara 1 na minetse dza 30 u itela zwibveledzwa zwa ḽitheretsha)		
***U ṅwala na U ṉekedza**	Awara 2		
Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo	Awara 1		
	***Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo** zwo vanganywa/ṱanganywa kha tshifhinga tsho avhelwaho tsha zwikili zwiraru zwi re afho nṱha. Hu dovha ha vha na tshifhinga tsho avhelwaho u guda ha fomaḽa. Zwikili zwa u humbula na u elekanya zwo dzheniswa kha zwikili na zwiṱirathedzhi zwi ṱoḓeaho kha U thetshelesa na U amba, kha U vhala na U ṱalela, kha U ṅwala na U ṉekedza**.**		

2.3 ZWISHUMISWA ZWA THIKHEDZO ZWA U FUNZA NA U GUDA

Vhagudi vha tea u vha na zwi tevhelaho kha u guda Luambo lwa Hayani kha Gireidi dza 7 - 9:

GIREIDI DZA 7 - 9	
ZWISHUMISWA ZWA NDEME	
Bugupfarwa dza luambo dzo randelwaho - Gaidi ya Mudededzi na Bugu ya Mugudi	√
Nganea	√
Nganeapfufhi	√
Ngano (Foḷukuḷoo)	√
Ḓirama	√
Vhurendi	√
Ṭhalusamaipfi	√
ZWISHUMISWA ZWA MIDIA	
Gurannḓa	√
Magazini	√
Nyambedzano dza radio/ḓirama	√
Mbekanyamushumo dza theḷevisini/ḓirama/dokhumenthari	√

Vhadededzi vha Luambo lwa Hayani vha tea u vha na:

a) Ḷiṅwalo ḷa Tshitatamennde tsha Phoḷisi ya Kharikhuḷamu na u Linga

b) Phoḷisi ya Luambo Pfunzoni

c) Bugupfarwa dza luambo dzi shumiswaho nga vhagudi na dziṅwe bugupfarwa sa zwiko zwa u engedza kha idzo dzo randelwaho

d) Dikishiṇari/ṭhalusamaipfi (luambo luthihi, nyambo mbili, nyambo nnzhi, thesorasi)

e) Bugu dzo randelwaho dza tshaka dza ḷitheretsha

f) Zwishumiswa zwo fhambanaho zwa midia: gurannḓa, magazini, burotsha, fuḷaya, nz.

g) U kona u swikelela kha thusedzi dza u tou vhona/thetshelesa dzine dza nga shumiswa kiḷasini

h) Zwiṅwe zwiko zwa midia (zwo fhambanaho zwa gurannḓa, magazini na burotsha)

Zwishumiswa zwa kiḷasini

a) Vhunzhi ha zwibveledzwa zwi dzhenisaho vhuimo ho fhambanaho ha u vhala, tsumbo: u nangwa ha bugu dza u vhala dzi re na khophi dzo linganaho dza zwibveledzwa kha vhuimo vhuṅwe na vhuṅwe kiḷasini.

b) Vhunzhi ha zwishumiswa zwa midia: gurannḓa, magazini, burotsha, fuḷaya, khungedzelo, phosiṭara, nḓivhadzo, nz.

c) Thusedzi dza u thetshelesa khathihi na u vhonwa

KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO

3.1 NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO - MAITELE NA ZWIṰIRATHEDZHI, VHULAPFU NA LUSHAKA ZWA TSHIBVELEDZWA

3.1.1 U thetshelesa na U amba

U thetshelesa na U amba ndi zwa ndeme kha u guda kha thero dzoṱhe. Nga U thetshelesa na U amba, vhagudi vha kuvhanganya na u ita mafhungo, u fhaṱa nḓivho, u tandulula thaidzo na u bvsela khagala mihumbulo na kuvhonele kwa zwithu. Zwikili zwa u thetshelesa zwa ndeme zwi thusa vhagudi u ḓivha ndeme na vhuvha zwo angaredzwaho kha zwibveledzwa na khaedu kha luambo lwa u fhuredzela na u dzhia sia U thetshelesa na U amba zwo fhambana, fhedzi ndi zwikili zwivhili zwi tikedzanaho. Vhuvhili hazwo zwi dzula zwi hone kiḽasini naho lu si lwa fomaḽa musi vhagudi vha tshi ṱanganedza kana u amba mafhungo. U thetshelesa na U amba ha fomaḽa ha zwivhumbeo zwo nangiwaho, sa dibeithi, hu ṱoḓa u funza ho dziaho vhukuma. U thetshelesa na U amba ha fomaḽa na hu si ha fomaḽa ho vangana na u vhala, u ṅwala na nḓowenḓowe ya luambo, nahone u amba hu nga ḓi ṋea tshibveledzwa tshivhumbeo tsha oraḽa (sa u vhalela nṱha) .

Maitele na zwiṱirathedzhi zwa u thetshelesa

Ndaele ya u thetshelesa i anzela u shuma zwavhuḓi nga u tevhedza zwiteṅwa zwa maitele a u thetshelesa. Heyi ndi nyito ine ya dzhia maimo mararu ane a sumbedza zwiṱirathedzhi zwa u thetshelesa zwi imaho nga zwoṱhe u itela u pfesesa na u wana mulaedza wa tshipitshi na zwiṅwe zwivhumbeo zwa u thetshelesa. A si ḽiga ḽinwe na ḽiṅwe ḽa maitele ḽine ḽa ḓo shumiswa kha nyimele iṅwe na iṅwe. Tsumbo, arali vhagudi vha vha vha tshi khou thetshelesa ṱhalutshedzo yo rekhodiwaho vha ḓo tea u ranga nga nyito ya **u rangela u thetshelesa** hune ha ṱuṱula u thetshelesa hu na ndivho ha dovha ha vha thusa u ḓikwamanya na tshenzhemo yavho. Nyito dza **u thetshelesa** dzi vha thusa u elelwa zwoṱhe nga vhuḓalo na u ela vhuḓi ha mulaedza. **Nga murahu ha u vhala** hu nga ita uri vhagudi vha fhindule nga ha zwe vha zwi pfa vhe kha nyambedzano.

Nḓowedzo dza tholokanyonḓivho ya u thetshelesa na u linga zwi ri ṋea tshikhala tsha u gudisa u thetshelesa.

U rangela u thetshelesa hu ḓivhadza vhagudi nga ha nyimele ya u thetshelesa. Hu vusuludza nḓivho yavho ya kale nga ha ṱhoho na u vha dzudzanyela u thetshelesa.

- U ṱuṱula/karusa nḓivho ya siangane hu sa athu thetshelesiwa
- U humbulela zwine tshibveledzwa tsha amba nga ha zwiwo zwi tshi bva kha ṱhoho
- U shuma nga maipfi a ndeme kha ḓivhaipfi i so ngo ḓowelwaho nga vhagudi
- Mudededzi a nga setha mbudziso thangeli dza u thetshelesa u itela u sedzulusa tshenzhemo ya vhagudi
- Vhagudi vha tea u ḓidzudzanya nga u vha na tshomedzo dzi ngaho sa penisela na mabammbiri a u ṅwalela.

Nga tshifhinga tsha u thetshelesa - u vhudzisa, u ḓivha, u fanyisa, u ṅwala notsi, u ṱalutshedzela: Vhagudi vhai

- Sengulusa
- Mulaedza

- muambi na
- vhuṱanzi ha muambi

- U ita vhuṱumani ha muhumbulo
- U wana ṱhalutshedzo
- U vhudzisa mbudziso
- U humbulela na u khwaṱhisedza mahumbulwa
- U vhuisa muhumbulo na u ṱhaṱhuvha

Nga murahu ha u thetshelesa hu tevhela tshenzhemo ya u thetshelesa**.** Vhagudi vha:

- Vhudzisa mbudziso
- Amba nga zwo ambiwaho nga muambi
- Sedzulusa notsi
- Vha nweledza zwo ṋekedziwaho nga u tou amba
- Vha fhirisela mafhungo u bva kha oraḽa u ya kha u tou ṅwala, tsumbo, u shumisa mafhungo u ḽebuḽa dayagiramu.
- Sengulusa na u ṱhaṱhuvha zwe vha zwi pfa
- Shumisa mafhungo maswa na nḓivho ya murahu
- Dzhia tsheo; u ṱhaṱhuvha u ṋea muhumbulo; u fhindula nga nḓila ya vhudzivha

NḐILA DZO FHAMBANAHO DZA U THETSHELESA	
U thetshelesa u itela u wana mafhungo o khetheaho	U thetshelesa, hu si u tou pfa muungo wa zwine zwa khou ambiwa, ndi zwone zwa ndeme kha u ṋea phindulo ya vhuṱali kha ḽifhasi ḽo ri tangaho. Kha ḽifhasi ḽine thekhinoḽodzhi ya ri ḓisela vhunzhi ha mibvumo, maipfi, muzika na u amba, u guda u thetshelesa fhedzi kha zwine zwa vha zwa ndeme kana zwi no shuma ndi zwa ndeme. Vhunzhi ha zwe zwa dodombedzwa afha fhasi, zwine zwa bvelela kha maimo o fhambanaho a maitele a u thetshelesa o bulwaho afho nṱha zwi ḓo vha zwi sa ḓivhiwi nga vhagudi vha re kha vhuimo uvhu na uri vhagudi vha tea u shuma fhedzi na maitele ane vha pfa uri kiḽasi dzavho dzi ṱoḓa u shumisa one. • U ṱuṱuwedza/nyanyula nḓivho ya siangane u sa athu u thetshelesa • U ḓivha ndivho ya muambi • U ṋea vhuvha ha muthu hoṱhe kha mushumo wa u thetshelesa na u sumbedza dzangalelo • U ṱoḓa ṯhalutshedzo • U sedzulusa u pfesesea ha mulaedza nga u ita vhuṱumekanyi, u humbulela na u khwaṯhisedza zwo humbulelwaho, u humbulela, u ṯhaṯhuvha na u humbula • U ṅwala notsi dzi no amba, u ṋea mavhala, u mepa, u khethekanya, u nweledza, u ita mutevhe wa u sedzulusa, u ṱalutshedza • U pfesesa milaedza i bvaho kha muambi • U dzhiela nzhele nyimele na ṯhalutshedzo na mishumo ya maipfi • U ḓivha, u ṱalusa na u ṯhaṯhuvha milaedza • U pfesesa ndaela, masia na maitele • U topola mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • U ita uri u pfesese mafhungo: u vhambedza, u ṯhonifha ndaela, u ḓadza kha magake, u wana phambano, u swaya zwipiḓa, u pfukisa mafhungo, u tevhekanya, u fanyisa, u pfa ṯhalutshedzo • U tevhelela zwe zwa ṋekedzwa nga: u fhindula mbudziso, notsi dza tsedzuluso, u vhekanya mihumbulo, u nweledza, u bvisela khagala, u vhuisa muhumbulo, u amba kana u ṅwala
Tholokanyonḓivho ya U thetshelesa na U amba	• U dovha u anetshela tshiṱori • U humbula zwidodombedzwa zwo khetheaho kha tshibveledzwa • U vhuisa muhumbulo kha vhuḓi na milaedza kha tshibveledzwa • U vhuisa muhumbulo kha siteriothaiphi na huriwe u dzhia masia • U amba nga vhabvumbedzwa, puloto na fhethuvhupo • U bvisela khagala muhumbulo wau • U bvisela khagala mbudziso
U thetshelesa u itela u sengulusa ha vhudzivha na u ṯhaṯhuvha	Vhunzhi ha maitele o dodombedzwaho afha fhasi a thusa kha u guda zwibveledzwa zwa ḽitheretsha, khungedzelo na maṅwalo a zwa polotiki. Nga murahu ha mushumo wa u thetshelesa, vhadededzi vha ṋekedzwa tshifhinga tsha nyambedzano, fhedzi ndi zwa ndeme u dzhia mishumo iyi ya itiwa ya u tou ṅwala. Ha tou bviswa tshipiḓa tshiṱuku kha mubvumo wa luimbo lwa fiḽimu Tshipiḓa tshenetsho tshi nga shumiswa u thoma maanea a nganetshelo (“Naa no pfa mini? Edzisani u wana uri zwi amba mini). U nangwa ha maipfi a tshivhalo a no nyanyula kha tshipitshi kana kha tshirendo tshe tsha vhalwa zwi nga dzheniswa kha mushumo wa u ṅwala u elanaho na zwi re ngomu mafhungoni. U dzhenisa maipfi kha tshitatamennde tsho fhambanaho na zwe zwa ambiwa kha tshipitshi; kana u shumise maipfi au kha tshirendo uri u pfesese maipfi zwavhuḓi. • U ḓivha na u ṱalutshedzela luambo lwa u kwengweledza, lwa nyanyuwo na lwa u fhuredzela, u dzhia sia, luvhengelambiluni na u vhona zwithu nga iṱo ḽithihi • U fhambanya vhukati ha mbuno na kuvhonele kwa zwithu • U sumbedza u ḓivha na u ṱalutshedzela thounu, luvhilo na kushumisele kwa luambo. • U fhindula nga ha tshitaila, thounu na ridzhisiṱa na u ṯhaṯhuvha nga nḓila yone • U pfesesa kutevhekanele kwone kwa mafhungo • U haṱula na u ṋea vhuṱanzi • U humbulela na u anganyela masiandaitwa • U fhindula nga ha kushumisele kwa luambo, u nanga maipfi, tshivhumbeo na kubulele kwa maipfi

NḒILA DZO FHAMBANAHO DZA U THETSHELESA	
U thetshelesa u itela u takalela na vhukwamani	Mishumo iyi ya u thetshelesa i shumiswa zwavhuḓi kha dibeithi, nyambedzano ya zwigwada zwiṱuku na kha nyambedzano ya tshivhumbeo tshiṅwe na tshiṅwe. U vhona zwipiḓa zwa fiḽimu zwi a thusa u sengulusa mbonalo sa zwe zwa tevhekanywa afho fhasi. • U fhindula nzulele dza vhudavhidzani • U shumisa milayo ya u sielisana kha khaseledzo • U imelela vhuimo hau • U vhudzisa mbudziso u itela uri vhudavhidzani vhu bvele phanḓa • U fhindula kha luambo, ngafhadzo, u ṱanganya maṱo na luambo lwa muvhili • U sumbedza u pfesesa vhushaka vhukati ha luambo na mvelele nga u sumbedza ṱhonifha milayo ya mvelele • U fhindula kha zwivhuya zwa tshibveledzwa tsha oraḽa, tsumbo: mutevhetsindo, luvhilo, zwi ḓiswaho nga mibvumo, zwifanyiso zwa muhumbulo.

Vhulapfu ha zwibveledzwa vhune ha tea u shumiswa sa tholokanyonḓivho dza u thetshelesa

MUSHUMO	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
Zwibveledzwa zwilapfu zwa tholokanyonḓivho ya u thetshelesa, tsumbo, tshiṱori, inthaviyu, matambwa, mivhigo ya mafhungo	Maipfi a 150-200/ u ya kha minethe 5	Maipfi a 200-250/ u ya kha minethe miṱanu 5	Maipfi a 250-300/ u ya kha minethe miṱanu 5
Zwibveledzwa zwipfufhi zwa tholokanyonḓivho ya u thetshelesa, tsumbo, nḓivhadzo, zwibveledzwa zwa mafhungo, ndaela, masia	Maipfi a 60-70/ minethe 1-2	Maipfi a 70-80/ minethe 1-2	Maipfi a 80-100/ minethe 1-2
Tholokanyonḓivho ya u vhala/zwibveledzwa zwa u vhala wo tou fombe	Maipfi a 150-200	Maipfi a 200-250	Maipfi a 250-300

U amba

Kha Vhuimo ha Nṱha vhagudi vha tea u funzwa kana u pfumbudzwa u amba hu si na vhuleme, zwi pfalaho nahone zwi pfadzaho sa izwi hu zwone zwithu zwa ndemesa zwa vhutshilo havho, hu tshi katelwa vhuvha ha muthu na nyaluwo ya phurofeshinala. U sika vhuḓifulufheli uvhu ndi zwa ndeme u fhira iṅwevho thekiniki kana vhungole ha u amba na vhathu. Vhagudi vha tea u ḓivha uri musi vha tshi amba, a hu nga vhi na u seiwa kana u holedzwa, vha tea u fulufhedziswa uri musi vha tshi amba vhadededzi vha ḓo vha tikedza lwo fhelelaho na u vha ṱuṱuwedza tshifhinga tshoṱhe.

Vhagudi kha Vhuimo ha Nṱha vha tea u funzwa vhunzhi ha thekiniki dza mutheo wa u kona u ita tshipitshi tshavhuḓi. Mudededzi ha tei u fhelela mbilu vhagudi, nga maanḓa ho sedzwa ṱhoḓea kana khaedu dzine dza vhangwa nga nyofho dza vhudavhidzani dzine vha vha vho lavhelesana nadzo.

Maitele na zwiṱirathedzhi zwa u amba

Kufunzele kwa u amba ku tea u katela nḓivho ya maitele na zwiṱirathedzhi zwa vhudavhidzani (vhuṱala, u rifureisa, u bvisa kana u vhuedzedza, u sumbedza, u edzisela, mibvumo na u humbela thuso). Kha u funza maitele a u amba hu na zwipiḓa zwi tevhelaho:

- U pulana - u ṱoḓisisa na u dzudzanya
- U ita nḓowenḓowe na u ṋekedza

U pulana - u ṱoḓisisa na u dzudzanya

Vhagudi vha tea u sumbedza u pulana - zwikili zwa u ṱoḓisisa na u dzudzanya u itela u ṋekedzwa ha orala nga:

- u shumisa ridzhisiṱa yone, tshitaila na ipfi u ya nga ha vhathetshelesi, ndivho, vhuvha na muhumbulo muhulwane
- U shumisa luambo lwone (kunangele kwa maipfi) nga
  - U shumisa maiti a nyito, hu tshi vanganywa na maṱaluli na maḓadzisi u itela u ṋea tshiimo tshone, Ṱhanḓavhudzo na ṱhaluso i gobolaho musi hu ambiwa, tsumbo, tshipitshi, u anetshela mafhungo, dibeithi
  - U shumisa nḓivho ya mabulazwithihi na mafhambanyi, homonimi na u shumisa ipfi ḽithihi vhudzuloni ha ḽifurase.
  - U shumisa maipfi mapambwa, o tou waniho henefho na maipfi maswa
  - U shumisa luambo lwa figara (figra dza muambo, maidioma, mirero) thounu, ḽimudi kan miswaswo
  - U shumisa pfufhifhadzo
  - U shumisa midzi, thangi na mitshila
  - U shumisa mbeu, vhunzhi na ṱhukhufhadzo
  - U shumisa digirii dza mbambedzo ya maṱaluli na maḓadzisi
- U sumbedza u dzhiela nzhele kushumisele kwone kwa luambo nga:
  - U ṋea mbuno na u bvisela khagala kuvhonele kwa ene muṋe kwa zwithu
  - U shumisa ṱhalutshedzo i re khagala na ṱhalutshedzo yo dzumbamaho na ṱhalutshedzo ya u tou humbulela
  - U bvisela khagala zwa ndeme, maime, u dzhia sia, u sedza zwithu nga iṱo ḽithihi (siteriothaiphi), luambo lwa u nyanyula, lwa u kwengweledza na lwa u fhuredzela;
- U shumisa zwiko na zwishumiswa zwa zwibveledzwa sa ṱhalusamaipfi na thesorasi u nanga ḓivhaipfi yone i no shuma na u ita ṋetshedzo nga u shumisa notsi na propo, zwa u pfa khathihi na u vhoṅwa na/kana zwa u vhonwa, thusedzi na girafu u itela u khwaṱhisa lutamo na vhuronwane ha mikumedzo

U ita nḓowenḓowe na u ṋekedza

Vhagudi vha tea u kona u ita nḓowenḓowe na u sumbedza zwikili zwa u ṋekedza zwa oraḽa nga:

- U amba o sedza vhathetshelesi maṱoni
- U shumisa zwiko/zwishumiswa zwinzhi zwo teaho zwe zwa ṱoliwa
- Zwi katelaho mbuno na tsumbo nnzhi u ya nga ha ṱhoḓea dza mushumo wo ṋewaho.
- U shumisa mathomo a no nyanyula na magumo a re na maanḓa; u bveledza mihumbulo na u ṋea thikhedzo nga nḓila ya u tevhelelea; u amba mbuno fhedzi kha tshipitshi wa litsha u bva kha mudzedze, u dovholola hu so ngo teaho na kushumisele kwa maipfi nga nḓila yo kalulaho lune a vho sala a si na ndeme.

- U bveledza mihumbulo na u ṱaṱa - magudiswa ndi a vhukuma, a vhusiki, a ṱumekanaho, a sumbedzaho mveledziso i lunzhedzanaho na nzudzanyao ya mbuno, tsumbo na mihumbulo
- U shumisa zwivhumbeo zwa u dzudzanya mafhungo, sa u lunzhedza, u shumisa ṱhoho, mvelelo na zwiitisi, u fhambanyisa na u fanyisa, u tandulula thaidzo, u ḓivhadza na u kwengweledza
- U shumisa u shandukisa ipfi hu re hone
- U ṋekedza na u bveledza thikhedzo ya mihumbulo yau zwavhuḓi na u nanga lushaka lwone lwa vhuṱanzi (tsumbo, mbalombalo (tshitatisitiki), vhuṱanzi, nzulele iyo) zwine zwa swikelela zwiga zwo tewaho zwa ndingo dza vhuṱanzi, zwi tshi katela na vhudzivha, ndeme na u tshimbilelana hazwo na nyimele na vha ṱanganedzaho mafhungo
- U shumisa zwivhumbeo zwo teaho zwa u amba na vhathu kana u dovhololа: (tsumbo: 'vhanna na vhafumakadzi; ndi tea u ombedzela uri…')
- U shumisa Zwivhumboeo na Milayo zwa Luambo zwo teaho.
  - Zwivhumbeo zwa maiti na matikedzi u bvisela khagala tshifhinga na ḽimudi nga vhuronwane.
  - U shumisa thinwaipfi dza muambo u bvisela khagala vhudavhidzani ha oraḽa ha ḓirvha ḽinwe na ḽinwe.
- U shumisa mbudziso dzi sa ṱoḓi phindulo, u awela, ndovhololo.
- U shumisa thekiniki dza u amba na dza u sa amba (tsumbo, thounu, u bvisa ipfi/moduḽesheni kana muungo, voḽumu, u elela/thempho, u vhumba mafurase, u shumisa maṱo, u amba nga tshifhaṱuwo, u amba nga zwiga na luambo lwa muvhili) kha mikumedzo.

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U THETSHELESA NA U AMBA	
Tshipitshi tsho lugiselwaho	U ṋea mafhungo/u luvhelela/u ṋekana na u khwaṱhisedza kuvhonele kana kuhumbulele • U nanga ṱhoho yone ya tsedzuluso - Kha hu vhonale zwiṅwe zwi ṋeaho vhuṱanzi ha u ṱoḓisisa - Tshivhumbeo tsho teaho (mathomo, mutumbu na magumo) - U anana na ṱhoho ya mafhungo hu pfadzaho - Khanedzano kana kuvhonele ku karusaho kana u ṱokonya u nyanyulea mihumbuloni ya avho vhaṅwe - Mihumbulo yo lundwaho tshidele i sumbedzaho u dzhiela nzhele vhathetshelesi na ndivho
Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho	U ṋekedza tshipitshi hu si na u pulana/tevhekanya nga u ṱavhanya/shumisa thekiniki dza tshipitshi nga tshifhinga tshiṱuku tsho ṋewaho • U shumisa tshivhumbeo tsho teaho (mathomo, mutumbu na magumo) • U anana na ṱhoho ya mafhungo • U shumisa thounu, u langa ipfi, luvhilo, u amba nga maṱo, kuimele, ngafhadzo • Ridzhisiṱa na thounu zwi anane na vhathetshelesi • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho, i vhuedzaho na zwivhumbeo zwa luambo • Zwi ambiwaho zwi vhe zwipfufhi, fhedzi zwi vhuedzaho

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U THETSHELESA NA U AMBA	
U vhala ho lugiselwaho **(u vhalela nṱha)**	• U sumbedza u pfesesa mafhungo a vhaliwaho • Mafhungo o ṅwalwaho a vhaliwa nga u tou elela • Ipfi ndi ḽi pfalaho zwavhuḓi • Maipfi a tou buletshedzwa zwavhuḓi • U amba a tshi ita a tshi awela nga nḓila yone • U omelela kha u fhaṱa vhushaka havhuḓi (raphoo) na vha ṱanganedzaho mafhungo • U nanga tshipiḓa tsha mafhungo tshi vhaliwaho hu tshi dzhiela nzhele vha ṱanganedzaho mafhungo • Vhulapfu ha tshipiḓa tshi vhaliwaho ndi ho teaho
U vhala hu so ngo lugiselwaho **(u vhalela nṱha)**	U ṋekana tshibveledzwa tsho ṅwalwaho nga ene muṋe kana nga muṅwe; u itela u ḓimvumvusa • U sumbedza u pfesesa mafhungo a vhaliwaho • Mafhungo o ṅwalwaho a vhaliwa nga u tou suvhelela • Ipfi ndi ḽi pfalaho zwavhuḓi • Maipfi a tou buletshedzwa zwavhuḓi • U amba a tshi ita a tshi awela nga nḓila yone • U pfiwa zwavhuḓi nga vhathetshelesi • Tshipiḓa tsha mafhungo tshi vhaliwaho tshi dzhiela nzhele vha ṱanganedzaho mafhungo • Vhulapfu ha tshipiḓa tshi vhaliwaho ndi ho teaho
Dibeithi	U ṱaṱa nga ha kuvhonele kwo fhambanaho nga ha ṱhoho yo nangiwaho i tshi ndi tshivhumbeo tsha oraḽa tsha fomaḽa tsha u ṱalelwa kana u dzhenelelwa nga nnyi na nnyi. **Kutshimbidzele kwa dibeithi:** • Zwigwada zwivhili zwa vhaambi, hunzhi vhararu kha tshigwada, vha ṱaṱa vha tshi khou ima na ṱhoho kana u hanedza madzinginywa. Madzinginywa a vha na u kumedzela muhumbulo, tsumbo: 'Tshiphuga tsha bola ya milenzhe tsho alusa ikonomi yashu', nṱhani ha u tou ri: 'Tshiphuga tsha bola ya milenzhe'. • Kutshimbidzele kwa khanedzano ku langiwa nga mudzulatshidulo ane a: - ḓivhadza ṱhoho na u ṋea siangane yayo - ḓivhadza muambi muṅwe na muṅwe - langa tshifhinga - vhaambi vha vha vho ṋewa tshifhinga - langa tshifhinga - langa therisano musi ṱhoho yo no vulelwa u ambiwa (kha hu sedzwe afho fhasi) - langa vouthu (kha hu sedzwe afho fhasi) • Mudzulatshidulo u ḓivhadza ṱhoho ya khanedzano a humbela muambi wa u thoma uri a u kumedze (tshigwada **tshi imaho** na ṱhoho) uri vha ambe • Muambi wa u thoma u ṋekedza khanedzano a tshi ima na ḽikumedzwa. • Muambi wa u thoma wa u hanedza ṱhoho (wa tshigwada **tshi hanedzanaho** na ṱhoho) u ṋekedza ḽikumedzwa a tshi ṱaṱa. • Muambi wa vhuvhili a imaho na ṱhoho u fhaṱa kha zwa tshigwada tshawe a tshi engedza u ṱaṱa nga u pwasha mbuno dza tshiambi tsho fhiraho. • Muambi a tevhelaho tsha tshigwada tshi hanedzaho tshi ita zwithihi. • Ḽikumedzwa ḽi vulelwa na vhaṱaleli (vhathetshelesi) u itela nyambedzano na mbudziso. • U bva kha idzo nyambedzano nga u tou angaredza, tshigwada tshi hanedzaho tshi a ranga u pendela. Muambi wa vhuraru u dovhololа makumedzwa mahulwane a tshigwada tshawe a tshi edzisa u kwengeledza vhathetshelesi uri vha vouthe vha tshi hanedzana na a tshi edzisa u kwengeledza vhathetshelesi uri vha vouthe vha tshi hanedzana na ṱhoho, a tshi tikedza nga mbuno. Tshiambi tshi nga ḓi pwashavho na mbuno dza u rangani. • Muambi wa vhuraru a imaho na ṱhoho u itavho nga u ralo • Dibeithi i nga ḓi vhiniwa na mvelelo dza wanala nga nḓila dzo fhambanaho, tsumbo, nga u linga zwipitshi (na u ṋea maraga) nga muhaṱuli kana ḽikumedzwa ḽa tou voutheliwa.

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U THETSHELESA NA U AMBA	
Mufhindulano	• Ndi khaseledzo vhukati ha vhathu vhavhili kana u fhira • U a ṱokonya wa dovha wa ita uri mufhindulano u bvele phanḓa • Hu shumiswe musielisano, u ambedzano hu ḓi vha hone • U imelela vhuimo • Vha thetshelesane, vha ambe lwa u swikela thendelano • Hu valwe mavhaka, nahone muambe a ṱuṱuwedziwe • Mafhungo kha a vhe khagala • Vha ṋekane mihumbulo na tshenzhemo u sumbedza u pfesesa dzikhontseputi.
Inthaviyu	U kombolodza/wana mafhungo kana kuvhonele u bva kha muthu kana phaneḽe • U shumisa u vhudzisa, u kwengweledza, u ṅwala notsi, u nweledza, zwikili zwa u thetshelesa na zwi si zwa u thetshelesa nga ngona. • U pulana na u lugisa: u wana ndivho, siangane, u ṋea mavhala, mbudziso, tshifhinga, fhethu, u tevhekanya, fhethu (kha hu ṱolwe mbonalo dza u ṅwala) . • U shumisa thekiniki dza u inthaviyuwiwa nga u sielisana: - Mathomo (u ḓiḓivhadza; u amba ndivho) - Rapoto (u sika muya wa u fulufhedzana) - Mbudziso (u vhudzisa mbudziso nyangaredzi na dzo nangiwaho, mbudziso dzo teaho; u shumisa luambo lwo ṱambaho, lu no pfela vhuṱungu, lu re na ṱhonifho, lwa u kwengweledza: u thetshelesa zwavhuḓi, u ṱhaṱhuvha phindulo, u fhindula zwone u sumbedza nḓivho) - Manweledzo (u rekhoda phindulo nga u ṅwala notsi, u nweledza, u tevhekanya na u dzudzanya phindulo na zwidodombedzwa zwa ndeme nga nḓila yo lunzhedzanaho - U vala (u livhuwa vhainthaviyuwiwa; u ṋea zwidodombedzwa zwa vhukwamani) .
Muvhigo (wa fomaḽa na u si wa fomaḽa)	• U ṋea zwo iteaho kokotolo henefho fhethu, sa khombo, maṅwe mawanwa • U humbula nga ha ṱhoho ya mafhungo, marangaphanḓa (siangane, ndivho na tshikoupu), mutumbu (Nnyi? Ndi ngani? Ngafhi? Lini? Mini? Hani?), magumo, themenndelo, referentsi, aphendisisi • U pulana: U kuvhanganya na u dzudzanya mafhungo na u ṋea mbuno • U shumisa luambo, ridzhisiṱa na tshitaila zwi sa tou vha zwa fomaḽa nga u ralo u ya kha zwa fomaḽa • U shumisa - Tshifhinga tsha zwino (nga nnḓa ha ripoto dza mafhungo a kale/ḓivhazwakale) - Madzina zwao - Muthu wa vhuraru - Mbuletshedzo/ṱhaluso nga u shumisa mbuno - Maipfi na mafurase a thekiniki - Luambo lwa fomaḽa, fhedzi lu sa sumbi/ambi muthu

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U THETSHELESA NA U AMBA	
U n̓ea masia **(u sumba nḓila)**	U vhudza muthu uri u ya hani huṅwe fhethu • U shumisa **masia** musi u tshi vhudza muṅwe muthu uri a nga swika hani huṅwe fhethu • Kanzhisa hu shumiseswa l̓imudi l̓a ndaela • U shumisa muthu wa vhuvhili u sumbedza vhuṱumani vhukati ha muambi na muthetshelesi. • Hu dzhielwe nzhele zwi tevhelaho musi hu tshi sumbedzwa masia kana nḓila: - U shumisa mafhungo mapfufhi a pfalaho - U shumisa nzudzanyo i lunzhedzanaho - U amba/sumbedza nga ha fhethu ho khetheaho - U anganyela nga ha vhukule vhu lavhelelwaho - U amba nga ha tshivhalo tsha zwiṱaraṱa zwine zwa tea u pfukwa arali zwi hone - U n̓ea mafhungo nga ha zwiimiswa zwi wanalaho nḓilani ya u ya fhethu henefho - U shumisa maipfi a sumbedzaho vhuimo - U shumisa maipfi a sumbaho sia/nḓila - U shumisa maipfi vhudzisa masia/nḓila - U shumisa maipfi u sumbedza u takalela/livhuha
Ndaela	U ṱalutshedza maitele kana kushumisele kwa tshithu kana tshishumiswa, mabikele a zwil̓iwa, u lugisa zwiṅwe zwo khakheaho, nz. • U ṱalutshedza nga ha **kushumele** kana mushumo wa tshithu/tshishumiswa; kuṱanzwele kwa phuleithi, kulugisele kwa tshiṅwe tsho tshinyalaho, nz. • U pulana na u lugisa (u ṱola maitele a u ṅwala) - U pfesesa nyimele na **uri ndaela i/dzi ḓo bveledza mini kana ha itea mini nga murahu ha nyito** - U ṱalutshedzani **kushumele kana mushumo wa itsho tshithu** - Ndaela kha dzi vhe khagala, dzonedzone nahone dzi tevhekane nga nḓila i pfalaho - U shumisa dzimanyuwala, zwibugwana zwa u n̓ea ndaela na kushumisele kwa zwithu - U dzhiela nzhele ḓivhaipfi, girama, kuambele, luambo na mafurase zwa thekiniki zwi teaho u shumiswa • U n̓ekedza tshibveledzwa

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U THETSHELESA NA U AMBA	
U n̓ea mukumedzo/ muvhigo wa oraḽa	• U n̓ekedza nga u tou amba nga ha zwiwo zwi bvaho, tsumbo, radioni kana theḽevishini kana mawanwa a bvaho kha inthaviyu yo farwaho • U pulana na u lugisela - U ḑivhadza uri ndivho ya u n̓ekedza ha oraḽa, ha fomaḽa ndi mini/ifhio - U humbulela uri ni nga shumisa ḑivhaipfi, girama na kuambele zwo imaho nga nḑila ḑe - U ita ṯhoḑisiso u itela u wana mafhungo oneone u bva kha muambi na u wana luambo lwo teaho u shumiswa • U n̓ekedza; u sedzesa zwi tevhelaho: - Zwiňwe zwivhumbeo zwa ṯhoḑisiso zwi tea u vha khagala o Kha zwi vhonale uri ho vha na u ṯoḑisisa huňwe ho itwaho o Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tshu tea u tevhelelwa (mathomo, mutumbu na magumo) zwi tea u vhonala o Tshibveledzwa tshi tea u vha na u lunzhedzana hu re khagala na ṯhoho, hu sumbedzaho mbuno dzi re dzone dzudzanywaho nga maitele a lunzhedzanaho. o Kha hu ṯahiswe ḽikumedzwa kana kuňwe kuvhonele kune kwa ḑo kuḑedza na u karusa u nyanyulea ho dziaho u bva kha vhaňwe o Mihumbulo yo bviselwaho khagala zwavhuḑi i sumbedzaho u humbulela vhathetshelesi na ndivho. o Vhagudi vha tea u ṯuṯuwedzwa u shumisa luambo lwa muvhili lwo teaho, fhedzi u sokou vinyukana nga nḑila i so ngo ḑaho zwi tea u sandiwa. Hu shumiswe luambo lwo ṯambaho nahone lu sa dzhii sia • U dzudzanya u n̓ekedza ha oraḽa nga zwipiḑa zwiraru: - **Marangaphanḑa**: U kunga dzangalelo ḽa vhathetshelesi; u fhindula uri Nnyi? Mini? Ngafhi? Lini? - **Mutumbu:** U dzudzanya mbuno khulwane/dza ndeme nga nḑila i pfalaho. Hu tshi shumiswa mafhungo a vhukuma, tikedzani mbuno khulwane/dza ndeme nga zwo wanalaho u bva kha ṯhoḑisiso; hu shumiswe mafhungo o pfumaho zwidodombedzwa, a buletshedzaho u itela uri ripoto i ḑifhe/takadze - **Magumo/phendelo**: U nweledza hu tshi dodombedzwa zwi kwamaho mbuno khulwane/ muhumbulo muhulwane. Magumo a tea u vha mapfufhi. U pendela/vhina mafhungo hu tshi ndondomedzwa/tsikeledzwa muhumbulo muhulwane. Hu tshi shumiswa mihumbulo mihulwane, kha hu bviwe kha vhuimo hau malugana na ṯhoho ya ripoto • U shumisa thusedzi dzi vhonalaho, dzi ngaho phosiṯara kana ovahedephurojekita, kha hu itwe nḑowenḑwe nga ha mashumisele azwo musi hu tshi khou ita ndugiselo • U shumisa notsi musi hu tshi ita ṯhanḑavhudzo ya u fhedzisa ya ripoto • U shumisa notsi musi hu tshi n̓ekedza ripoto ya iwe muṉe

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U THETSHELESA NA U AMBA	
Nyambedzano ya foramu/phaneḽe	U ṋekana mihumbulo yo fhambanaho kana mafhungo u bva kha zwiko zwo fhambanaho Vhaambi vha tea u: • sedzulusa mihumbulo yo fhambanahoho • thetshelesana • xelelwa nga mbuno musi zwo tea • sa dzhenelela/khakhisa vhaṅwe vha tshi kha ḓi amba • ita ndungekanyo i pfalaho vho sedza mbuno dzo poswaho • sa fhambana na ṯhoho ya fhungo • lingedza u dzhia vhathu vha dzheniswa nyambedzano - u dzhenelela nga nḓila ya vhulenda - u bvisela khagala mihumbulo na u tikedza mbuno • Muambi muṅwe na muṅwe u amba nga ha tshiteṅwa tsho imaho nga uri tshi kwamaho ṯhoho • U shumisa mafurase a shumiswaho zwino/ano maḓuvha • Mishumo ya mudzulatshidulo - U langa nyimele - U langa tshifhinga - U tshimbila nga adzhenda/u sa bva kha adzhenda - U ṯuṯuwedza vhuḓidzhenisi - U sa dzhia sia - U vhidza madzinginywa kana vouthu
Nyedziselo	Vhagudi vha ṯanelwa kha iṅwe nyimele, kanzhi i nga vha thaidzo kana tshiṅwe tshiwo, zwine khazwo vha tea u nyanyuwa nga u dzhia/ambara vhuṅwe vhuimo. Nyedziselo iyo i nga vha i i so ngo thomaho ya itwa nḓowenḓowe, kana mugudi a nga ḓi thoma a vhudzwa nga ha vhuimo vhune a khou ya u vhu tamba. U lingwa ho raloho ndi ho vuleaho nahone hu kwama mugudi ene muṋe.
Nyambedzano/ khaseledzo i si ya fomaḽa	U ṋekana mihumbulo, kuvhonele na vhuimo hau musi u na vhaṅwe kha zwigwada • U ṯokonya wa dovha wa ia uri u haseledza hu bvele phanḓa • U shumisa milayo ya u sielisana • U imelela vhuimo hau • U ambedzana • U ḓadza kha magake na ṯuṯuwedza muambi • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo u sumbedza u pfesesa dzikhontseputi.
U ḓivhadza muambi	U ṋekedza vhathetshelesi mafhungo/zwidodombedzwa nga ha muambi/mueni • U wana mafhungo/zwidodombedzwa zwo teaho u bva kha muambi ene muṋe • U shumisa tshitaila kana ridzhisiṱa zwa fomaḽa • U ṯuṯula dzangalelo na ndavhelelo kha vhathetshelesi, tsumbo, nga u vha vhudza zwiṅwe zwi kwamaho siangane ya muambi na zwe zwa bvelela khazwo vhutshiloni hawe. • U fhaṱa ndavhelelo, tsumbo, nga u amba u tshi ita u tshi ima na ḓifhisela nga zwiṅwe • U fhedza nga nḓila ya maanḓa i re na vhuḓifhulufheli
U livhuha	• U livhuwa muambi nga murahu ha musi o ṋekedza/amba tshipitshi tshawe vhathuni/ vhathetshelesi • U shumisa ridzhisiṱa ya fomaḽa • U thetshelesa muambi wo tou fombe, u itela u wane zwiṅwe zwa ndeme kana ṯhoho khulwane u bva kha ndeme u bva kha zwo ambiwaho • U bula zwiga zwihulwane kha u amba na vhathu. • U fhedza nga nḓila ya maanḓa i re na vhuḓifhulufheli

Zwifhinga zwo anganyiwaho zwa u ṋekedza zwibveledzwa zwa vhudavhidzani ha oraḽa

ZWIBVELEDZWA	ZWIFHINGA GIREIDI YA DZA 7 - 9
Khaseledzo, dibeithi, nyambedzano ya foramu/tshigwada/ phaneḽe	Minetse dza 10 - 15
Mufhindulano	Minetse dza 4 - 6
Masia na ndaela	Minetse dza 2 - 4
Inthaviyu	Minetse dza 8 - 10
U vhala ho lugiselwaho	Minetse dza 2 - 3
Zwipitshi/ripoto/riviyu zwo lugiselwaho	Minetse dza 2 - 3
Zwipitshi zwi so ngo lugiselwaho	Minetse dza 2 - 3
U anetshela tshiṱori/lungano	Minetse dza 5 - 7
Miṱangano na matshimbidzele a muṱangano	Minetse dza 7 - 10

Maambele ane a shumiswa kha vhudavhidzani/khaseledzo ya Tshivenḓa - Mutevhe wa referentsi

U HUMBELA THENDELO/KHUMBELO • Ndi nga…? • Ndo vha ndi tshi nga…? • Zwi nga konadzea kha nṋe…? • Zwo luga arali…? • Zwi nga luga arali…? • Ni nga vhilaela arali nda…? • Ndi humbela u/ntendeleni/kha vha ntendele ndi… • Ni nga tenda u…?	**U DZHENELELA** • Pfarelo, ndi nga…? • Pfarelo, ni vhona ndi tshi nga…? • Pfarelo, ni ḑivha…? • Ndi humbela pfarelo, ni nga nthusa-vho…?
U ṊEKEDZA THUSO • Ndi nga ni thusa? • Ndi ni thuse? • Ni khou ṱoḓa tshiṅwe tshithu? • Ni nga ṱoḓa thuso? • Ni a ṱoḓa thuso? • Ndi nga ni thusa nga mini ṋamusi?	**U HUMBELA THUSO** • Ndi nga thuswa nga…? • Ni nga nthusa nga…? • Ndi ṱoḓa thuso nga…? • Ndi humbela thuso… • Ndi humbela u farwa tshanḓa nga…
PFARELO • Pfarelo • Ndi humbela pfarelo kha… • Ndi a ḑisola • Ndi humbela khangwelo • Ndi humbela pfarelo • Mpfareleni. • Ndi humbela pfarelo	**MBILAELO** • Ndi farelwe u vhuya nda amba hezwi, fhedzi… • Ndi farelwe u vhuya nda ni dina, fhedzi… • Khamusi no hangwa u… • Ndi vhona u nga ni nga vha no hangwa u… • Ndi farelwe arali ndo bva nnḓa ha nḓila, fhedzi… • Hu nga vha ho vha na u sa pfesesana nga ha… fhedzi • Ni so ngo ntshanda,

U ṄEA TSIVHUDZO • A thi vhoni ni tshi tea u… • Ni tea u… • A no ngo tea u… • Arali ndo vha ndi inwi, ndo vha… • Arali ndo vha ndi kha vhuimo haṋu, ndo vha ndi.. • Arali ndo vha ndi kha nyimele yaṋu, ndo vha ndi… • Khwine ni tshi nga… • Ni si vhuye na…Kha zwoṯhe, ni so ngo…	**U ṄEA REFERENTSI** • Ni nga takalela u… • Ndi nga namba nda… • Khezwi ri sa… • Ndi zwone, nṋe ndo vha ndi tshi nga tama…. inwi ni ri mini? • Ni vhona ri tshi nga ita mini? • Arali zwo vha zwi kha nṋe ndo vha ndi……Ndi vhona u nga ri nga…
U HUMBULELA/U ṄEA VHUPFIWA • Ndi nga ri a nga vha e tsini na u… • I nga ḓi ṯoḓa zwiṅwe… • A nga ḓi vha… • Zwi vhonala u nga… • Khamusi a nga ṯoḓa zwiṅwe… • Khamusi vha ṯoḓa u… • Zwi a konḓa u amba, fhedzi ndi humbulela uri… • A thi tou vha na vhuṯanzi, fhedzi ndi humbula…	**U ṄEA MAFHUNGO A SA NEMBELELI** • Vha nga vha vhe… • Vha nga lingana… • Vha na tshivhalo tshihulu…humbulela u swika… • Zwi fana na… • Ndi lushaka lwa… • Ndi vha u…… • Zwi a konḓa u amba, fhedzi ndi humbulela… • A thi tou vha na vhuṯanzi, fhedzi ndi humbula……
U ONESA • Nyendo ndapfu, madalo, u bviswa • Ni vhe na lwendo lwavhuḓi • Ni ḓiphiṉe nga madalo • Ni tshimbile zwavhuḓi • Ni ḓiphiṉe nga maḓuvha aṋu a vhuawelo/holodeni • Ḓiphiṉeni! • Ni vhe na tshifhinga tshavhuḓi musi ni resituarenteni • Ni ḓiphiṉe ni ḓoroboni **NDUMELISO NGA MURAHU HA LWENDO** • Lwo vha lu hani lwendo lwaṋu/holodeni…? • No ḓiphiṉa (madaloni) ? • No tshimbila hani/bufho/lwendo?	**U ḒISEDZULUSA** • Hezwi zwo vha zwavhuḓi ngauri… • Ndo zwi ita zwavhuḓi ngauri… • Zwo vha zwi tshi ḓo vha zwavhuḓi arali ndo vha… • Hezwi zwo vha zwi tshi nga khwinisea arali… • Hezwi zwi nga khwinisea nga… • Mvelaphaṋa i hone/a iho khagala ngauri… • Hezwi zwo bvelela ngauri…

3.1.2 U vhala na U ṯalela

Zwikili zwa **U vhala na U ṯalela** zwo bveledzwaho zwavhuḓi ndi zwa ndeme kha u guda ho bvelelaho hu katelwaho masia oṯhe a kharikhuḽamu. Vhagudi vha bveledza vhukoni kha U vhala na U ṯalela zwibveledzwa zwa ḽitheraḽa na zwi si zwa ḽitheraḽa zwo fhambanaho, zwi tshi katela zwibveledzwa zwa u tou vhonwa. Vhagudi vha ḓivha uri tshaka dza ḽitheretsha na ridzhisiṯa zwi sumbedza ndivho, vha ṯanganedzaho mafhungo na nyimele kha zwi bveledzwa. Nga u vhala kiḽasini na musi e eṯhe, vhagudi vha vha vhahumbuli vha ndeme na vha re na vhusiki.

U vhala/ṯalela hu ṯanganyisa eḽemennde mbili: (1) u guda na u shumisa zwiṯirathedzhi u itela u pfesesa tshibveledzwa: (2) u guda na u shumisa ndivho ya mbonalo dza tshibveledzwa. Vhuvhili ha zwiteṅwa izwi zwi tea u vha hone kha u vhala/ṯalela ndaela dza zwibveledzwa zwa ḽitheraḽa na zwi si zwa ḽitheraḽa.

Magudiswa a u vhala/ṱalela o dzudzanywa nga: (1) u vhala u itela u pfesesa, u vhala ha ngudo ya fomaḽa (bugu dzo randelwaho) na (3) u engedzwa ha u vhala e eṱhe.

Maitele na zwiṱirathedzhi zwa u vhala

U funza u vhala zwi katela u shuma nga zwipiḓa zwa maitele a u vhala. Iyi ndi nyito ya maga mararu ine ya ṋea tsumbo ya zwiṱirathedzhi zwa u vhala u woṱhe u itela u ṱalutshedzela na u pfesesa tshibveledzwa. Fhedzi hu nga ḓi vha na nyimele ine a i tei u shumisa ḽiga ḽiṅwe na ḽiṅwe lini. Tsumbo, arali vhagudi vha tshi khou vhala lushaka lwa zwibveledzwa lu so ngo ḓoweleaho, vha ḓo tea u ita nyito ya **u rangela u vhala,** u itela u ḓivha mbonalo dza nga nnḓa dza lushaka ulu lwa tshibveledzwa, zwine zwa ḓo sia vha tshi vho zwi konanya na tshenzhemo yavho. Nyito dza **u vhala** dzi ḓo vha thusa u sengulusa mbonalo dza luambo na tshivhumbeo nga vhuḓalo. **Nga murahu ha u vhala,** vhagudi vha lingedza u bveledza kana u ḓiṅwalela lushaka lwa tshibveledzwa tshe vha vhala nga hatsho nga vhone vhaṋe.

- U rangela u vhala
- Nga tshifhinga tsha - u vhala
- Nyito dza murahu ha u vhala

U rangela u vhala

Vhagudi vha nga lugiselwa kha tshibveledzwa nga nḓila dzo fhambanaho zwi tshi bva kha lushaka lwa tshibveledzwa na vhuimo ha mugudi. Zwi karusa vhubaḓekanyi na nḓivho ya murahu.

- Vhagudi vha ṱuṱuwedzwa u vhumba dziṅwe ndavhelelo nga ha tshibveledzwa tsho sendekwaho kha ludungela lu bvaho kha zwifanyiso kana zwinepe, lushaka lwa tshibveledzwa, kuvhekanyele, siaṱari ḽa dzina ḽa bugu, zwi re ngomu, ndima, guḽosari, indekisi, aphendisi, futinotsi zwi re khatsho.
- U sikima na u sikena mbonalo dza tshibveledzwa: madzina a bugu, ṱhoho na ṱhohwana, khepusheni, nyolo, girafu, tshati, dayagiramu, maipfi o ṅwalwa nga muṅwalo wo swifhadzwaho, muṅwalo wa tsendamiso, u nombora, mapa, aikhoni, menyu wa u sikiroḽa, u ṱoḓa maipfi a ndeme
- U sikima u itela mihumbulo mihulwane na u ṋekedza mihumbulo ya iwe muṋe kha nyambedzano ya u rangela u vhala.
- U sikena u itela zwidodombedzwa zwi tikedzaho
- U humbulela hu tshi shumiswa mafhungo o waniwaho kha u sikima na u sikena

U vhala

- U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho na zwifanyiso nga u shumisa zwipiḓa zwo vhumbaho ipfi na ludungela lwa mafhungo.
- U vhalulula/ṱalela
- U vhona nga ḽiṱo ḽa muhumbulo
- U wana ṱhalutshedzo (analodzhi, nyimele, u vhumba mafhungo, nz.)
- U vhudzisa

- U ṅwala notsi (mihumbulo mihulwane na i tikedzaho)
- U nweledza mihumbulo mihulwane na i tikedzaho kha mbuno/tshivhumbeo tsha pharagirafu u ya nga vhulapfu vhu ṱoḓeaho
- U bvisela khagala zwithu
- U humbulela wo ḓisendeka nga vhuṱanzi vhu re hone
- U ṱalutshedza/ṱhaṱhuvha mahumbulelwa a muṅwali na kufhedzisele

Nga murahu ha u vhala

- U fhindula mbudziso dza tshibveledzwa u bva kha dzi sa konḓi u ya kha dzi konḓaho
- U dzhia tsheo/kuvhonele kwau kwa zwithu
- U ṱhaṱhuvha/ita nyambedzano nga ha ṱhalutshedzelo dzo fhambanaho dza tshibveledzwa
- U vhambedza na u fhambanya
- U vhuisa mihumbulo fhethu huthihi/u ṅwala manweledzo
- U shumisa tshibveledzwa u itela u guda girama na ḓivhaipfi, tsumbo, u ṅwalula nga zwifhinga zwo fhambanaho
- U dovha u bveledza lushaka lwa ḽitheretsha nga kuṅwalele kwa vhone vhane (hune zwa vha zwo tea)
- U shumisa luambo nga nḓila ya vhudzivha:
    - mbuno na muhumbulo
    - ṱhalutshedzo i re khagala na yo dzumbanaho
    - siangane ya matshilisano na poḽitiki na mvelele zwa zwibveledzwa na muṅwali
    - zwi ḓiswaho nga u nanga na u siedza kha ṱhalutshedzo
    - vhushaka vhukati ha luambo na maanḓa
    - luambo lwa u nyanyuwa na lwa u fhuredzela, u dzhia sia, u vha na luvhengela mbiluni, tshiṱalula, u vhona nga sia ḽithihi**,** u humbulela (iniferentsi), mahumbulelwa (u vhona u nga), khanedzano, ndivho ya u katela na u sa katela mafhungo. U shumisa tshibveledzwa u itela u guda girama na ḓivhaipfi, tsumbo, u ṅwalulula kha zwifhinga zwo fhambanaho
    - u sika zwibveledzwa zwiswa, zwi amba u shandukisa u bva kha nganetshelo u isa kha ḓirama, mufhindulano

Ṱhalutshedzelo ya zwibveledzwa zwa u tou vhonwa (mutevhe wa zwifanyiso na zwibveledzwa zwa u tou vhonwa)

Kha vhagudi vhanzhi, tshikirini ndi tshone tshiko tsha vhunzhi ha mafhungo u fhira bammbiri ḽo ṅwalwaho. Vhufunzei ha zwa u vhonwa ndi sia ḽa ndeme ḽa ngudo ngeno tshikirini tsha khompiyutha tshi tshiko tsho pfumaho tsha zwishumiswa. U sedza ine nḓila ya kuṅwalele kwa mafhungo kwa vha kwa ndeme ngayo kha webusaithi yo ḓoweleaho; nḓila ine vhakungedzeli vha kunga ngayo; nḓila ine musudzuluwo na mivhala zwa ita ngayo mishumo

mihulwane kha u kwengweledza mushumisi uri a ye huṅwe fhethu.

- Thekiniki dza u kwengweledza: Luambo lwa nyanyuwo, u luvhelela, u dzhia sia, luambo lwa u fhuredzela
- Nḓila ine luambo na zwifanyiso zwa bvisela khagala na u ṋea tshivhumbeo ndeme na maime
- Masiandaitwa a u shumisa lushaka na saizi zwa fonto, ṱhoho na khepusheni
- U sengulusa, u ṱalutshedzela, u ṱhaṱhuvha na u fhindula mutevhe wa khathuni/zwiṱiripi zwa khomiki

Nyito dza u vhala na lushaka lwa muvhali a lavhelelwaho

U vhala ho lugiselwaho (U vhalela nṱha)

- U shumisa thounu, u bvisa ipfi, luvhilo, u ṱanganya maṱo, kuimele na ngafhadzo
- U bula maipfi hu si na u kanganyisa ṱhalutshedzo

U vhala hu so ngo lugiselwaho (U vhalela nṱha)

- U vhala nga u elela u ya nga ha ndivho
- U bula maipfi hu si na u kanganyisa ṱhalutshedzo
- U shumisa thounu, u bvisa ipfi, luvhilo, u ṱanganya maṱo, kuimele na ngafhadzo nga nḓila yone

Tholokanyonḓivho ya u vhala

- U vhala tshibveledzwa nga nḓila ya vhudzivha (tholokanyonḓivho ya u vhala)
- U pfesesa tshibveledzwa nga vhuḓalo/nḓila yo fhelela - mbonalo dza tshibveledzwa, madzina a bugu, nyolo, girafu, tshati, dayagiramu, ṱhoho, ṱhohwana, u nombora, khepusheni, ṱhoho dza mafhungo, fomethe, tsumbo, kholụmu ya gurannḓa, nz.
- U sumbedza u vhala ha mugudi e eṱhe (u vhala ho ṱanḓavhuwaho u itela u ḓiphina, mafhungo na u guda)
- U shumisa luambo nga nḓila ya teaho (u dzhiela nzhele maipfi a re na ṱhalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho na uri lu na ṱhalutshedzo na milaedza yo dzumbamaho, tsumbo, u vhona nga sia ḽithihi, luvhengela mbiluni na lutamo zwa muambi)

U VHALA WO TOU FOMBE

a) U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ṅwalwaho u itela U PFESESA u shuma na maipfi

Vhagudi vha shumisa zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho u itela u wana ṱhalutshedzo ya zwibveledzwa. Vha fhaṱa ḓivhaipfi nga u shumisa zwikili zwa u ḓivha ipfi nga u sedza zwipiḓa zwo ḽi vhumbaho na u bvisela khagala.

- U shumisa dikishinari, thesorasi na miṅwe mishumo ya referentsi ine ya ṋea ṱhalutshedzo, mupeleṱo, mubulo wa ipfi na zwipiḓa zwa tshipitshi tsha maipfi a so ngo ḓoweleaho.

- U ḓivha ṱhalutshedzo dza thangi dzo ḓoweleaho, (tsumbo, Ra-, Ṋe-, ku-, tshi-) na mitshila yo ḓoweleaho, (tsumbo, -nyana, -lume, -kadzi)

- U ṋea ṱhalutshedzo ya maipfi na vhukwamani hao na miṱa ya maipfi hu tshi shumiswa nḓivho ya midzi na thangi zwo ḓoweleaho

- U shumisa nyimele ya tshibveledzwa (tsumbo, kha ṱhalutshedzo ya fhungo), (tsumbo, khoma, zwiḓevhe) na girafiki (tsumbo, u swifhidza ipfi) u wana ṱhalutshedzo dza maipfi a so ngo ḓoweleaho

- U ḓivha na u shumisa maidioma na mirero zwo ḓoweleaho, tsumbo, u omba gologodo, ntsa ya ḽa muṋawa a i humi,

- U fhambanya vhukati ha ṱhalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho

- U ḓivha vhubvo na u shumisa maipfi maswa, tsumbo, luambo lwa tshiṱaraṱani, daiḽekiti, maipfi mapambwa, (*tsumbo, ḓorobo*, *vhengele, tshaini, khekhe).*

- U fhambanya vhukati ha maipfi ane a anzela u kanganyisa: homonimi, homogirafu, pfanywa, tsumbo, *aḽushini/ iḽushini*

- U ḓivha mutevhe wo ṱanḓavhuwaho wa abriviesheni, tsumbo, akhironimi, inishiaḽizesheni

- U shumisa nḓivho ya girama u wana ṱhalutshedzo. Kha hu sedzwe Zwivhumbeo zwa Luambo - Mutevhe wa referentsi.

b) U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ṅwalwaho u itela U PFESESA kha u shuma na mafhungo na pharagirafu.

Vhagudi vha shumisa nḓivho yavho ya girama u pfesesa u vhumbwa ha mafhungo na u nzudzanyo dza zwibveledzwa. Ngudo ya tshibveledzwa kha vhuimo uvhu i ṅekedza tshikhala tsha ṱhanganelano ya u funza zwivhumbeo zwa luambo.

- U ḓivha na u shumisa ṱhalutshedzo na mishumo ya Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo kha zwibveledzwa. Kha hu sedzwe Zwivhumbeo zwa Luambo - Mutevhe wa referentsi.

- U ḓivha tshivhumbeo tsha zwibveledzwazwo shumiswaho u itela ndivho dzo fhambanaho (tsumbo, ṱhaluso, ṱhalutshedzo, zwiitisi na zwi zwi ḓisaho kha kharikhuḽamu yoṱhe na maipfi a u pfukisela/sumbedza/maṱanganyi a elanaho nayo, (tsumbo, nga maṅwe maipfi, tsha u thoma, ngauri). Kha hu sedzwe zwibveledzwa/u ṋekedza tshaka dza zwibveledzwa dzo teaho.

c) U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ṅwaliwaho u itela U PFESESA kha u shuma na tshibveledzwa tsho fhelelaho.

Vhagudi vha shumisa nḓivho yavho ya lushaka lwa tshibveledzwa na ngudo ya tshi bveledzwa tsha fomaḽa u itela u pfesesa ṱhalutshedzo, lutamo na zwi ḓiswaho nga tshibveledzwa tsho fhelelaho

- U vhambedza tshibveledzwa na tshenzhemo dzavho

- U ḓivha lushaka lwa tshibveledzwa na ndivho, tsumbo, khanedzano i no ṱoḓa u kwengweledza.

- U ḓivha na u ṱalutshedza maime na lutamo lwa muṅwali

- U ita zwipiḓa zwa zwibveledzwa kana zwibveledzwa zwo fhelaho u itela u swikelela kha phendelo
- U dzhia tsheo; u vhumba na u imelela muhumbulo wau

d) U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi u itela U NWELEDZA NA U ṅWALA NOTSI

Vhagudi vha shumisa u pfesesa havho ha mbonalo dza tshibveledzwa u nweledza tshibveledzwa (kha hu sedzwe zwiṱirathedzhi zwa u vhala afho nṱha)

- U sikima na u sikena u itela mihumbulo mihulwane na thero
- U fhandekanya mihumbulo mihulwane kha zwidodombedzwa zwi i tikedzaho
- U pfufhadza mihumbulo mihulwane nga u shumisa maipfi au (u ṅwala nga maipfi a iwe muṋe)
- U tevhekanya mafhungo na u shumisa maṱanganyi na zwiṱanganyi zwa u lunzhedza u itela u a ṱanganya oṱhe a ita tshibveledzwa

e) U vhala wo tou fombe u itela U SHUMISA LUAMBO NGA NḒILA YA VHUDZIVHA

Vhagudi vha shumisa u pfesesa havho uri luambo lu nga kona hani u sika na u omelela kha vhushaka ha nungo vhu re hone vhukati ha mubveledzi na muvhali wa tshibveledzwa. Vha sengulusa vhuimo he muanetsheli a anetshela e khaho musi a tshi khou ṅwala tshibveledzwa itsho.

- U ḓivha na u amba nga ha luambo lwa u nyanyuwa na u fhuredzela,
- U ḓivha na u amba nga ha luambo lwa u dzhia sia na luvhengelambiluni na u sedza nga ḽiṱo ḽithihi
- U ḓivha na u amba nga ha mahumbulwa thangeli na u ṱalutshedza zwine a bveledza
- U ḓivha maambiwa thwii na a khumbulelwa
- U ḓivha na u amba nga ha ṱhalutshedzo dzi re khagala na dzine dzo dzumbamaho
- U gaganya ndivho i katelaho kana u sa katela mafhungo
- U ḓivha kuvhonele kwa muṅwali.

f) U vhala wo tou fombe ha ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA SHUMISA NḒILA NNZHI DZA VHUDAVHIDZANI NA ZWA U VHONA, sa nyanḓadzo, khathuni. (Zwibveledzwa zwi shumisaho nḓila nnzhi dza vhudavhidzani ndi zwine zwa shumisa zwishumiswa zwa u vhona na u ṅwala kha tshibveledzwa tshithihi, tsumbo khungedzelo, khathuni. Zwi nga ḓi dovha zwa ṱanganya izwi na luambo lwa u tou ambiwa na lwa ngafhadzo)

Vhagudi vha shumisa nḓivho yavho ya zwifanyiso na zwithu zwi vhonalaho u pfesesa uri zwishumiswa zwinzhi zwi tikedza hani. Vha nga shumisa ngudo ya luambo lwa fiḽimu u pfesesa na u takalela eḽemennde ya tshibveledzwa tsha u vhonwa na zwine dza zwi ḓisa.

- U ḓivha na u amba nga ha nḓila ine zwiṱaluli zwi vhonalaho zwa vanganyiwa na zwibveledzwa zwo ṅwaliwaho kha zwibveledzwa zwi shumisaho nḓila nnzhi, tsumbo, kuvhekanyele kwa mafhungo, nyolo, girafu dza mafhungo

- U sedzulusa ndivho na mulaedza kha tshibveledzwa tshi vhonalaho tsha mafhungo, tsumbo, girafu, thebuḽu, dokumenthari, tshati, mapa
- U ḓivha na u amba nga ha mulaedza na u shumisea ha zwiteńwa zwa u vhona zwa khungedzelo khathihi na vhushaka vhukati ha zwiteńwa zwi vhonalaho na zwo tou ńwalwaho.
- U ḓivha na u amba nga ha ndivho na mulaedza kha tshibveledza tshi vhonalaho tshi sumbedzaho vhushaka, tsumbo, mapa wa muhumbulo, dayagiramu, tshati ya phai, mapa, pulane
- U ḓivha na u amba nga ha ndivho, zwiṱaluli zwa zwithu zwavhuḓi na nyolo dza zwibveledzwa zwa u tou vhonwa zwo sikelwaho ndivho yavhuḓi, tsumbo, zwinepe, fiḽimu, zwipiḓa zwa nyolo
- U ḓivha na u amba nga ha ndivho na mulaedza wa zwibveledzwa zwa u tou vhonwa zwo sikelwaho u ḓiphiṋa na u ḓimvumvusa, tsumbo fiḽimu, khathuni, vidio dza muzika, vhuvhemba ha khomiki
- U ḓivha na u amba nga ha mulaedza na u shumisea ha zwibveledzwa zwa u tou vhonwa u tikedzaho u amba, tsumbo, nyolo dza phosiṱara na kushumisele kwa data
- U shumisa fiḽimu u itela u ḓivha, u pfesesa, u sengulusa na u saukanya vhushaka vhukati ha mubvumo, tshipitshi/zwi ambiwaho, nyito na zwi vhonalaho zwa fiḽimu na zwińwe zwivhumbeo zwi vhonalaho na u pfala.

NGUDO YA FOMAḽA YA ZWIBVELEDZWA ZWA ḽITHERETSHA

Vhagudi vha a vhala, sengulusa na u fhindula mbudziso dza malugana na tshibveledzwa tsha ḽitheretsha. Vha shumisa nḓivho ya kushumisele kwa luambo musi vha tshi guda nga ha lushaka lwa ḽitheretsha - u itela u pfesesa na u takalela zwiteńwa zwa ḽitheretsha.

KHA HU DZHIELWE NZHELE: Khwaṱhisedzo kha ngudo ya tshibveledzwa tsha fomaḽa i ḓo shanduka zwi tshi bva kha zwibveledzwa zwo nangiwaho.

- U pfesesa ha maimo a nṱha ho khetheaho ha tshaka dzo fhambanaho dza ḽitheretsha, tsumbo, tshirendo tsho fhambana na nganetshelo na ḓirama
- U ḓivha na u ṱalutshedza luambo lwo dzumbamaho na mafhungo kana mitala i si na phindulo musi zwi kha zwibveledzwa zwo fhambanaho, tsumbo, mafanyisi, mametafore, maedzamuthu, aḽithiresheni, onomatopia, ḽiṋaṋedzi, u fhambanyisa, u fanyisa, muhoyo (aironi), tshigoḓo, maṱhakeshandi, tshiga, maṱamba, phani, zwitatamennde tsha maimo a fhasi
- U ḓivha na u ṱalutshedza ndivho ya muńwali
- U ṱalutshedza kunangele na kushumele kha **tshirendo** uri zwiteńwa zwi re ngomu zwi tikedza hani u bvisela khagala mulaedza muhulwane. Zwiteńwa hu katelwa figara dza muambo, zwifanyiso, raimi, rithyimu, rifureini, aḽitheresheni, nz.
- U ṱalutshedza kunangele na kushumele kha **ḓirama** uri zwiteńwa zwi re ngomu zwi tikedza hani u bvisela khagala mulaedza muhulwane. Nṱha ha figara dza muambo na zwifanyiso, hu nga ingwa hafhu zwiteńwa zwi no nga sa puloto, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzwi, vhulanga tshiṱeidzhi, aironi ya ḓirama, fhethuvhupo na tshifhinga, u siwa muyani, nz.
- U ṱalutshedza kunangele na kushumele kha **nganeapfufhi/nganea/ngano** uri na zwiteńwa zwi re ngomu zwi tikedza hani u bvisela khagala mulaedza muhulwane. Nṱha ha figara dza muambo na zwifanyiso, hu nga

ingwa hafhu zwiteńwa zwi no nga sa puloto, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzwi, muanetsheli, aironi ya ḓirama, fhethuvhupo na tshifhinga, u siwa muyani, nz.

U VHALA/ṬALELA HO NYENGEDZEDZO HA MUGUDI E EṬHE

Vhagudi vha shumisa zwiṱirathedzhi zwe vha guda musi vha tshi vhala lwo ṱanḓavhuwaho na kha ngudo dza zwibveledzwa zwa fomaḽa u itela u wana nḓivho ya nnḓa ha magudiswa a kharikhuḽamu - u vhala mugudi e eṱhe u itela u ḓimvumvusa na ṱhoḓisiso. Mudededzi u tea u thusa siani ḽa u vhona uri hu konwe u swikelela zwibveledzwa khathihi na u themendela tshiimo tsha bugu dzine dza nga vhalwa u itela uri mbekanyamushumo ya u vhala i bvelele.

- U kona u swikelela ḽaiburari na u ḓivha milayo ya kuvhulungele kwa bugu
- U ṋekedza vhuṱanzi ha u vhala ho ṱanḓavhuwaho/u ṱalela zwipitshi, nyambedzano na riviyu ya mbekanyamushumo/fiḽimu/bugu
- U vhala/ṱalela zwibveledzwa zwo fhambanaho nga vhuḓalo, tsumbo, bugu, magazini, gurannḓa, vhubuvhisia, fiḽimu, dokhumenthari, serisi dza TV - dzi nga itwa ngomu kiḽasini kana musi tshikolo tsho no bva.

TSUMBO DZA TSHAKA DZA MBUDZISO	
Mbudziso dza nḓivho	Ho iteani nga murahu ha…? Ni nga bula zwe… Ṱalutshedzani zwo iteaho ha…. Ndi nnyi we a amba na…? Zwi amba mini u ri…?
Mbudziso dza tholokanyonḓivho	Mubvumbedzwa dendele o vha e nnyi…? Ni nga ri ṋea tsumbo ya…? Ni nga ṱalutshedza nga maipfi aṋu…?
Mbudziso dza tshumiswa	Ni nga elekanya nga ha zwiṅwe he…? Ni kha ḓi humbula uri ro vha ri tshi khou lavhelesa mamethafore- ni nga ṱalutshedza hani ḽimethafore kha mutaladzi uyu?
Mbudziso dza u sengulusa	Izwi zwi fana hani na…? Izwi zwo fhambana hani na…? Thero ye ya vha i ngomu ndi…? Ndi ngani ni tshi humbula uri…?
Mbudziso dza u kuvhanganya	Ro guda zwithu zwo fhambanaho nga ha Romeo; ni nga dzi kuvhanganya fhethu huthihi na ṱalutshedza mibvumbo yawe? O vha e muthu-ḓe?
Mbudziso dza u saukanya	Izwi zwi bveledza mini…? Ni nga humbula nḓila ya khwine ya u…? Kha zwirendo izwi zwivhili ni tama tshifhio…? Ndi ngani…?

Kunangele kwa tshaka dza zwibveledzwa kana ḽitheretsha

Vhadededzi vha tea u vhona uri nangoho vhagudi vha vhale zwibveledzwa zwo fhambanaho kha ṅwaha. Hu tea u vha na ndinganywa ya tshaka dzo fhambanaho dza zwibveledzwa zwine vhagudi vha ḓo tea u vhala. Nga nnḓa ha tshaka dza ḽitheretsha dzo randelwaho, vhagudi vha tea u vhala na dziṅwe tshaka dza zwibveledzwa zwa midia u itela u ḓimvumvusa na u alusa nḓivho yavho vhone vhane.

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U VHALA	
Vhurendi	Hu tou vha na mbudziso dza ndeme mbili dzine mugudi a tea u dzi vhudzisa nga ha tshirendo: Hu pfi mini? Ndi zwi ḓivhisa hani? Mbudziso ya vhuvhili i ṋea muvhudzisi u tendisea ha phindulo ya u thoma, ya u thoma i wana zwine mbudziso ya vhuvhili ya ḓo dzumbulula zwone. Vhaṅwali vha ḽitheretsha vha ṅwala nge vha vha vhe na zwine vha ṱoḓa u amba, zwiṅwe zwine vha humbula uri zwi ḓo takadza kanzhi zwine vha humbula uri ndi zwa ndeme kha mvelele ya tshitshavha tshine vha khou ṅwalela tshone. Ri guda ḽitheretsha ri tshi tikedza, u ḓadzisa vhuṱanzi, u bvisela khagala na u dzumbulula zwine vhaṅwali vha tea uri vhudza zwone. Mushumo uyu u ṱoḓa ri tshi lavhelesa kuambele na kushumisele kwa luambo ro sedza nḓila ya kuvhumbelwe kwa fhungo, mitaladzi ya ndimana na tshirendo tshoṱhe, ra sedza kunangele kwa zwivhumbeo, mutevhetsindo, nyelelo/luvhilo na mubvumo zwine zwa bveledza ngaho u nyanyuwa ha zwipfi. Hezwi ndi u lingedza u swikela tshikhala tsha u vhina nga nḓila ya nṱhesa zwine muṅwali a nga vha o tama uri nga murahu a wane zwibveledzwa zwi na mafhungo a ndeme. Zwi a konḓa u tou wana zwirendo zwavhuḓi zwi tshi vhinwa nga muhumbulo muthihi wa guma. Mutevhe wa zwiteṅwa zwi tevhelaho u kona u khwinisa vhupfesesi ha mulaedza wo livhiwaho khawo: • Ṱhalutshedzo zwayo • Ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • Ḽimudi • Muhumbulo muhulwane na mulaedza • Khumbulelo (zwifanyiso) • Figara dza muambo, maipfi o nangiwaho, thounu, zwishumiswa tsha u ḓifhisa luambo, phindulo i sumbedzaho u nyanyuwa, mitaladzi, maipfi, ndima, mutevhetsindo, vhuṱumani, pfanapheledzo, kuṅwalele, ndogazwiga, rifureini, ndovhololo, zwiteṅwa zwa mubvumo (aḽitheresheni/thevhekano ya themba (khonsonentsi) thevhekano ya pfalandoṱhe/asonentsi, raimi, rithyimu, onomatopea, enzhambamenthe.
Ḓirama	Ḓirama a si mafhungo a malugana na maipfi na luambo fhedzi lini: I amba nga ha u sudzuluwa, ipfi, tshedza na swiswi, vhukwamani na u sumbedza kha tshiṱeidzhi. Kusudzulutshele kwa ḽitambwa (u sielisana) ndi zwa ndeme kha vhukwamani ha vhatambi, zwine vha ita musi vho fhumula, zwine zwifhaṱuwo zwavho zwa amba zwi nga shandukisa muhumbulo wa mutaladzi, hezwi zwoṱhe zwi nga xedzwa arali ḽitambwa ḽi tshi vhalwa sa nganea. Fhedziha, a si zwavhuḓi u sumbedza vidio ya ḽitambwa hu sa athu gudwa nga haḽo, u amba na u tambiwa nga kiḽasi. Zwa sa ralo, vidio i mbo ḓi vha ambadzifhele ya ḽitambwa lune ha ḓo tou vha na zwiṱukuṱuku zwa u sumbedza u pfesesa ḽitambwa iḽo. Khumbulelo ndi wone mudzi wa musi hu tshi vhaliwa ḓirama. Musi ri tshi vhona nga maṱo a muhumbulo zwine zwa bvelela tshiṱeidzhini na nḓila ine vhatambi vha vhonalisa ngayo na u dovha u shuma uri ndi mitaladzi mingana kana zwipitshi zwine zwa nga ambiwa zwi vha zwipiḓa zwa ndeme kha u shuma ḓirama ngomu kiḽasini. Puloto na puloto ṭhukhu, nḓila ine ḽitambwa ḽa ṋekedzwa ngayo, ḽi sumba vhatambi na uri vha aluwa hani na ḽitambwa, fhethuvhupo na siangane (hune ra ṱoḓa u pfesesa ḽitambwa), u sielisana, u shumisa zwifanyiso zwa muhumbulo na zwiga, thekiniki dza ḽitambwa, sa u amba u woṱhe, ḽishandi ḽa ḽitambwa, ndangulo ya tshiṱeidzhi, u ḓisa mutsimbelano kana midai kana ḽikhaulambilu ndi zwine zwa tea u gudiwa musi hu tshi vhaliwa ḽitambwa. Zwiga zwi tevhelaho nga ha zwibveledzwa zwi nga kona u khwinisa u pfesesa ha mugudi: • Tshivhumbeo tsha ḽitambwa: Puloto na puloto ṭhukhu (u bvisela muhumbulo khagala, nyito i takuwaho, khuḓano, maṱhakheni, nyito i waho, maṱhakheshandwa, mafhedzele/tsheo, u anetshela zwa phanḓa na u anetshela zwa murahu) • U ola mubvumbedzwa/vhubvumbedzi • Mushumo wa kuvhonele kwa muanetsheli/muthu ene muṋe • Muhumbulo muhulwane na milaedza • Siangane na fhethuvhupo - na u kona u fhambanya mubvumbedzwa na muhumbulo muhulwane • Ḽimudi na thounu • Magumo a ḽishandi • Ndango ya tshiṱeidzhi • Vhuṱumani vhukati ha nyambedzano/monologo/u amba u woṱhe na nyito • Ḽishanda ḽitambwa (aironi ya ḓirama) • Mudzedze wa tshifhinga

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U VHALA	
Ngudo ya fiḽimu (sa nyito ya nyengedzedzo)	Ngudo ya fiḽimu a i fani na u vhala nganea. Naho u itwa ha fiḽimu hu tshi nga tevhela phetheni ya u funza ḓirama kana nganea, tshiteńwa tsha 'thekiniki ya sinemagirafiki' tshi tea u dzhielwa nṱha vhukuma. 'U vhala' fiḽimu hu na u vhavhalela vhaṅwe na vhuronwane zwi ya ngauri muṱaleli u dzhiela nzhele zwingafhani zwithu zwi ngaho, nzudzanyo, kufodele, muzika, u ita tshedza na mibvumo, nz. U kona u vhala fiḽimu kha vhuimo uvhu zwi thusa mugudi uri a ṱalele nga vhusedzi: muṱaleli u ṱutshela maitele a u ṱalela a tshi nga muthu a re na khofhe; honeha a ṱalela nga u sedza muṱoḓo wa tshiṱori nahone hu na u pfesesa. U bva afho muṱaleli a konou nyanyuwaha nga nḓila yo khetheaho a tshi langwa nga: • Mufhindulano na nyito na vhushaka hazwo na vhabvumbedzwa na thero; • puloto, puloto ṱhukhu, u ṱana vhabvumbedzwa, khuḓano, ndivho ya ḓirama na aironi ya ḓirama, ḽishandi ḽa aironi; • tshivhumbeo tsha ḓirama na u tambea ha fiḽimu • mulaedza na thero na uri zwi lunzhedzana hani na zwiṅwe zwiteńwa zwa tshibveledzwa; • thekiniki ya sinematogirafi (i vhonwaho, i pfiwaho khathihi na u vhonwa) u fana na u shumisa mivhala, ṱhohwana, maanea, mufhindulano, muzika, mubvumo, u ita tshedza, u dzudzanya, tshitaila nz.
Nganea, Nganeapfufhi, Foḽukuḽoo	Nganea na dziṅwe tshaka dza phurosa dza nganetshelo (nganeapfufhi, ngano) dzi tea u vhaliwa, u ambiwa na u takalelwa. U vhalela nṱha musi ri kiḽasini ndi zwa ndeme, zwihulwane musi vhagudi vha si na dzangalelo ḽa u vhala, kana vha tshi hana u vhala. U vhala nga u ṱavhanya na u dzhia dzangalelo ḽa u thetshelesa nga u vhala nga nḓila yo leluwaho ndi nḓila ya u ṱuṱula u lindela zwi tevhelaho na u humbulela na u ela ndeme na u takalela. Mishumo yo leluwaho i dzhiaho luṱa lwa manweledzo a khumbulelwa (u ṅwala manweledzo a tshiṱori nga maipfi a si gathi a tshi itela khonani, u vhala girafu ya u vhona ngomu kiḽasini, u vula tshiphiri nga ha vhaanewa dendele, u sedza na u ṅwala, mbonalo ya maipfi na zwivhumbeo zwine zwa khwaṱhisedza mahumbulwa na muhumbulo muhulwane kha nganea) ndi zwine zwa nga thusa vhagudi u kona u vhala nga luvhilo. Nga murahu ha u vhala lwa u thoma vhagudi vha tea u vhona phambano vhukati ha nganetshelo (hu ḓo itea mini nga murahu?) na puloto (ndi ngani zwo rali?), u sedzulusa zwoṱhe zwine tshiṱori tsha nga amba na nḓila dzine dza thusa nga u pindulelwa ngadzo, u sedzulusa nḓila ye muṅwali a shumisa ngayo luambo u ola mubvumbedzwa (ṱhalutshedzo na maambiwa thwii), nḓila ine vhaanewa vha kwamana ngayo, fhethuvhupo (luambo lwa u buletshedza na vhashelamulenzhe kha nganea) nahone hune zwa konea hu dzumbululwe mihumbulo yo dzumbamaho, ngelekanyo na mihumbulo zwine zwa langula nganea yoṱhe. Mvelele dzoṱhe na vhathu vhanzhi, vha tshila matshilo o amaraho zwiṱori. Tshiṅwe na tshiṅwe tshine mudededzi a ita nga nganea na tshiṱori e ngomu kiḽasini, muḓifho wa u ḓidzhenisa ngomu ha zwiṱori zwavhuḓi u tea u dzula u hone. Zwiga zwi tevhelaho nga ha tshibveledzwa zwi kona u khwinisa u pfesesa ha mugudi: • Lushaka • Puloto, puloto ṱhukhu (u bvisela khagala, nyito i takuwaho, khuḓano, maṱhakheni, nyito i waho/ maṱhakheshandwa, mafhedzele/tsheo, u anetshela zwa phanḓa na u anetshela zwa murahu. Puloto ya foḽukuḽoo i na mathomo, mutumbu na magumo zwo nangiwaho, hu thomiwa lungano nga maipfi haya: 'Salungano! Salungano!' Mutumbu wa lungano u nga vha na zwiimbo kana ḓirama, ngeno magumo a tshi vhiniwa nga maipfi haya: 'Ndi hone u fa ha lungano. Salungano.' • Khuḓano • U ola mubvumbedzwa • Mushumo wa muanetsheli • Milaedza na mihumbulo
Zwiṅwe zwibveledzwa zwa u vhala	Phosiṱara, tshati, mapa, girafu, khathuni, magazini, guranṋḓa, lubuvhisia, fiḽimu, dokhumenthari, serisi dza TV - kiḽasini kana musi tshikolo tsho no bva.

VHULAPFU HA ZWIBVELEDZWA ZWI TEAHO U VHALWA			
TSHIBVELEDZWA	**GIREIDI YA 7**	**GIREIDI YA 8**	**GIREIDI YA 9**
Tshibveledzwa tsha u vhalela nṱha	Mafhungo 5 - 6 Pharagirafu 1	Mafhungo 5 - 8 Pharagirafu 2	Mafhungo 5 - 10 Pharagirafu 3
Tshibveledzwa tsha tholokanyoṋḓivho ya u vhala/u vhala wo tou fombe	Maipfi a 350 - 400	Maipfi a 400 - 450	Maipfi a 450 - 500
U vhala ha mugudi e ṱhe	Vhurendi, nganeapfufhi, foḽukuḽoo, nganea na ṋḓirama - sa zwo randelwaho nga TKL - na zwibveledzwa zwi si zwa fikishini	Vhurendi, nganeapfufhi, foḽukuḽoo, nganea na ṋḓirama - sa zwo randelwaho nga TKL - na zwibveledzwa zwi si zwa fikishini	Vhurendi, nganeapfufhi, foḽukuḽoo, nganea na ṋḓirama - sa zwo randelwaho nga TKL - na zwibveledzwa zwi si zwa fikishini
Manweledzo	Maipfi a 70 - 80 u bva kha tshibveledzwa tsha maipfi a 250	Maipfi a 70 - 80 u bva kha tshibveledzwa tsha maipfi a 260	Maipfi a 70 - 80 u bva kha tshibveledzwa tsha maipfi a 280

ZWIBVELEDZWA ZWO SHUMISWAHO MALUGANA NA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO NGA NḒILA YA ṬHANGANELANO/ MVANGANYO KHA VHUIMO HA NṬHA

Nga nnḓa ha bugu dza u vhala dzo randelwaho ngudo dza fomaḽa, tshaka dza zwibveledzwa zwine zwa tea u itwa kha Gireidi ya 7-9 hu katelwa zwibveledzwa zwa u tou ṅwala (zwibveledzwa), zwibveledzwa zwa u tou vhonwa na vhunzhi ha nyanḓadzamafhungo dzine dza vha na mishumo yo fhambanaho. Zwiṅwe zwibveledzwa zwi ḓo gudwa ho sedzwa vhuḓi hazwo, ngeno zwiṅwe zwi tshi ḓo shumiswa tsumbo ya lushaka lwa zwibveledzwa khathihi na u zwi shumitsumbo ya musi hu tshi ḓo ṅwaliwa. Vhadededzi vha fanela u vhona uri vhagudi vha vhala zwibveledzwa zwinzhi vhukati ha ṅwaha. Hu tea u vha na ndinganyelo vhukati ha zwibveledzwa zwipfufhi na zwilapfu na vhukati ha ndivho dzo fhambanaho, tsumbo, ndivho ya zwithu zwavhuḓi (ngudo ya tshibveledzwa tsha fomaḽa kha bugu dzo randelaho) zwibveledzwa zwa u phaḓaladzwa hunzhi kha midia, zwibveledzwa zwa u tou vhonwa u itela u ḓiphiṉa

Zwibveledzwa zwa ḽitheretsha zwa ngudo ya fomaḽa. Mutevhe une wa tea u gudwa kha Vhuimo ha Nṱha

Zwa randelwaho

Tshaka dza zwibveledzwa zwa ḽitheretsha

Vhurendi

Gireidi ya 7: zwirendo -10

Gireidi ya 8: zwirendo -15

Gireidi ya 9: zwirendo -15

Nganea

Gireidi ya 7: masiaṱari - 30 - 40

Gireidi ya 8: masiaṱari 40 - 50

Gireidi ya 9: masiaṱari 50 - 60

Nganeapfufhi

Gireidi ya 7: zwiṱori -4 - 5 (tshiṱori tshiṅwe na tshiṅwe tshi tea u vha na masiaṱari 3 - 5)

Gireidi ya 8: zwiṱori -5 - 7 (tshiṱori tshiṅwe na tshiṅwe tshi tea u vha na masiaṱari 3 - 5)

Gireidi ya 9: zwiṱori -7-10 (tshiṱori tshiṅwe na tshiṅwe tshi tea u vha na masiaṱari 3 - 5)

Foḽukuḽoo

Gireidi ya 7: zwiṱori -4 - 5 (tshiṱori tshiṅwe na tshiṅwe tshi tea u vha na masiaṱari 3-5)

Gireidi ya 8: zwiṱori -5 - 7 (tshiṱori tshiṅwe na tshiṅwe tshi tea u vha na masiaṱari 3 - 5)

Gireidi ya 9: zwiṱori -7-10 (tshiṱori tshiṅwe na tshiṅwe tshi tea u vha na masiaṱari 3 - 5)

Ḓirama

Gireidi ya 7: Ḽitambwa ḽa luṱa 1-2

Gireidi ya 8: Ḽitambwa ḽa nṱha 2-3

Gireidi ya 9: Ḽitambwa ḽa nṱha 3 - 5

Nyengedzedzo

Fiḽimu

Dokhumenthari kana

mbekanyamushumo dzo nangwaho

dza TV

Ḓirama dza radio

Maanea

Zwibveledzwa zwo ṅwalelwaho u itela u wana mafhungo

Ṱhalusamaipfi (Dikishinari)

Enisaikiḽopedia

Shedulu

Bugu ya mutevhe wa ṱhingo (founu)

Bugupfarwa

Thesorasi

Tsumbatshifhinga

Tsumbatshifhinga ya

mbekanyamushumo dza TV

Zwibveledzwa zwa midia/

nyanḓadzamafhungo

Atikili dza magazini

Atikili dza gurannḓa

Khethekanyo ya mihumbulo

Nḓivhadzo

Riviyu/tsedzuluso

Khungedzelo

Zwibveledzwa zwo itelwaho u

thetshelesa

Nyambedzano

Zwipitshi

Nyimbo

Miswaswo

Zwibveledzwa zwa tshumiswa

Marifhi

Dayari

Thambo

E-meiḽi

Sms, thwita

Notsi

Mivhigo

Vhurifhi ha tshiofisi

Minethe na adzhenda

Zwibveledzwa zwa nyanḓadzamafhungo (midiannzhi) /zwa u tou vhonwa u itela u wana mafhungo

Tshati, mapa

Girafu, thebuḽu, tshati ya phai

Mapa wa muhumbulo, dayagiramu

Phosiṱara

Fuḽaya, phamfuḽethe, burotsha

Zwiga

Dokhumenthari dza TV

Masiaṱari a lubuvhisia, lubuvhisia,

buḽoko

Feisibugu na dziṅwe ṱhumanyo dza

matshilisano

Mutshini wa u vhonetshela data

Zwivhonadzi

Zwibveledzwa zwa nyanḓadzamafhungo (midiannzhi) /zwa u tou vhonwa u itela u ḓimvumvusa

Tshibveledzwa tsha midia nnzhi/zwa u vhonwa u itela ndivho ya zwa lunako

Fiḽimu

Zwifanyiso

Nyolo

Zwibveledzwa zwa nyanḓadzamafhungo (midiannzhi) /zwa u tou vhonwa u itela u ḓimvumvusa

Fiḽimu

Mbekanyamushumo dza TV

Vidio dza muzika

Khathuni

Zwipiḓa zwa tseiso

Miswaswo (nyolo)

Girafiki

Zwibveledzwa zwa u thetshelesa

(Zwithetsheleswa)

Mbekanyamushumo dza radio

U vhalwa ha ḓirama

U vhalwa ha nganea kana nganeapfufhi

Zwipitshi zwo rekhodiwaho

Khungedzelo kha radio, TV, gurannḓa na magazini

3.1.3 U ṅwala na U ṉekedza

u ṅwala ndi tshishumiswa tsha maanḓa tsha vhudavhidzani tshine tsha tendela vhagudi u fhaṱa na u pfukisela ngelekanyo na mihumbulo nga nḓila i tevhekanaho. U dzulela u ita nḓowenḓowe dza u ṅwala kha nyimele dzo fhambanaho, mishumo na thero zwi thusa vhagudi u ita vhudavhidzani vhu shumaho na nga nḓila ya u sumbedza vhusiki. U ṅwala he ha bveledzwa hu sumbedzaho nyaluwo yo teaho hu tshi shumiswa muhangarambo wa u ṅwala, hu bveledza vhaṅwali vha re na vhukoni vhane vha ḓo kona u shumisa zwikili zwavho u bveledza na u ṉekedza zwibveledzwa zwa u ṅwalwa, zwa u vhonwa na midia nnzhi, hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho.

U ṅwala ndi zwa ndeme ngauri zwi itisa uri vhagudi vha humbule nga girama na mupeleṱo. Izwi zwi ṱuṱuwedza vhagudi u shumisa luambo, u ṱavhanyisa u kona luambo na u engedza vhukoni. Vhagudi vha ḓo guda u ṅwala vhunzhi ha zwibveledzwa zwa vhusiki na mafhungo, tsha u thoma hu tshi shumiswa muhangarambo wa u ṅwala sa thikho na nga u guda zwiṱuku u ṅwala luṅwe lwa lushaka lwa zwibveledzwa nga eṱhe. Vha ḓo shumisa maitele a u ṅwala u bveledza tshibveledzwa tsha u ṅwala tshone tsha girama tsho dzudzanywaho zwavhuḓi.

Maitele na zwiṱirathedzhi zwa u ṅwala

Kuṅwalele kwavhuḓi ndi tshikili tshine tsha tea u bveledzwa na u tikedzwa. Naho u vhala hu zwithu zwa ndeme, fhedziha ndi nga u ṅwala kana u dzulela u ita nḓowenḓowe dza u ṅwala zwine zwa sia zwi khou bveledza zwikili zwa u ṅwala. U funza u ṅwala zwi ḓo dzulela u shumisa maitele a u ṅwala. Honeha a si zwipiḓa zwoṱhe zwa maitele a u ṅwala zwine zwa ḓo shumiswa kha nyimele dzoṱhe. Tsumbo, arali vhagudi vha tshi ṅwala lushaka lwo ḓoweleaho lwa tshibveledzwa a vha nga tei u sengulusa tshivhumbeo na mbonalo zwa luambo nga vhuḓalo. Hu nga ḓi vha na nyimele dzine mudededzi a nga tea u sedza kha tshivhumbeo tsha fhungo kana u ṅwalwa ha phara kana vhagudi vha ṅwala tshibveledzwa vha so ngo ita mvetomveto vha tshi lugisela mulingo. Maitele a u ṅwala a na zwipiḓa kana maga a maga a tevhelaho:

- U pulana/u rangela u ṅwala
- U ita mvetomveto
- U dovholola
- U dzudzanya
- U vhalulula u itela u khakhulula
- U ṉekedza

U pulana/u rangela u ṅwala

- U sengulusa tshivhumbeo, mbonalo dza luambo na ridzhisiṱa ya lushaka lwa tshibveledzwa/lushaka lwa maṅwalo lwo nangiwaho
- U dzhia tsheo kha ndivho na vhaṱanganedzaho mafhungo zwa tshibveledzwa tshine tsha ḓo ṅwaliwa kana u dizainiwa
- U wana ṱhoḓea dza fomethe, tshitaila na kuvhonele kwau
- U ṱanganya mihumbulo hu tshi shumiswa tsumbo, mapa ya mihumbulo, mutevhe ya vhubuvhisia, fuḽou tshati kana mitevhe

- U sedza zwiko zwo teaho, u nanga mafhungo o teaho

U ita mvetomveto

- U shumisa mihumbulo mihulwane na i tikedzaho nga nḓila i pfadzaho u bva kha maitele a u ṅwala
- U ṅwala mvetomveto ya u ranga hu tshi dzhielwa nzhele ndivho, vha ṱanganedzaho mafhungo, ṱhoho na lushaka lwa tshibveledzwa
- U nanga maipfi o teaho, tsumbo, kha thoololo hu tea u shumisiwa maipfi a gobolaho u itela uri zwo ṅwaliwaho zwi nyanyule
- U sumbedza mihumbulo yau nga u ṱalutshedza ndeme (zwine wa tenda khazwo na tshenzhemo)
- U wana ipfi na tshitaela zwa ene muṅe nga u dzudzanya luambo na thounu uri i anane na vha ṱanganedzaho mafhungo khathihi na ndivho ya u ṅwala
- U vhala mvetomveto nga nḓila ya u ṱhaṱhuvha u itela u wana mahumbulwa u bva kha vhaṅwe, hu nga vha mudededzi.
- Hu dzheniswevho zwidodombedzwa zwo teaho zwa tshibveledzwa (u shumisa mafhungo o ambiwaho nga muṅwe (khothesheni), u ṱanḓavhudza na u imelela mbuno)

U dovholola, u sedzulusa, u vhalulula u itela u khakhulula na u ṉekedza

- U shumisa maga a u sedzulusa mushumo wavho na wa vhaṅwe vha tshi itela u khwinisa
- U lugisa kunangele kwa maipfi, mafhungo na tshivhumbeo tsha phara
- U shuma na thevhekano na ṱhumanyo ya phara
- U bvisela thungo mafhungo a si ho khagala, u dovholola zwi so ngo fanela na luambo lwa u ḓikukumusa
- U saukanya magudiswa, tshitaila na redzhisiṱa
- Kushumisele kwone kwa girama, mupeleṱo na zwiga zwa u vhala
- U dzudzanya mvetomveto ya u fhedza ho katelwa na kuvhekanyele kwa mafhungo, tsumbo, dziṱhoho na fonto
- U ṉekedza tshibveledzwa.

Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo musi hu tshi ṅwaliwa

Vhagudi vha ḓo guda nḓila ine **luambo lwa shumiswa ngayo** na u guda luambo na vhagudi-ngavho nga u amba nga ha luambo (‘luambo lune lwa shumiswa u guda luambo’), u itela u ṱhaṱhuvha zwibveledzwa zwavho na zwiṅwe nga vhusedzi zwi tshi elana na ṱhalutshedzo, kushumele ku pfadzaho na nga vhuronwane. Vha ḓo dovha vha kona u shumisa iyi nḓivho u ita ḽiedza nga luambo u itela u fhaṱa ṱhalutshedzo i bvaho kha vhuimo ha maipfi na mafhungo kha zwibveledzwa zwo fhelelaho na u vhona nḓila ine tshibveledzwa na nyimele yatsho zwa elana ngayo. Nga u shumisa zwibveledzwa zwo fhambanaho, vhagudi vha ṱanḓavhudza kushumisele kwavho kwa ḓivhaipfi na u sumbedza nga nḓila yo teaho kupfesesele kwavho kwa **Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo.**

Nḓivho ya Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi ḓo konisa vhagudi u zwibveledzwa zwo dziaho nahone zwi pfadzaho. Zwivhumbeo zwa luambo zwi tea u funzwa u fhaṱa zwibveledzwa musi ho lavheleswa vhuvha hazwo. Hu so ngo tou funzwa fhedzi zwitenwa zwo ḓiimisa nga zwoṱhe, zwiteṅwa zwi tea u funzwa musi zwi kha nyimele. Zwiteṅwa zwa zwivhumbeo zwa luambo zwi tea u ṱalutshedza nḓila ine mafhungo a vhumbwa ngayo u fhaṱa tshibveledzwa nga vhuḓalo u fana na musi hu tshi bveledzwa zwiiṱori, maanea, marifhi na mivhigo zwine vhagudi vha guda u vhala na u ṅwala tshikoloni. Naho hu na tshifhinga tsho avhelwaho u funza zwiteṅwa izwi zwo ima nga zwoṱhe, zwi tea uri zwi vhe kha nyimele.

Milayo ya luambo (ndongazwiga na mupeleṱo)

- U shumisa tshikhala, madanzi, khoma, zwiḓevhe, khoḽoni, u talela nga fhasi, tsendamiso, u swifhadza maipfi, semi-khoḽoni, aphosiṱirofi, tshifhandi, zwitangi.
- U shumisa nḓivho na milayo ya mupeleṱo u itela u bula maipfi zwavhuḓi
  - Nḓivho ya miṱa na phetheni dza maipfi
  - Nḓivho ya midzi, thangi na mitshila
  - Nḓivho ya madungo a maipfi
- U shumisa ṱhalusamaipfi na zwi ṱolaho mupeleṱo.
- U shumisa pfufhifhadzo ya maipfi (abriviesheni) zwi tshi tea midia dzo fhambanaho na vha ṱanganedzaho mafhungo.

Kunangele kwa maipfi

- U shumisa maiti, maṱaluli na maḓadzisi u itela u ṋea vhupfiwa na ṱhaluso i gobolaho, yo nangiwaho musi hu tshi khou ṅwalwa, tsumbo, maanea a nganetshelo, maanea a mbuletshedzo/ṱhaluso.
- U shumisa pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), homonimi, phoḽisemi, makateli na zwiṅwe u ṱalutshedza zwiteṅwa
- U shumisa luambo lwa fomaḽa na lu si lwa fomaḽa (luambo lwa tshiṱaraṱani, luambo lu shumiswaho kha tshiimiswa tshenetsho) nga nḓila yo teaho.
- U shumisa maipfi mapambwa nga nḓila yone.
- U ṋea mbuno na u bvisela khagala mihumbulo ya ene muṋe.
- U kona u shumisa ṱhalutshedzo dzi re khagala, dzo dzumbamaho na dzi monaho zwi tshi ya nga nyimele.
- U ḓidzhia u muṅwali nga u shumisa milaedza yo dzumbamaho na i re khagala.
- U ḓibvisela khagala kha zwa ndeme, maime, u dzhia sia, u sedza zwithu nga iṱo ḽithihi (siteriothaiphi), luambo lwa nyanyuwo, luambo lwa u kwengweledza na lwa u fhuredzela, tsumbo, kha tshibveledzwa tsha u kwengweledza, sa, maanea a u ṱaṱa khani, Atikili dza gurannḓa
- U sumbedza ṱhompho nga u shumisa maṅwe maipfi musi hu tshi khou ṅwaliwa zwibveledzwa zwine zwa nga sa mufhindulano na inthaviyu.

- U shumisa zwiko na zwishumiswa zwa referentsi sa dikishinari/ṱhalusamaipfi na thesorasi u itela u nanga ḓivhaipfi yone-yone i shumaho.

Ridzhisiṱa, tshitaila na ipfi (vhuḓipfi)

- U shumisa ridzhisiṱa yo teaho: fomaḽa, zwi si zwa fomaḽa, tsumbo: u shumisa tshitaila tshi si tsha fomaḽa/tsha nyambedzano nga u shumisa muthu wa u thoma kha vhurifhi ha vhukonani na luambo lwa fomaḽa kha vhurifhi ha tshiofisi.
- U shumisa luambo lwo dzumbamaho (figara dza muambo, maidioma, mirero) thounu, ḽimudi kana muswaswo nga nḓila yo teaho.
- U amba thwii na muvhali nga nḓila ya u tou livhana nae sa muthu
- U ṅwala hu na u tendisea na vhuḓifulufheli, u sokou dzulela u humbela pfarelo kha vhuimo vhuṅwe na vhuṅwe ho dzhiiwaho.
- U shumisa nḓila dzo fhambanaho dza kuvhonele hune zwa tea.

Kuvhumbele kwa fhungo

- U ṅwala tshaka dzo vhalaho dza mafhungo na mafhungo a vhulapfu ho fhambanaho
- U shumisa thinwaipfi dza muambo nga nḓila kwayo.
- U shumisa ṉefhungo, ḽiiti, tshiitwa, zwifhinga, mamudi, thenda, khanedza, mambwaita na mambwaitwa, maambiwa na maambelwa
- U shumisa mavhudzisi (Nga mini? Lini? Hani? Mini?)
- U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, tsumbo: tshitatamennde, mbudziso, fhungotswititi, fhungombumbano, fhungotserekano, fhungombumbanotserekano.
- U shumisa maṱanganyi, masala, maḓadzisi, mapfukeli u vhumba mafhungo a ṱumekanaho
- U shumisa masala o fhambanaho u sumbedza ndivho, u khwaṯhisedza, u sumbedza tshiitwa na u fhungudza lunzi lwa maipfi
- U shumisa thevhekano yone ya maipfi u itela dzangalelo na u khwaṯhisedza
- U shumisa ḽipfanisi nga nḓila yo teaho.

Kuṅwalele kwa pharagirafu

- U ṅwala zwipiḓa zwo fhambanaho zwa pharagirafu: fhungo ḽa ṱhoho, mihumbulo mihulwane na i tikedzaho, marangaphanḓa a gobolaho, mutumbu na magumo na fhungo ḽa u vhina.
- U ṅwala pharagirafu na zwibveledzwa zwo fhambanaho hu tshi shumiswa maipfi a u sumbedza kana a u pfukisela khathihi na mafurase sa:
    - nzudzanyo i sumbedzaho ndunzhendunzhe/thevhekano: tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha vhuraru, tsha vhuṋa, hu sa athu, musi, nga murahu ha, lini, ngavhuya, u swika, zwi ḓaho, zwinozwino, kale, nga murahu na maṅwe

- ṱhalutshedzo/zwiitisi na mvelelo: honeha, ngauralo, ngauri, nga nṱhani ha, u bva, zwo itiswa nga, zwino, arali
- maga ane a tea u tevhedzelwa: lwa u thoma, lwa vhuvhili, lwa vhuraru
- u fanyisa/u fhambanya: u fana, u fhambana, tshiṱuku kha, tshihulwane kha, honeha, hone
- nzudzanyo zwi tshi ya nga ndeme: tshifhinga tshoṱhe, mafheleloni

• nzudzanyo i lunzhedzanaho/tevhekanaho: tshi tevhelaho, nga murahu, mafheloni

• nzudzanyo ya tshikhalani: nṱha, fhasi, tshamonde,tshauḽa na zwiṅwe

• nyangaredzo: nga u angaredza tsha u fhedzisela

- Pharagirafu ya u nanga: nga kuvhonele kwau, u tenda, muhumbulo, u pfesesa na humbula uri, u dzhia, ndi tenda uri, zwi tou nga, kha nne, ndi takalela/funa/vhenga/fulufhela/pfa
- U vhekanya pharagirafu: ndi ya lushaka, dzi nga khethekanywa, i wela fhasi ha, i wela kha, ndi tshipiḓa tsha, i dzhena kha, i kha tshigwada tsha, i na vhushaka na, i baḓekanywa na
- Pharagirafu ya ṱhaluso: nṱha, fhasi, nga thungo, tsini, devhula/vhubvaḓuvha/tshipembe/vhukovhela, saizi, muvhala, tshivhumbeo, ndivho, vhulapfu, vhaphara, tshileme, luvhilo, zwi tou nga, zwi fana na.
- Pharagirafu ya u ṱhaṱhuvha (ṱhaṱhuvho): zwavhuḓi/zwivhi, zwi re zwone/zwi ri zwone, mikhwa/u sa vha na mikhwa, u dzinginya, u themendela, u eletshedza, u tata.
- Pharagirafu ya ṱhalutshedzo: zwi ṱalutshedzwa sa, ndi lushaka lwa pharagirafu ine ya ṱalutshedza muhumbulo nga nḓila i sa dzhii sia.
- Pharagirafu ya phendelo: u pendela, u nweledza, nga u pfufhifhadza, sa musi ni tshi khou zwi vhona.
- Manweledzo a si kanzhi a tshi ita izwo; ngauralo a a hangwea.

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U ṄWALWA	
MAANEA	
Maanea a nganetshelo	Nganetshelo ya u ṅwala i vha ine ya ṋekedza zwiwo zwinzhi zwi no amba zwo vhewa nga nḓila i pfeseseaho. Zwi tevhelaho ndi mbonalo dza maanea a nganetshelo: • Kanzhi hu shumiswa tshifhinga tsho fhelaho • U shumisa muṱoḓo wa tshiṱori u tendiseaho • U ṅwala tshiṱori/zwiwo zwo fhiraho/fikishini; • U shumisa pharagirafu ya marangaphanḓa i kungaho; • U bvisela khagala muhumbulo u ne wa khou tea u ṋewa • U shumisa magumo a takadzaho • U ita uri u takalela ha tshitaila, zwishumiswa zwa u fhuredzela na nyito zwi si gume. • U sumbedza zwidodombedzwa zwi kwamaho • U shumisa zwithu zwi ṱalusaho.

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U ṄWALWA	
Maanea a mbuletshedzo/ ṱhaluso	Mbuletshedzo i shumiswa tshifhinga tshinzhi u sumbedza nyimele na ḽimudi-fiḽimu dzi ita izwi nga nḓila i vhonalaho; vhaṅwali vha ita izwi nga maipfi, hune kunangele kwa maipfi kwa laulwa nga kushumisele kwa maifi a re na ṱhalutshedzo dzo dzumbamaho u fhirisa a dzi re khagala. • U ṱalusa muṅwe muthu/tshiiṅwe tshithu u itela uri muvhali a vhe na tshenzhemo ya ṱhoho muhumbuloni wawe. • U vhumba zwifanyiso nga maipfi. • U nanga maipfi nga vhuronwane u itela u swikela zwine zwa khou ṱoḓea. • U ṱalusa u tshi khou fhaṱa zwifanyiso zwa u vhona, mubvumo, u pfa, u thetshela na u kwama; na • U shumisa figara dza muambo.
Maanea a u ṱaṱa	Maanea a u ṱaṱa a ṋekedza u ṱaṱa wo ima kana u tshi hanedza tshithu ('Ndi ngani ndi tshi tenda uri vhafumakadzi vho dzia u fhira vhanna') • Maanea a u ṱaṱa u tshi imelela kuvhonele kwau; u ḓiimelela kana u hanedza a hu shanduki nahone hu lingedziwa nga nḓila dzoṱhe u ṱaṱiwa nga nḓila i vhuedzaho, hone a hu kundwi u dzhia sia; magumo a sumbedza zwi khagala he muṅwali a ima hone na uri ndi nga mini. - U sumbedza muhumbulo kana kuvhonele kwau kwo khetheaho na u ṱaṱa u itela u imelela kana u tikedza vhuimo hau - U omelela nga hu sa fheli kha kuvhonele kwau - U lingedza u ita uri muvhali a kovhekane na iwe kuvhonele kwa ene muṋe - U thoma nga kuvhonele kwa muṅwali kwa ṱhoho nga maitele oneone nahone a kwamaho - U ṱaṱa hunzhi hu vhe ha u ṱanḓavhudza na u tikedza kuvhonele kwau - Hu sedzwa kha zwiga zwi tikedzaho KANA zwi hanedzaho tshitatamennde - U bvisela khagala kuvhonele kwa iwe muṋe nahone kwo khwaṱhaho - U shumisa zwishumiswa zwa u fhuredzela (rithoriki) na zwishumiswa zwa u kwengweledza - U shumisa luambo lwa nyanyuwo - U pendela/vhina tshitatamennde tsho khwaṱhaho, tshi re khagala nahone tshi tendiseaho tshi sumbedzaho kuvhonele kwa muṅwali.
Disikhesivi	Maanea a disikhesivi a vhonala a na ndinganyelo nahone a ṋekedza masia o fhambanaho a u ṱaṱa; tshivhumbeo tsho pulaniwa nga vhuronwane nahone zwavhuḓi; muhumbulo muhulwane u wa u sa dzhia sia; honeha muṅwali u a sumbumbedza kuvhonele kwawe; musi luambo lwa nyanyuwo lu si nga si bale u vha hone, u ṱaṱa ha khwine hafha hu swikelwa ngauri ha vha hu ambaho zwi pfadzaho. Magumo a fhedza a tshi sia muvhali a sa kanganyisei nga he muṅwali a ima hone. • U livha kha u ṋea kuvhonele ku sa dzhii sia nahone ku re na ndinganyelo kwa masia oṱhe a u ṱaṱa • U dzhiela nṱha zwiteṅwa zwo fhambanaho zwa ṱhoho ine ya khou ambiwa nga hayo • U ṋekedza kuvhonele ku hanedzaho u sa vhvhaleli • U linganyisa khanedzano ya u ima kana u hanedzana na ṱhoho • U ṅwala hu tea u vha hu vhonalaho, hu tevhelaho ngoho nahone hu sa dzhii sia. • U ita zwitatamennde zwo pfumaho na u wana thikhedzo khulwane • U shumisa thounu i si ya nyanyuwo nahone i tendisaho hu si na u kombetshedza kuvhonele kwa khwine • U pendela nga u sum bedza kuvhonele kukene
Maanea a u vhuisa mihumbulo	Maanea a u vhuisa mihumbulo a ṋekedza kuvhonele, mihumbulo na vhuḓipfi ha muṅwali kha ṱhoho nkene, kanzhi tshithu tshine a tenda khatsho. Aya ndi maanea a sumbedzaho u imela ngoho u fhirisa u dzhia sia; a ṱoḓa tshivhumbeo tsho lundwaho, ngeno a sa tei u ṋekedza magumo a re khagala. Kana a sa tee u ṋea nyambedzano i re na ndinganyelo, naho zwi tshi nga itea ya vha nayo. I nga vha ya vhuṱali na zwa vhukuma. • U vhuisa muhumbulo zwavhuḓi • U vinyuwa nga nḓila ya nyanyuwo na vhuḓipfi. • U sumbedza u dzhia sia hune vhuḓipfi na nyanyuwo zwa vha na ṱhuṱhwedzo khulwane • U livha kha u vusuludza hafhu muhumbulo kana vhuḓipfi ha muṅwali kha muvhali • U bvisela khagala mihumbulo kana vhuḓipfi vhu sumbedzaho u fulufhedzea na u dzhenelela ha vhuṋe

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U ṄWALWA	
Maanea a u bvisela khagala (a nyengedzedzo)	• U pfukisela mihumbulo kana mafhungo nga nḓila i lunzhedzanaho • U ṱalutshedza mihumbulo kana u ṋea mbuno nga nḓila i tevhekanaho • U ita ṱhoḓisiso kha maipfi na u tikedza nga mbuno na figara • U bvisela khagala khontseputi dziṅwe na dziṅwe dzi so ngo ḓoweleaho • U dzudzanya nga nḓila i lunzhedzanaho na u dzhia muvhali u bva kha zwi ḓivheaho u ya kha zwi sa ḓivhei • U ṅwala nga u angaredza kha tshifhinga tsha zwino
TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U ŇWALA	
ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI	
Vhurifhi ha tshiofisi/fomaḽa	Musi u ṅwalwa ha marifhi a vhukonani/vhurifhi vhu si ha fomaḽa ho no imelwa nga midia ya eḽekhiṱhironiki sa e-meiḽi, fekisi na sms, vhagudi vha kha ḓi tea u funzwa u ṅwala marifhi. Marifhi a ṅwaliwaho a tea u fhambana u bva kha marifhi zwao a ṅwalelwaho mashaka a tsini na dzikhonani na marifhi a si a fomaḽa a yaho kha gurannḓa na maṅwe manzhi. Naho u ṅwala marifhi a vhukonani ho no dzhielwa vhuimo nga vhudavhidzani ha eḽekṱhironiki (sa, e-meiḽi na fekisi na sms), vhagudi vha tea u ḓi gudiswa u a ṅwala. Vhunzhi ha marifhi vhu tea u katela marifhi zwao a yaho kha mashaka dziṱhama u ya na kha marifhi a si a fomaḽa a yaho kha dziguranḓa, tsumbo. Vhagudi vha tea u ṅwala marifhi a fomaḽa a vhukumakuma, nahone, hune zwa konadzea, vha a rumela vha dovha vha lindela phindulo. Marifhi a humbelaho maṅwe mafhungo nga ha tshibveledzwa, yunivesithi, nyendo, mabuḓo, arali o rumelwa kha vhathu vho teaho, a ḓo fhedza o fhindulwa. Ndeme ya marifhi a fomaḽa i ḓo vhonala. • U ita nḓowenḓowe ya tshaka dzo fhambanaho dza marifhi a fomaḽa, tsumbo, vhurifhi ha u humbela mushumo, vhurifhi vhu yaho ha mudzudzanyi wa gurannḓa, vhurifhi ha mbilaelo, nz. • U omelela kha ṱhoḓea dzo fhambanaho dza marifhi a fomaḽa sa tshitaila na tshivhumbeo • U ṅwala nga luambo lwo livhaho na lu sa konḓi • U humbula uri vha ṱanganedzaho milaedza vha tea u pfesesa zwine vha khou vhudzwa u itela u wana mvelelo dzi re dzone • U ṅwala hu tea u vha hu vhaleaho nahone hu sa monamoni, hu pfufhi nahone hu lunzhedzanaho • U vha na mathomo, mutumbu na magumo • U vha na ḓiresi mbili, dzi tevhelaho, ya muṅwali na ya muṱanganedzi • U vha na theshano ya fomaḽa i tevhelaho ḓiresi ya muṱanganedzi • U vha na ṱhoho yo taleliwaho i tevhelaho theshano • U sumbedza ridzhisiṱa ya luambo ya fomaḽa • U sumbedza magumo a fomaḽa a tevhelwaho nga tshifani tsha muṅwali na inishiaḽa
Vhurifhi ha vhukonani/vhu si ha fomaḽa	Naho u ṅwala marifhi a vhukonani ho no dzhielwa vhuimo nga vhudavhidzani ha eḽekiṱironiki (sa e-meiḽi, fekisi, sms, “WhatsApp”, Mixit, nz.), vhagudi vha tea u ḓi gudiswa u a ṅwala. Vhunzhi ha marifhi vhu tea u katela marifhi zwao a yaho kha mashaka, dziṱhama u ya na kha marifhi a si a fomaḽa a yaho kha dziguranḓa, tsumbo. • U ṅwalela vhathu vha re tsini na iwe, tsumbo, khonani na mashaka • U ṅwalela u bvisela khagala vhuḓipfi hau, tsumbo, u pembelela, u u pfela vhuṱungu, u eletshedza, nz • U shumisa ridzhisiṱa ya luambo na tshitaila zwi si zwa fomaḽa na zwa fomaḽa. • U ṅwala nga luambo lwo leluwaho nahone lu tshilaho. • U tevhela nzudzanyo i tevhekanaho na u bvisela khagala ndivho yo tewaho • Hu tea u vha na mvulatswinga, mutumbu na magumo. • Ḓiresi nthihi ya muṅwali, datamu ye vhurifhi ha ṅwalwa ngayo nga fhasi ha ḓiresi. • U vha na theshano i si ya fomaḽa i tevhelaho ḓiresi ya muṅwali • Magumo a dzhiaho kuṅwalele kwa fomaḽa u ya kha fomaḽanyana, a tevhelwaho nga dzina ḽa muṅwali.

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U ṄWALWA	
Adzhenda ya muṱangano	U ṅwala memorandamu, adzhenda na minetse zwa muṱangano ndi zwa ndeme arali hu na zwine zwa amba. Nḓila ya khwine ya mishumo iyi ya u ṅwala ndi u ita uri vhagudi vha ṱalele vidio kana u dzhenela muṱangano vha konou dzhia minetse, vha ite adzhenda, vha konou vhambedza zwavho na zwa vhukuma zwi kwamaho muṱangano. Zwa sa ralo vhagudi vha tea u ḓivhadzwa nga ha kuṅwalele kwa izwi zwibveledzwa nga nḓila ya u shumisa nyimele dza khumbulelwa. Vhadededzi kha vha sike adzhenda ya muṱangano wa komiti khumbulelwa vha ite uri vhagudi vha ṅwale zwine vha humbula uri zwo vha zwi tshi ḓo vha zwi maambiwa a muṱangano uyo vha tshi khou tevhela ṱhoho dzi re kha adzhenda iyo. Adzhendza: • U gavhagavha nga ha zwi no ḓo ambiwa muṱanganoni. • U rumela hu tshee na tshifhinga zwe wa gavhagavha kha vhathu/vhurumelwa ho rambiwaho muṱanganoni. • Kanzhisa i dzudzanywa nga mudzulatshidulo na muṅwaleli. Vha tea u: - Ṱola minetse ya muṱangano wo fhelaho u itela zwiteṅwa zwo fhiriselwaho kha muṱangano u tevhelaho. - Ita mutevhe wa zwiteṅwa zwine muṱangano wa nga tea u zwi dzudzanya. • Dzudzanya zwiteṅwa u ya nga ha ndeme yazwo murahu ha musi muṱangano u tshi nga thoma. • Tshea uri tshiteṅwa tshiṅwe na tshiṅwe tshi tea u avhelwa tshifhinga tshingafhani.
Minetse	• Hu rekhodwe zwo bvelelaho muṱanganoni. • U ṱanganedza minetse sa rekhodo i re yone ya maambiwa a muṱangano wo fhiraho. • Hu sumbedzwe zwi tevhelaho: - Dzina ḽa dzangano - Datumu ya muṱangano na fhethu na tshifhinga tshe muṱangano wa farwa ngatsho - Ridzhisiṱa ya u sumbedza miraḓo yo ḓaho muṱanganoni. • U khoutha tsheo ipfi nga ipfi • U ṋea manweledzo nga zwo kumedzwaho na zwe zwa swikelelwa • U ṅwala nga tshifhinga tsho fhiraho. • U khwathela zwi si na mushumo sa miswaswo • Minetse i vha na mbofho ya tshimulayo nga murahu ha musi yo sainiwa na u rwelwa tshigaḓo tsha datumu nga mudzulatshidulo, murahu ha musi yo no vhalwa ya rwelwa ṱari kha muṱangano u tevhelaho, u dzula dzo ralo u swikela dzi tshi hanedzwa.
Tshipitshi	• U thoma nga u ṅwala na u fara tshitaila tshine tsha ḓo shumiswa: Lini? Ngafhi? Ngani? (Ndivho), Nnyi? (Vhathetshelesi) na Mini? • Mathomele a kunga dzangalelo ḽa u thetshelesa • Mbuno dzi fhaṱwe tshidele zwavhuḓi nahone hu litshwe lunzi lwa maipfi a si na mushumo • Hu shumiswe thounu dzo fhambanaho, fhedzi thounu i tea u dzulela u pfala • Hu shumiswe mafhungo mapfufhi a re na mihumbulo yo leluwaho na tsumbo dzo ḓoweleaho • U linganya tsatsaladzo nga u ṋea nḓila dza khwine dza kuitele kwa zwithu • Mapendelele a re na mutsindo • Hu shumiswe thusedzi dza u tou vhona kana dzi fareaho, fhedzi hu shumiseswe maipfi • U shumiswa ha notsi u itela referentsi zwi nga kha ḓi itwa • Hu shumiswe luambo lune lwa sumbedza lwo luambo lu sumbaho nyaluwo nahone lu ṱuṱuwedzaho mvusuludzo ya mikhwa mivhuya

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U ṄWALWA	
E-meiḽi ya eḽekiṱhironiki (e-meiḽi) /sms	U ḓivhadza na u vhulunga vhushaka Ḓiresi ya muṅwalelwa - ine tshifhinga tshinzhi, ndi dzina na seva na shango hune e-meiḽi ya swikela hone. Tsumbo, vhanganir@yahoo.com • Cc: ha vha vha nga vha vhaṅwalelwa vhaṋe vha khou ṱoḓiwa uri vha wane mulaedza wa e-meiḽi. • Ṱhoho: haya ndi manweledzo a mulaedza wa e-meiḽi. • Mulaedza • Dzina ḽa murumeli U DZHIELA NZHELE: Ḓiresi ya murumeli i mbo ḓi sumbedza musi e-meiḽi i tshi ṱanganedziwa. • Murumeli a nga nanga u rumela zwiṅwe zwidodombedzwa zwa vhuṱumani mafheloni. Hezwi zwi pfi ndi tsaino.
Inthaviyu	Rekhodo yo ṅwalwaho ya inthaviyu: • U ṅwala madzina a vhaambi kha tshauḽa tsha siaṱari • U shumisa khoḽoni nga muralhu ha dzina la mubvumbedzwa ane a khou amba • U shumisa mutaladzi muswa u sumbedza muambi muswa • U ṱoḓisisa nga ha muinthaviyuwiwa nga o vhudzisa mbudziso • U bvisela khagala mbuno khulwane, mpho na vhushaedzi zwa muinthaviyuwiwa
Muvhigo (wa fomaḽa na u si wa fomaḽa)	Mivhigo nga yoṱhe ndi zwibveledzwa a fomaḽa vhukuma. A shuma zwavhuḓi tshoṱhe musi zwine zwa ṱolwa zwi zwine zwa tshila nahone zwi zwa ndeme kha vhagudi. A hu na zwithu zwo vhifhaho u fhirisa u ṅwala mivhigo ya mafanedza, kana mivhigo ine vhagudi vha si vhe na dzangalelo nayo. • U ṋea muvhigo murahu nga u shumisa mafhugo one nga ha tshiwo, tsumbo, khombo ya goloi na mawanwa • U ṋea ṱhoho, mathomo (siangane, ndivho na tshikoupu), mutumbu (Nnyi?, Ngani?, Ngafhi?, Lini?, Mini?, Hani?), magumo/mawanwa, themendelo, referentsi, aphendisisi. • U pulana, u kuvhanganya na u dzudzanya mafhungo; u ṅwala mbuno • U shumisa ridzhisiṱa na tshitaila tsha luambo zwa fomaḽanyana u ya kha zwa fomaḽa. • U shumisa - tshifhinga tsha zwino (nga nnḓa ha mivhigo ya ḓivhazwakale) o - madzina zwao - muthu wa vhuraru - mbuletshedzo ṱhalutshedzo ya mbuno ya ṱhalutshedzo - thekiniki na mafurase - Luambo lwa fomaḽa, luambo lu si lswa vhuṋe
Kharikhuḽamu Vithae (Ḽiṅwalovhuṋe)	Sa musi vhathu vhanzhi musalauno vha tshi shumisa themphuḽeithi, ndi zwa ndeme u ḓivha uri themphuḽeithi yavhuḓi i vhonala nga zwifhio na uri ri i ḓowela hani na uri i ḓadzwa hani lwa u shumisea. Hu tea u dzhielwa nzhele uri KV iṅwe na iṅwe i tea u ṋana na nyimele yayo, tsumbo, KV ya mushumo mukene i tea u amba nga ha tshenzhemo i livhanaho na mushumo wonoyo. • U ḓiṱana iwe muṋe nga ḽiṅwalo kha ḽifhasi • U ḓiḓivhadza hu vhe ha maimo a nṱha na zwenezwo • U vhea zwidodombedzwa nga nḓila i re khagala, hu si na u dzhia sia, nahone nga u pfufhifhadza • U amba/bula poswo ine muṱoḓi wa mushumo a khou ṱoḓa yone • Hu ṋekedzwa - zwidodombedzwa zwa vhuṋe - ndalukano dza fomaḽa (arali zwo tea) - tshenzhemo ya mushumo (arali zwo tea) - vha kwamiwaho

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U ṄWALWA	
Dayari	• Dayari ndi u ṱana zwiwo zwa ḓuvha ḽiriwe na ḽiriwe • U ṋekedza ṱhaṱhuvho yau ya ḓuvha kana zwiwo • U ṅwala nga kuvhonele kwa muňwali: nganetshelo ya muthu wa u thoma ndi yone yo teesaho • Kunangele kwa luambo ku sa konḓi nahone ku sa monamoni • Thounu i ḓo langiwa nga mafhungo e muṅwali a ṅwala
U laedza/sumba nḓila/sia	• U vhudza muthu uri u ya hani fhethu • Kanzhisa hu shumiseswa ḽimudi ḽa ndaela • Naho ṋefhungo “inwi” i so ngo bulwa, tshifhinga tshoṯhe zwi sumbedza vhuṱumani vhukati ha muambi na muthetshelesi • Hu dzhielwe nzhele zwi tevhelaho musi hu tshi sumbedzwa sia kana nḓila: - U shumisa mafhungo mapfufhi a pfalaho - U shumisa nzudzanyo i lunzhedzanaho - U amba/sumbedza nga ha fhethu ho khetheaho - U anganyela nga ha vhukule vhu lavhelelwaho - U amba nga ha tshivhalo tsha zwitarata zwine zwa tea u pfukwa arali zwi hone - U ṋea mafhungo nga ha zwiimiswa zwi wanalaho nḓilani ya u ya fhethu henefho - U shumisa maipfi a sumbedzaho vhuimo - U shumisa maipfi a sumbaho sia • U shumisa maipfi a sumbedzaho u takalela
U ṋea ndaela	U ṱalutshedza maitele kana kushumisele kwa tshithu kana tshishumiswa, mabikele a zwiḽiwa, u lugisa zwiṅwe zwo khakheaho, nz. • U ṱalutshedzani nga ha kushumele kana mushumo wa tshithu/tshishumiswa; kuṱanzwele kwa phuleithi, kulugisele kwa tshiṅwe tshi tshinyalaho, nz. • U pulana na u lugisa (ṱolani maitele a u ṅwala) - U pfesesa nyimele na **uri ndaela i/dzi ḓo bveledza mini kana ha itea mini nga murahu ha nyito** u ṱalutshedzani **kushumele kana mushumo wa itsho tshithu** - Ndaela kha dzi vhe khagala, dzone-dzone nahone dzi tevhekane nga nḓila i pfalaho - Hu shumiswe dzimanyuwala, zwibugwana zwa u ṋea ndaela na kushumisele kwa zwithu - U dzhiela nzhele ḓivhaipfi, girama, kuambele, luambo na mafurase zwa thekiniki zwi teaho u shumiswa - U ṋekedza tshibveledzwa
Khungedzelo	• U ita uri maipfi a itaho mushumo a vhonalese • U sika dzangalelo la u vha na vhuṋe ha tshibveledzwa na u funa u shumisa tshumelo • U kunga na u swa mihumbulo ya vhavhali • U ita uri muvhali a bve a yo renga/shumisa tshibveledzwa • Hu dzhielwe nṯha zwi tevhelaho musi hu tshi dizainiwa khungedzelo: - Makete wo livhiwaho khwawo (vhakungiwa kana vhane khungedzelo ya ṱoḓou vha swikelela) - Tshiimo (fhethu na tshifhinga tshine khungedzelo ya ḓo anḓadzwa hone - kha nyanḓadzamafhungo ifhio, nga tshifhingaḓe, ngafhi kha mbekanyamushumo kana magazini?) - Nḓila ine khungedzelo ya tea u swikelela ngayo tshitshavha. - Dizaini na saizi ya fonto zwi tea u kunga vhukuma. - Maime na u fhambana vhukati ha mbuno na kuvhonele kwau - Kunangele kwa mivhala ku tea u kunga na kwone. - Kushumisele kwa luambo ku tea u kunga vhukuma.

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U ṅWALWA	
Phosiṱara/fuḽaya	• I nga vha nga zwivhumbeo zwo fhambanaho • U shumisa zwiḽogeni kana dziḽogo • Kanzhisa i na zwiteṅwa zwa dizaini zwi vhonalaho • I shumisa thekiniki dza khungedzelo • Hu tea u vha na dizaini dzi kungaho maṱo na u sa leluwa u hangwea • Hu nga shumiswa luambo lwo dzumbamaho na lwa vhurendi u itela uri hu vhe na mutsindo vhukuma • Kushumisele kwa luambo ku tea u vha kwa vhudele vhukuma na u sa hangwea, tsumbo, mametafore, mafanyisi, aḽitheresheni, mutevhetsindo, pfanapheledzo
U ḓadza fomo	• U ḓadza fomo u itela zwithu zwo fhambanaho, tsumbo, khumbelo ya ḽivi, u dzhenelela muṱaṱisano, fomo ya bannga, nz. • U ṋekedza mafhungo nga nḓila ine a ṱoḓiwa ngayo nga tshiimiswa tshe tsha rumela fomo iyo • U ṅwala tshitenṅwa tshine tsha khou ṱoḓiwa, ha kona u tevhela khoḽoni, tsumbo, Tshifani: • U ṅwala nga vhuronwani
Nganeavhutshilo ya mufu	U lilisa na u ḓivhadza vhaňwe nga ha lufu lwa muṅwe • Madzina nga vhuḓalo; he a bebwa hone; he a dzula hone; ḓuvha ḽa mabebo; ḓuvha ḽa u lovha, vho siwaho vha ndeme (mufarisi, vhana) na madzina avho; tshifhinga, fhethu ha mbulungo, mafhungo nga u pfufhifhadza nga ha mufu, nz. • Zwiṅwe zwa zwi tevhelaho zwi nga ḓidzheniswa: tshivhangi tsha lufu (u ṱhonifhiwa ha mvelele); nganeavhutshilo ya mufu, mafhungo a u fhelekedza
Khonṱhiraka	Thendelano ya mbofho ine ya dzhenelelwa nga zwigwada zwivhili kana u fhira. Ndivho ya khonṱhiraka (mbofho) ndi u vhofha. Khonṱhiraka i nga itwa nga mulomo. (Hu khou themendelwa uri hu vhe na nyito ya khonṱhiraka ya mulomo na ya u tou ṅwala fhasi u sumbedza masiandaitwa na u fhambana ha vhuvhili ha mbofho idzo - hu tea u sumbedzwa uri mbofho ya mulomo ine ya vha i so ngo ṅwalwa fhasi, muthu a nga mbo ḓi shanduka, a ri ene ha humbuli a tshi dzhenelela kha thendelano iyo. Khonṱhiraka i tea u funzwa vhagudi uri vha kone u eletshedza vhabebi uri vha tou ṅwala fhasi thendelano iyo) Zwiteṅwa zwa khonṱhiraka: • Madzina (rankhonṱhiraka, ane a khou dzhenwa nae kha khonṱhiraka iyo, ṱhanzi) • Maga a mbofho (zwi re ngomu kha khonṱhiraka - hu tshi katelwa tshumelo ine ya khou tea u itwa, tshikhala tshine ya ḓo fhela ngatsho, masheleni, arali hu tshi ḓo vha na u badelana, nz.) • Tsaino (vhoṱhe vha kwameaho) • Ḓuvha na fhethu he khonṱhiraka ya sainwa hone
Wiḽi/ thesitamennde (mu(vha) ḽaifa)	Wiḽi i tshea uri hu tea u itea mini kha ndaka ya mufu. Wiḽi i vhona uri nangoho zwitakalelwa zwa mufu zwi tevhedzwa nga nḓila ine a funisa zwone musi o ri sia. I ita uri ha sa vhe na u sumbana nga minwe musi mufu o no ri ria. Vhagudi vha tea u gudiswa nga nḓila ine vha ḓo kona u tsivhudza vhabebi na vhomakhulu uri vha vhe na wiḽi, sa ndingedzo dza u thivhela nndwa na pfudzungule zwine kanzhisa zwa bvelela musi mufu o no ri sia. Wiḽi i tea u vhulungwa fhethu ho tsireledzeaho na u anana na tshifhinga na vhuvha ha ndaka. I nga katela zwi tevhelaho: • Madzina nga vhuḓalo a muṉe wa wiḽi • Ḓuvha ḽe wiḽi ya itwa ngaḽo • Masheleni na ndaka • Vhavhuelwa/vhaḽaifa • Mutshimbidzawiḽi (khonani, muraḓo wa muṱa, ramilayo, nz.)

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U ṄWALWA	
Ndayotewa na phoḽisi	Sethe ya milayo kana maga ane a tea u tevhedzelwa ane a shuma malugana na kutshimbidzele kwa dzangano, tsumbo, shango, sosaithi ya mbulungano, dzangano ḽa vhaswa, tshiṱokofela, thimu/kiḽaba ya bola, nz. • Milayo i tea u tendelaniwa nga zwigwada zwoṱhe zwi kwameaho • Milayo ndi mbofho • Hu a tendelwa u khwinifhadzwa ha milayo ho sedzwa nyimele • Fomethe i tea u katela dzina ḽa dzangano kana tshiimiswa, vhuraḓo, zwoṱhe zwi no kwamana na nyimele ya thendalano, ḓuvha ḽa u rwelwa ṱari, tsaino, nz.
ZWIBVELEDZWA ZWA ḼITHERETSHA NA MIDIA	
Tshenzhemo ya iwe muṇe	U amba nga ha tshenzhemo ya iwe muṇe • Mathomele: U sima nyimele kana mathomele, tsumbo, ' *Ho vha hu zwifhinga zwa holodei ya zwikolo'* • U amba nga ha zwiwo zwo iteaho nga nḓila ine ya lunzhedzana, tsumbo, '*Ndo ya ha Maemu ... Zwino ha ...'* • Zwiṅwe zwidodombedzwa nga ha tshiwo tshiṅwe na tshiṅwe, tsumbo, '*O mangala vhukuma musi a tshi mmbona*.' • Ndovhololo ya u ḓivhadza: zwiṱaṱamennde zwa u pendela zwine zwa nga katela u ṱanḓavhudza, tsumbo, *Ndi tama ndi tshi nga fhedza tshifhinga tshilapfu na Maemu. Ro ḓiphinesa.* • Kanzhisa hu ṅwalwa nga tshifhinga tsho fhiraho. • Hu ṅwalwa nga muthu wa u thoma kana wa vhuraru • Hu a shumiswa zwiṱanganyi a zwifhinga hafha, tsumbo, *Tsha u thoma kana mathomoni, zwino, ha tevhela, nga murahu, murahu ha, tsha u fhedzisela* • Kanzhisa hu sedzeswa u dzhenelela ha tshigwada kana muthu nga muthihi nga muthihi. • Tshitaila a si tsha fomaḽa.
Mufhindulano	• U lavhelesa mufhindulano vhukati ha vhathu vhavhili kana u fhira. • U rekhoda nyambedzano sa zwine ya khou itea ngaho, u bva kha kuvhonele kwa muambi • U ṅwala madzina a vhabvumbedzwa kha tshamonde tsha siaṱari • U shumisa khoḽoni phanḓa ha dzina ḽa mubvumbedzwa ane a khou amba • U shumisa mutala muswa u sumbedza muambi muswa muṅwe na muṅwe • U eletshedza vhabvumbedzwa (kana vhavhali) nga ha kuambele kana u ṋekedza nyito ine ya vha i kha buraketse (zwitangi) murahu ha musi maipfi a tshi nga ambiwa • U ita mvetomveto ya luṱa murahu ha musi u tshi nga thoma u ṅwala
Riviyu	Tsedzuluso a dzi anzeli u tevhela phetheni yo tou ṱalulelaho. A dzi vhuyi dza tea u tou katela zwiteṅwa zwo tiwaho zwa bugu, fiḽimu kana CD. Nga u tou angaredza, vhasedzulusi vha ranga nga u wana zwine vha ṱoḓa u sedzulusa na uri ndi vhonnyi vha kwameaho, fhedzi nga murahu ha izwo, tshiṅwe na tshiṅwe tsho tendelwa. Tsedzuluso dzavhuḓi dzi lingedza u vha dza vhukuma nahone dzi fulufhedzeaho; dzi si dzavhuḓi ndi idzo dzo sheleswaho muṇo. Miswaswo yo ḓala kha tsedzuluso; kha vhaṅwe vhasedzulusi zwi vho tou ḓivhea sa tshitaela tshavho. Vhagudi kha vha sumbedzwe tsedzuluso dzo fhambanano dzi bvaho kha zwiko zwo fhambanaho uri vha kone u vhona uri zwibveledzwa izwi zwi na zwivhumbeo zwo fhambanaho. • U sumbedza u nyanyuwa ha muthu kha mushumo wa vhukoni, fiḽimu, bugu, mutambo, n.z. • U rangisa phanḓa 'tsheo' yawe kha mushumo wo ṋekedzwaho • Muvhali wa riviyu ha kombetshedzei u tendelana na muthu ane a khou riviwa • Vhasedzulusi vhavhili vha nga fhindula (nḓila mbili) zwi sa fani kha tshivbeledzwa tshithihi • U ṋea mbuno dzo teaho, tsumbo, dzina ḽa muṅwali/mubveledzi/mouli dzina ḽa bugu/mushum, dzina ḽa khamphani ya vhubveledzi, khathihi na mutengo (hune zwa ṱoḓeo)

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U ṄWALWA	
Tshibveledzwa tsha vhurendi	• U ṅwala nga ha tshenzhemo na zwo vhonwaho - Vhathu - Mupo - Zwithu zwa matshilisano - Thekinoḽodzhi, nz. • Hu tevhedzwa tshivhumbeo - Ṱhoho - Vese (ndima) • Tshumiso ya luambo lwa vhurendi • Hu a tendelwa ḽaisentsi ya vhurendi, tsumbo, u sa dzhiela nṱha ndongazwiga kana zwivhumbeo zwa luambo
Atikiḽi ya gurannḓa	• U buletshedza mbuno nga u pfufhifhadza, fhedzi nga u tou korola • U lingedza u amba zwa vhukuma u sa xedzi muvhali • U nweledza nga ngona hu si na u shanda ngoho • U ṋea ṱhoho pfufhi na u engedza kuṱohwana ku no pfala • U thoma nga mbuno dza ndeme: ndi nnyi, mini, hani, lini, ngafhi, ngani na uri zwi swika kha vhungafhani/vhunzani.
Atikiḽi ya magazini	Tshifhinga tshinzhi, kha atikili dza magazini, u takalela na u sa takalela na tshitaila tsha kuhumbulele kwa muṅwali ndi zwa ndeme, nahone zwi tea u ṱuṱuwedzwa kha vhagudi. Vhagudi vha tea u ṅwala atikiḽi dza vhukuma dza magazini, nga ha zwine vha zwi dzhia zwi zwa ndeme malugana na atikili dzavho dza u takadza kana u seisa, u nyefula, u gayela, u sea, u sasaladza iṅwevho ya dziṱhoho. Vhunzhi ha atikiḽi dza magazini dzine vhagudi vha vhala ndi dza lushaka ulwu. Inthanethe yo ḓala nga dziathikili, naho tshitaila na magudiswa zwi so ngo tou fhambana na zwe zwa tou ṅwalwa kha mabammbiri, ndi zwa ndeme u dzi ṱola, sa izwo dzi tshi wanala kha zwibulogo, zwine zwa vha kuṅwalele kuswa kune kwa shumiswa hoṱhe-hoṱhe. U ita uri vhagudi vha ite buḽoko (kha mabammbiri, naho zwi sa timatimisi uri vhagudi vho no vha na buḽoko dzavho) vha ṅwala mafhungo o ḓalaho nga zwinzhi zwavhuḓi, vho sedza vha ṱanganedzaho mafhungo, mafhungo a zwino na thounu yo teaho. Hu shumiswa zwi tevhelaho: • Ṱhoho i tea u kunga na u takadza • Tshitaila tshi tea u vha tsha ene muṋe muṅwali, tshi tshi amba tsho livhana na muvhali - Tshitaila tshi tea u buletshedza na u shumisa luambo lwo dzumbamaho, u itela u kokodza vhavhali - Madzina, fhethu, zwifhinga, vhuimo na zwiṅwe-vho zwidodombedzwa zwi tea u dzheniswa kha athikili. - Atikili i tea u ṱuṱula dzangalelo na u fara muvhali a tou fombe, u fana na kha khungedzelo, kha hu ṱuṱuwedzwe vhavhali u shumisa tshibveledzwa kana tshumelo - Pharagirafu a dzi tei u lapfesa, dzi tea u tutuwedza u vhalwa ha atikili iyo - Fonto na yone i tea u kunga
Dokhumenthari	• Ṱhoḓisiso nga vhuḓalo nga ha vhutshilo ha tshithu, tsumbo, hiro (mitambo, pfunzo, vhurereli) na u vhiga nga ha mawanwa a hone. • Hu nga katelwa zwivhuya na khaedu zwe muthu a ṱangana nazwo murahu ha musi a tshi swika maṱhakheni a vhutshilo hawe. • Madzina, fhethu, zwifhinga, maimo na zwoṱhe zwo teaho u dzheniswa kha dokhumenthari. • Kha hu thomiwe nga mbuno dza ndeme: nnyi, mini, hani, lini, ngafhi, ngani na digirii ya tshiimo.

VHULAPFU HA TSHIBVELEDZWA TSHA LUAMBO LWA HAYANI (TSHI BVELEDZWAHO NGA VHAGUDI)			
MUSHUMO	**GIREIDI YA 7**	**GIREIDI YA 8**	**GIREIDI YA 9**
Pharagirafu • Maipfi • Mafhungo	Maipfi a 100 - 120 Mafhungo a 8 - 10 4 - 6 paragirafu	Maipfi a 120 - 140 Mafhungo a 8 - 12 5 - 8 paragirafu	Maipfi a 140 - 160 Mafhungo a 8 - 12 5 - 8 paragirafu
Maanea	Maipfi a150 - 200 paragirafu 4 - 6	Maipfi a 200 - 250 paragirafu 5 - 8	Maipfi a 250 - 300 paragirafu 5 - 8
Tshirendo	Vese 2 - 3	Vese 3 - 4	Vese 4 - 8
Nganeapfufhi, ngano	siaṱari 1 +/-6 paragirafu	siaṱari 2 +/-12 paragirafu	siaṱari 3 +/-24 paragirafu
Mufhindulano (ḽitambwa ḽa luṱa luthihi)	siaṱari 1	siaṱari 1	siaṱari 3
Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu, tsumbo, marifhi	Maipfi a 120 - 140	Maipfi a 140 -160	Maipfi a 160 - 180
Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwi pfufhi	Maipfi a 80 - 90	Maipfi a 90 - 100	Maipfi a 100 - 110
Manweledzo	Maipfi a 50 - 60 u bva kha tshibveledza tsha maipfi a 240	60 - 70 u bva kha tshibveledza tsha maipfi a 260	70 - 80 u bva kha tshibveledza tsha maipfi a 280

VHULAPFU HA TSHIBVELEDZWA TSHA LUAMBO LWA HAYANI (ZWA U SHUMISWA NGA VHAGUDI)			
MUSHUMO	**GIREIDI YA 7**	**GIREIDI YA 8**	**GIREIDI YA 9**
Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa ndapfu ya zwibveledzwa, tsumbo, tshiṱori, nyambedzano ya foramu/ phaneḽe, matambwa, muvhigo wa mafhungo	Maipfi a 150-200/u swika kha minethe 5	Maipfi a 200-250/u swika kha minethe 5	Maipfi a 250-300/u swika kha minethe 5
Tholokanyonḓivho pfufhi ya zwibveledzwa, nḓivhadzo, tshibveledzwa tsha mafhungo, ndaela, masia	Maipfi a 60-70/minethe 1-2	Maipfi a 70-80/minethe 1-2	Maipfi a 80-100/minethe 1-2
Tholokanyonḓivho ya u vhala/ tshibveledzwa tsha u vhala wo tou fombe	Maipfi a 150-200	Maipfi a 200-250	Maipfi a 250-300

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwa u vhala ho ṱanḓavhuwaho kana ho engedzeaho a ho ngo randelwa sa izwi zwi tshi bva kha lushaka lwa tshibveledzwa, vhuvha ha luambo lwo shumiswaho na tshiimo tsha kuvhalele tsha vhagudi.

3.1.4 Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo

Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi amba milayo ine ya langa kushumisele kwa ndongazwiga, maḽeḓere danzi na maḽeḓere maṱuku, maḽeḓere, mibvumo, maipfi, mitaladzi (mafhungo) na pharagirafu kha mishumo ya oraḽa na ya u tou ṅwaliwa. Milayo heyi i katela mupeleṱo, mubulo wa ipfi, girama, nḓivho ya kushumisele kwa luambo na zwiṅwe.

Zwikili zwa u thetshelesa, U amba, U vhala na U ṅwala zwi nga si kone u shuma nga zwoṱhe ngeno hu so ngo rangwa

ha vha na nḓivho ya mutheo ya Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo ya u zwi shumisa. Vhagudi vha tea u vha na ḓivhaipfi yo ṱanḓavhuwaho ine ngayo ya vha tshone Tshipiḓa tsha ndeme siani ḽa u konisa muthu u ita nyambedzano i pfadzaho. Ḓivhaipfi yo ṱanḓavhuwaho ndi ya ndeme kha zwikili zwoṱhe zwa luambo, nga maanḓa ro sedzeswa U amba na U ṅwala. Nḓila i shumesaho ya u engedza kana u khwinisa girama na ḓivhaipfi ndi u dzulela u vhala bugu dzo fhambanaho. Vhagudi a vha tei u vhala bugu dzo randelwaho fhedzi, zwi tea u tou vha malofhani uri hu fhaṱwe mvelele ya u dzulela u vhala bugu dzo fhambanaho.

Vhagudi vha ḓo guda nḓila ine **luambo lwa shumiswa ngayo** na u guda luambo na vhagudi-ngavho nga u amba nga ha luambo (‘luambo lune lwa shumiswa u guda luambo’), u itela u ṱhaṱhuvha zwibveledzwa zwavho na zwiṅwe nga vhusedzi zwi tshi elana na ṱhalutshedzo, kushumele ku pfadzaho na nga vhuronwane. Vha ḓo dovha vha kona u shumisa iyi nḓivho u ita ḽiedza nga luambo u itela u fhaṱa ṱhalutshedzo i bvaho kha vhuimo ha maipfi na mafhungo kha zwibveledzwa zwo fhelelaho na u vhona nḓila ine tshibveledzwa na nyimele yatsho zwa elana ngayo. Nga u shumisa zwibveledzwa zwo fhambanaho, vhagudi vha ṱanḓavhudza kushumisele kwavho kwa ḓivhaipfi na u sumbedza nga nḓila yo teaho kupfesesele kwavho kwa **Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo.**

Zwi khou lavhelelwa uri Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi ḓo funzwa kha nyimele ine zwiṅwe zwikili zwa luambo zwa funzwa na u bveledzwa. Pulane ya u funza i na mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (zwiteṅwa) zwine zwa tea u itwa kha Gireidi ya iṅwe na iṅwe. Musi hu tshi nangwa zwibveledzwa zwa U thetshelesa na U vhala kha sekele ya vhege mbili iṅwe na iṅwe, hu tea u vhonwa uri i na zwiṅwe zwa zwiteṅwa zwa luambo zwine zwa tea u funzwa kha themo yeneyo. Kha hu sikwe nyito dzi re na vhushaka na zwibveledzwa izwi dzine dza ḓo konisa vhagudi u shumisa zwiteṅwa izwo kha nyimele. Nga yeneyo nḓila, zwibveledzwa zwa u ṅwala zwine vhagudi vha ḓo ṅwala zwi ḓo dzhenisa zwiṅwe zwa zwiteṅwa zwa luambo. Kha hu ṋekedzwe vhagudi thuso kha kushumisele kwone na kwa vhukuma kwa izwi zwiteṅwa. Kha hu nangwe zwiṅwe zwa zwiteṅwa zwine vhagudi vha vha na vhukonḓi nazwo u itela u vha ṋea nḓowenḓowe ya fomaḽa. Kha Vhuimo ha Nṱha, minetse ya mahumi mararu nga vhege yo vhetshelwaho thungo u itela u funza na nḓowenḓowe zwa fomaḽa kha zwa Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo.

Thebuḽu i re afha fhasi i sumbedza milayo na zwivhumbeo zwa luambo zwine vhagudi vha lavhelelwa u zwi guda musi vhe kati na maithele a U thetshelesa, U amba, U vhala na U ṅwala. Zwivhumbeo hezwi zwi tea u funzwa zwi kha nyimele nga nḓila ya muṱanganelano musi hu tshi khou shumiswa tshaka dza zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa oraḽa, u vhonWa na zwo tou ṅwalwaho. Zwi tea hafhu u funzwa zwo vanganywa na tshifhinga tsho vhetshelwa thungo sa thoḓea.

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Ndongazwiga	Tshithoma, tshigagarukela, zwivhudzisi, khoma, khoḽoni, semi-khoḽoni, luṋala/aphosiṱirofi, zwiḓevhe, pharenthesisi/burakete, zwithoma zwi sumbedzaho u isa phanḓa ha mafhungo (eḽipisisi) /tshifhandi
Mupeleṱo	Phetheni ya mupeleṱo, milayo ya mupeleṱo, kukhethekanyele kwa maipfi, kuungele kwa maḽeḓere/maipfi, pfufhifhadzo ya ipfi/abriviesheni, kushumisele kwa ḓivhaipfi
Zwipiḓa zwa maipfi	Thangi, midzi na mitshila

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Madzina	**Thangi dza madzina (zwi tshi katela thangi ya dzinaḽiiti (Nyambo dza vharema))** **Tshaka dza madzina** Madzina vhukuma, tsumbo, Vhangani, Makuya, Nyabele, Zwonaka Madzinazwao, tsumbo, mulambo, muthu, muri, dokotela Madzina a ngelekanyo, tsumbo, lufuno, vhuṱali Madzina a zwi fareaho, tsumbo, tshidina, ngilasi, muri Madzina a zwi vhaleaho, tsumbo, lebula, zwidina Madzina a zwi sa vhaleiho, tsumbo, malofha, maḓi, muṱavha, swigiri, vhukhopfu Madzinambumbano, tsumbo: *khuhumulambo, muthu-muthu, nguluvheḓaka, nyamutsa-nga-davhi* Madzina tserekano - Yunivesithi ya Venḓa, Mukomaasinannḓu Madzinaguṱe na makateli, tsumbo, *guma ndi ḽa ṋotshi, vhuswa vhu so ngo* *vhibvaho ndi mbodza, mutshilinzhi wa thavha* Nomboro (vhuthihi na vhunzhi), tsumbo: *tshidulo/zwidulo* Zwivhumbeo zwa masumbavhuṋe zwa madzina tsumbo, Goloi *ya* Tshilidzi, Rokho *ya* Zwonaka Dzinaḽiiti/dzherandi), tsumbo, *u bambela* ndi zwavhuḓi, *u reila* hu a takadza, *u lila* hu a ilafha/fhodza Madzina a mbeu (zwiduna na zwisadzi) tsumbo, malume - makhadzi, dzothwa-dzothwana, mu*kuku - phambo, ṱhongola - matunde* Madzinamaipfi mapambwa: vhengele, ḓorobo, fasiṱre Madzina a vhushaka a dzhiaho thangi *Ra-, Ṋe-, Nya-, Ma-,* nz. Ṱhukhufhadzo ya madzina, tsumbo: *mulambo - mulambwana/kudambo,* *thavha - kutavha* Thithilidzo, tsumbo, *ṅwana > ḓana* Madzina a bvaho kha dziṅwe thinwaipfi dza muambo, tsumbo, *vhuṱali <ṱalifha,* *tshilimo<lima*

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Thangi dza madzina	**Vhuthihi na vhunzhi** Mu - vha-, tsumbo, muthu - vhathu Mu - mi-, tsumbo, muri - miri Ḽi- ma-, tsumbo, ḽinngo - manngo Tshi- zwi-, tsumbo, tshisibe - zwisibe N-dzi-, tsumbo, nngu - (dzi) nngu Lu-, tsumbo, luvhuḓa Vhu-, tsumbo, vhutshilo U- (ya inifinithivi (dzinaḽiiti) /dzherandi), tsumbo, U bammbela hu a takadza, U gidima hu a homolosa Fha-, tsumbo, fhasi Ku-, tsumbo, kule Mu-, tsumbo, murahu
	Thangi dza vhuṋe kana mbeu Ṋe-, tsumbo, Ṋemurangoni Nya-, tsumbo, Nyabele Ra-, tsumbo, Ravhuhali, Raṱhogwa, Ratshisase
	Thangi dza mabulafhethu Ha-, tsumbo, HaMphego ha-, tsumbo, ha Mashudu kha-, tsumbo, kha tombo
	Thangi dza u ṱukufhadza tshi-, tsumbo, tshitanda zwi-, tsumbo, zwitanda ku-, tsumbo, kubudzi lu-, tsumbo, luṱhannga vhu-, tsumbo, vhutanda
	Thangi dza u titilidza Ḽi-, tsumbo, ḽiduna Ḓi-, tsumbo, ḓithu
Mitshila	**Mitshila ya u ṱukufhadza** -ana, tsumbo, mbudzana -na, tsumbo, ntsana, muṱhanngana -nyana, tsumbo, ṅwananyana, tshifhinganyana
	Mitshila ya mabulafhethu -ni, tsumbo, tshikoloni
	Mitshila ya mbeu -kadzi, tsumbo, nḓoukadzi -lume, tsumbo, nḓoulume

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Zwiṱalusi (dithamaina)	*Masumbi:* tshino, itshi, izwo, izwi (tsumbo: Bugu *iyo* ndi yanga) *Masalavhunzhi 1:* zwoṱhe, zwiṅwe, vhunzhi, (tsumbo: *Vhunzhi* ha vhagudi vho pfesesa ngudo) *Masalavhunzhi 2:* vhuvhili hazwo*, (tsumbo*: *Vhuvhili ha* vhagudi vho takuwa) *Masalavhunzhi 3:* zwinzhi, zwiṱuku, zwinzhi (tsumbo: Tshikolo tshi na vhagudi *vhanzhi)* *Masalavhunzhi 4: tsumbo,* zwiṅwe, tshiṅwevho, tshiṅwe na tshiṅwe (tsumbo: Mugudi *muṅwe na muṅwe* o wana bugu)
Masala	*Masala a vhukuma sa ṉefhungo:* tsumbo, nṉe, inwi, ene, tshone, riṉe, vhone, *(tsumbo,* Vhone *vha dinwa nga vhutsha)* *Masala a vhukuma sa tshiitwa tsho livhaho na tshi so ngo livhiswaho:* tsumbo, nṉe, inwi, ene, tshone, (tsumbo, O i ṉea *nṉe*) *Masala a mbuelamurahu:* tsumbo, nṉe muṉe, iwe muṉe, riṉe vhaṉe, vhone vhane, (tsumbo: Mulalo o kuvha zwiambaro ene muṉe). *Masalavhushaka: tsumbo,* tshine, ane (tsumbo, Tshiṉoni tshine tsha lalamesa ndi goni). *Mavhudzisi:* tsumbo, nnyi, mini, tshifhio, tsha nnyi, (tsumbo, Ndi nnyi o yaho tshikoloni?) Masumbi: tsumbo, itshi, tshiḽa, uyu (tsumbo, Ndi tshidulo tsha nnyi itsho?) *Masala a sa gumi*: tsumbo, muṅwe na muṅwe, huṅwe na huṅwe (tsumbo, Muthu muṅwe na muṅwe u na mpho yawe) Masala a tshivhalo: tsumbo, vhoṱhe (Vho swika vhoṱhe) Masala a vhathu: tsumbo, nṉe- inwi- ene *na vhunzhi hao riṉe-vhoinwi/vhoiwe/vheiwe-vhone* ***Masala vhukuma a a hwetekana musi a tshi shuma na thangeladzina*, sa: O ṱuwa* na vhone*> O ṱuwa* navho
Maṱaluli (liḓadzadzina)	*Vhuimo ha maṱaluli, tsumbo*, *Mulapfu munna u dzula Thathe (phanḓa ha dzina);* O ḽa *ḽitswuku* ḽinngo (nga murahu ha ḽiiti) *Mbambedzo ya maṱaluli, tsumbo,* takala, takalesa, takalesesa *(tsumbo, Mmbulaheni o vha o takalesa musi a tshi wana mendele)* *Maṱaluli a mbalo*: -thihi, -vhili, -raru, -ṱanu (tsumbo, Munna o renga kholomo *tharu*) *Masumbi*: itshi, tshiḽa, avha (tsumbo, Tshikolo *itshi* ndi tsha hashu) *Maitimaṱaluli:* tshine, zwine, ine, (tsumbo, Ndau *ine* ya zwima ndi ya tsadzi)

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Thangeladzina	Thangeladzina tswititi (Thangeladzina ya ipfi ḽithihi) tsumbo, *kha, na, nga, ya* (tsumbo, Tshiṋoni tsho kavha ***kha*** muri; O swika **na** Maemu; Vele o ṱuwa **nga** bisi **ya** Enos**).** Thangeladzina - mbumbano (thangeladzina ya maipfi mavhili), tsumbo, *ya nga (Goloi **ya nga thungo** yo mbo ḓi thuliwa)* Thangeladzina-tserekano, (thangeladzina ya maipfi mararu kana manzhi), tsumbo, *u ḓadzisa kha* (***U ḓadzisa kha*** mafhungo oṱhe haya, o mbo ḓi dovha a feila; **U ya nga ha** Phaswana, dendele kha iyi bugu ho ngo bvela khagala zwavhuḓi) Thangeladzina ya tshifhinga: tsumbo, *nga Ḽavhuvhili (*tsumbo*, Vho ḓa **nga** Ḽavhuvhili)* Thangeladzina ya fhethu: tsumbo, *kha (tsumbo, Tshiṋoni tsho kavha **kha** muri*) Thangeladzina ya musudzuluwo/mutshimbilo: tsumbo, *U tshimbila na, O sera nga fhasi ha danda* Thangeladzina ya mathemathikhi: tsumbo, *-kovha nga, -andisa nga, -ṱusa kha - tsumbo,* (tsumbo, *Fumi ra kovha nga mbili ndi ṱhanu; Fumi ra ṱusa malo ndi mbili).* Ḽiṱaluli+thangeladzina, tsumbo, Nṱuwiseni ndi ***muhulwane kha*** Takalani Dzina+thangeladzina, tsumbo, *thambo kha, maambiwa kha (**Kha maambiwa** o raliho a thi na mulomo*
Maiti	*Maiiti vhukuma, maiti a pfukelaho/mapfukeli, maiti a sa pfukeli, mbofho* *Mbuletshedzo, mitshila ya maiti (maiti-masikwa),* *Maiti a re na zwiitwa zwivhili (a livhaho na a sa livhi/so ngo livhiswaho), tsumbo,* O **m**pha **bugu**/Ndo rengela **ṅwana bugu**
	Mamudi a: Thendelo: tsumbo, *Ndi shuma uri **ndi pfume.*** Ndaela: tsumbo, ***Ni so ngo nwa na reila! Gidimani!*** Tsumbo: tsumbo, ***Mphwe dzi a fusha.*** Gonelo***: Ndi nga phasa*** Tshitevheli***:*** U vhala ***a tshi ṅwala*** Dzinaḽiiti: U shuma ***u linda*** Thevhekano ***: Ro swika ra ḽa, ra eḓela***

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
	Matikedzi a shumaho na mamudi U sumbedza u konadzea/vhukoni/u sa konadzea, tsumbo, *Ndi nga kona u AmbaTshisuthu.* U bvisela khagala/sumbedza thendelo, tsumbo, *Ndi nga tendelwa uri ndi ṱuwe*? U sumbedza ndaela/khumbelo, tsumbo, *Ni nga vula fasiṱere afho? Ndi nga dzhena?* U sumbedza khonadzeo/u sa konadzea, tumbo, *Zwi **nga** ḓisa vhuleme/Zwi **nga** vha zwone* U sumbedza u fanela ha zwthu, tsumbo, *Ndi **fanela** u swika Tshififi nga awara ya fumi.* U sumbedza u tea ha zwithu, tsumbo, *Vha **tea** u vha vho tou hangwa*.
	Zwifhinga Tshifhinga tsha zwino, (tsumbo, *Ndi tamba thenisi ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe).* Tshifhinga tsha zwino tsha ***khou*** (u bvela phaṋḓa) (tsumbo, *Ndi **khou** ḽa vhuswa).* Tshifhinga tsha zwino tsha u vhuisa mihumbulo/***vhuya,*** (tsumbo, *Ndo **vhuya** nda dzula Tshipako).* Tshifhinga tsha zwino tsha ***khou ḓi*** *(u bvela phaṋḓa), (tsumbo, U feila a tshi **khou ḓi** vhala).* Tshifhinga tsho fhelaho, (tsumbo, ***O ṅwala*** *mulingo wa nnḓa).* Tshifhinga tsho fhelaho tsha ***tshi khou*** (kana u bvela phaṋḓa) tsumb*o, Vhakale vho vha vha **tshi khou** ḓi tshila zwo ralo* Tshifhinga tsho fhelaho tsha ***vha****,* tsumbo, *O ya hayani ngauri o **vha** o hangwa khii.* Tshifhinga tsho fhelaho tsha ***no,*** tsumbo, *Ndo vha ndo **no** lindela awara mbili musi a tshi swika* U sumbedza tshifhinga tshi ḓaho: tsumbo*, **ḓo**, (Vhangani u **ḓo** ḓa matshelo)* Tshifhinga tshi ḓaho tsha ***vha***, tsumbo*, Ndi ḓo v**ha** ndi tshi khou lima ḓuvha ḽoṱhe.* *Tshifhinga tshi ḓaho tsha **no**, tsumbo, Ndi ḓo vha ndo **no** swika musi ḽi tshi thabama*
	Mapfanisi ***Mapfanisi a ṋefhungo, tsumbo,*** **Tshililo** u **lima tsimu, Lusani** u **bika vhuswa, Zwivhuya** o **gavha bola.** ***Mapfanisi a tshiitwa, tsumbo,*** **Vhanga*ni* o** i **raha bola, Ngodiseni o** vhu **ḽa vhuswa.**
Maḓadzisi (ḽiḓadzaḽiiti)	*Maḓadzisi a maitele: tsumbo, zwavhuḓi, nga maaṋḓa, nga u ṱavhanya, (tsumbo, Mpho u imba* **zwavhuḓi)** *Maḓadzisi a tshifhinga: tsumbo,* mulovha, matshelo, mahoḽa (tsumbo*,* **Mahoḽa** ro ḓiphina nga mitambo ya bola) *Maḓadzisi a tshipikepike/vhungana: tsumbo,* tshifhinga tshoṱhe, tshiṅwe tshifhinga na luthihi (tsumbo, ṅwana u tea u ṱhonifha vhabebi **tshifhinga tshoṱhe**) *Maḓadzisi a khonadzeo: tsumbo,* khamusi (tsumbo, Makole o swifhala, **khamusi** mvula i nga na) *Maḓadzisi a tshifhinga tshi bvelaho phaṋḓa, tsumbo,* tshee, kha ḓi *(tsumbo,* Ni **tshee** no ima henefha na zwino*?)* *Maḓadzisi a digirii: tsumbo,* tshoṱhe, zwihulu, zwinzhi *(tsumbo,* tsumbo, Lufuno o ri dalela lunzhi + -sa>kana, Lufuno o ri dalela **lunzhilunzhi/lunzhisa** *Mafurase a maḓadzisi: tsumbo,* nṱha ha ṱafula, nga ngomu kiḽasini (tsumbo, Lufuno o dzula **nṱha ha ṱafula/nga ngomu kiḽasini**

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Maṱanganyi na mapfukiseli	Nzudzanyo ya ndunzhendunzhe/thevhekano**:** tsumbo, *tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha vhuraru, hu sa athu/phanḓa ha, nga murahu, musi, u swikela, tevhelaho, fhelaho, hu si kale* Ṱhalutshedzo/Zwiitisi na zwi ḓiswaho**:** tsumbo, *ngauralo, ngauri, nga iṅwe nḓila, vhunga, honeha, nahone, ngeno* Maitele: tsumbo, *tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha vhuraru, tsumbo, Vho mu khathutshela lwa u thoma; lwa vhuvhili vha mu fara.* Vhambedza/fhambanya: tsumbo, *fana, fhambana, ṱhukhu kha, khulwane kha, honeha, fhedzi,* Nzudzanyo ya tshikhala**:** tsumbo, *nga nṱha, nga fhasi, tsha monde, tsha uḽa, nz* Nyangaredzo: tsumbo, *nga u angaredza, u fhedza nga*, *nz* Pharagirafu ya u nanga**:** tsumbo, *nga muhumbulo wanga, ndi tenda uri, ndi vhona unga, nga kuvhonele kwanga**.*** Pharagirafu ya mbekanyo/khethekanyo*: tsumbo, lushaka lwa, u wela fhasi ha, Tshipiḓa tsha, u elana na* Pharagirafu ya mbuletshedzo: tsumbo, *nṱha ha, fhasi ha, nga matungo, tsini, devhula/tshipembe, saizi, muvhala, tshivhumbeo, ndivho, vhulapfu, vhuphara, tshileme, luvhilo, zwi tou nga* Pharagirafu ya ṱhaṱhuvho: tsumbo, *zwivhuya/zwivhi, zwone/zwi si zwone, zwavhuḓi/zwi si zwavhuḓi, ngeletshedzo, tsivhudzo, themendelo* Pharagirafu ya ṱhalutshedzo: tsumbo: *ṱalutshedzwa sa, no nga sa* Pharagirafu ya phendelo: tsumbo, *u pendela, u nweledza, nga u pfufhifhadza*
Manyanyu	*Tsumbo,* bi! mboo! wee! thwee!
Maaravhi	*Tsumbo,* Koṱo! Ebo! Yuwi! Ahaa!
Mveledziso ya ḓivhaipfi na luambo lwo dzumbamaho	Pfanywa, mafhambanyi, pharonimi, poḽisemi, nyambahunzhi, aḽitheresheni (ndovhololo ya themba/ khontsonentsi na ndovhololo ya pfalandoṱhe/asonentsi), makateli Figira dza muambo (*ḽifanyisi, ḽimethafore, ḽifanyamuthu, okizimoroni, mavhuvhisi, onomatopia, ḽinaṋedzi/ ḽikaluli, phambano, tshigoḓo, tsatsaladzo, maṱhakhetshandwa, tshiga, ḽitatathino, ḽitotisi, phani, ḽiimeli)* Maambele, maidioma/mirero/makateli/luambo lwa musanda Maipfi o pambiwaho, maipfi a adophuthivi, maipfi maswa (nyuolodzhizimu) na etimomolodzhi (vhubvo ha maipfi)
Fhungodavhi	Fhungodavhitsinde: tsumbo, *Ndo dalela Masuwa.* Fhungodavhi ḽa ḽiḓadzisi: tsumbo, *Vhangani o swika **musi ri khou ḽa vhuswa.*** Fhungodavhi ḽa ḽiḓadzisi ḽa vhungani: tsumbo, *Ro dala Durban nga Fulwi **ngauri hu a dudela vhuria.*** Fhungodavhi ḽa ḽiṱalusi: tsumbo, *Iyi ndi ḓorobo **ye ra i dalela maholaḽa.*** Fhungodavhi ḽa dzina: tsumbo, *Zwe ra zwi vhona Table Mountain **zwi a mangadza.*** Fhungodavhi ḽa nyimele (arali) : tsumbo, ***Arali nda ni vhona madekwana a ṋamusi**, ndi ḓo ni fha tshelede yaṋu.*

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Mafurase	Mafurase a vhukuma: ***Fhethu ha vhufa*** *ndi Mapungubwe* Ḽifurase ḽa dzina: ***Tshi-wa-nga-matembele*** Ḽifurase ḽa dzina-ḽiiti, tsumbo*,* ***U vhala*** *bugu zwo thanyisa vhathu.* Ḽifurase ḽa ḽiiti: tsumbo, *Khetho* ***dza u thoma*** *dza demokirasi dzo farwa nga 1994.* Ḽifurase ḽa thangeladzina: tsumbo, *U ima hanga* ***nṱha ha thavha*** *ho itisa uri mukosi wanga u pfale kule.*
Mafhungo	Tswititi, mbumbano, tserekano
Tshipitshi tsho vhigwaho	Nyimele ya u thoma i sumbedza khonadzeo ya vhukuma*, tsumbo, Arali ya na ri ḓo gobela mavhele.* Nyimele ya vhuvhili i sumbedza tshithu tshine a zwi konadzei uri tshi itee, *tsumbo, Arali ndi wine ḽoto, ndi musi ndi tshi ḓo vha ndo renga goloi.* Nyimele ya vhuraru i sumbedza khonedzeo ya miḽoro*, tsumbo, Arali ndo vha ndo vhala ndi musi ndi tshi ḓo vha ndo phasa Gireidi ya 12.*
Maambwaitwa	Tshifhinga tsha zwino: tsumbo, *Muṋango* ***u valiwa*** *nga awara ya rathi ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.* Tshifhinga tsha zwino tsha ḓo: tsumbo, *Muṋango* ***u khou ḓo valiwa*** *nga awara ya rathi...* Tshifhinga tsho fhelaho: tsumbo, *Tshikolo* ***tsho valwa*** *u itela uri vhagudi* vha awele. Tshifhinga tsho fhelaho tsha ḓo: tsumbo, ***Vho ḓo tea u lindela*** *u itela uri goloi yavho i lugiswe.*
Maambelwa/ mafhungo a u vhigela	Mbudziso dzo vhigwaho, tsumbo, *O mmbudzisa* ***uri ndi nga mini ndo lenga.*** Fhungodavhi ḽa ‘uri’: tsumbo, *O amba* ***uri o vha a sa zwi ḓivhi.***

3.2 THEBUḽU YA PHAḐALADZO YA ZWIBVELEDZWA KHA GIREIDI DZA 7- 9

VHEGE	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
		THEMO YA 1	
1 na 2	Tshiṱori	Tshiṱori	Tshibveledzwa tsha mafhungo - khungedzelo, phosiṱara
3 na 4	Tshirendo	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na tshipitshi	Nganea, ḓirama, nganeapfufhi, vhurendi
5 na 6	Tshirendo, ḓirama	Nganea, ḓirama, Nganeapfufhi	Tshibveledzwa tsha mafhungo - tshibveledzwa tsha khonṱhiraka
7 na 8	Nganeapfufhi, foḽukuḽoo	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, atikili ya gurannḓa	Nganea, ḓirama, nganeapfufhi, vhurendi
9 na 10	Nganeapfufhi, Tshirendo	Tshibveledzwa tsha muvhigo wa ṱhoḓisiso	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, muvhigo wa gurannḓa kana muvhigo wa magazini
		THEMO YA 2	
1 na 2	Nganea, ḓirama, vhurendi	Mafhungo a tshibveledzwa a re na zwa u vhonwa, tsumbo, mapa/ zwigandaedzo/zwikalo/tshati/ zwifanyiso	Nganea, ḓirama, nganeapfufhi, vhurendi
3 na 4	Mafhungo a tshibveledzwa a re na zwa u vhonwa, tsumbo, khungedzelo dayagiramu zwifanyiso/girafu; phosiṱara; ṱhaluso ya tshithu tshibveledzwa tsha u vhonwa	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, tshibveledzwa tsha u pfiwa/tshibveledzwa tsha u vhonwa u ita nyedziselo/nyambedzano ya foramu/phaneḽe	Tsedzuluso ya tshibveledzwa - Nganea, ḓirama, nganeapfufhi, vhurendi
5 na 6	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, maitele ndaela, mafhungo a tshibveledzwa a re na zwa u vhonwa, tsumbo, tshati/thebuḽu/ dayagiramu zwifanyiso/girafu	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, nyambedzano ya foramu/ phaneḽe	Nganea, ḓirama, nganeapfufhi, vhurendi - nḓivhadzo, adzhenda na minetse
7 na 8	Nganea/ḓirama	Tsedzuluso ya tshiṱori	Mafhungo a tshibveledzwa a re na zwa u vhonwa, tsumbo, khungedzelo - tsedzuluso
9 na 10	**U LINGA HA SAMETHIVI**		
		THEMO YA 3	
1 na 2	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mbudziswa kana fomo Tshirendo	Ḓirama	Tshibveledzwa tsha mafhungo - wiḽi na thesitamennde
3 na 4	Ḓirama, Tshirendo	Tshibveledzwa tsha mafhungo - atikili ya gurannḓa/atikili ya magazini	Nganea, ḓirama, nganeapfufhi, vhurendi - u ṅwalwa ha tshibveledzwa tsha vhudavhidzani - vhurifhi vhu fhelekedzaho khumbelo ya mushumo na ḽiṅwalovhuṋe
5 na 6	Tshibveledzwa kha nḓivhadzo, adzhenda na minetse	Nganea, ḓirama, Nganeapfufhi; Tshirendo - vhurifhi ha fomaḽa na vhu si ha fomaḽa	Nganea, ḓirama, nganeapfufhi, vhurendi - u ṅwala maanea
7 na 8	Atikili ya gurannḓa/magazini kha zwithu zwa maḓuvha ano	Nganea, ḓirama, Nganeapfufhi; Tshirendo - U ṅwala tshiṱori	Nganea, ḓirama, nganeapfufhi, vhurendi - u ṅwala tshibveledzwa tsha vhudavhidzani - thambo na khadi ya u ṱanganedza thambo
9 na 10	Tshibveledzwa tsha mafhungo - masia	Tshibveledzwa tsha nganetshelo - Nganea, nganeapfufhi; vhurendi	Ḓirama - u ṅwala mufhindulano

VHEGE	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
		THEMO YA 4	
1 na 2	Ḓirama/Nganea/Nganeapfufhi	Tshibveledzwa tsha mafhungo: atikili ya magazini/atikili gurannḓa	Nganea, nganeapfufhi- u ṅwala vhurifhi ha u humbela mushumo
3 na 4	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na dayari, e-meiḽi, sms, fuḽaya	Nganea, ḓirama, nganeapfufhi, tshirendo	Nganea, nganeapfufhi, vhurendi - u ṅwala e-meiḽi
5 na 6	Nganea, ḓirama ṱhukhu, foḽukuḽoo	ḓirama/ḽitambwa, vhurendi - muvhigo wa dzhenaḽa	Nganea, nganeapfufhi, vhurendi - u ṅwala nganeavhutshilo, u ṅwala mafhungo kha dayari, garaṱa ya thambo
7 na 8	Ndovhololo ya zwibveledzwa - hu tshi lugiselwa mulingo	Ndovhololo ya zwibveledzwa - hu tshi lugiselwa mulingo	Ndovhololo ya zwibveledzwa - hu tshi lugiselwa mulingo
9 na 10	U LINGA HA SAMETHIVI		

3.3 PULANE DZA U FUNZA

Vhuimo ha Nṱha, kha vhagudi vha so no vhaho na mashudu tshoṱhe vhu vha magumo a pfunzo ya khombe-khombe. Nga murahu ha Gireidi ya 9 vha a ya u ṱoḓa mishumo kana vha tevhela mabuḓo a zwa mishumo. Ndi nga nṱhani ha zwezwi uri u gonyiselwa nṱha ha pfunzo hu tea u itwa kha Vhuimo ha Nṱha. Vhagudi vha tea u itwa uri vha wane nḓivho dzo fhambanaho vhukuma, mbonalo dzine dza ḓo vha sia (dzi vha siaho) vho ḓilugisela vhukuma u livhana na vhumatshelo.

U gonyiswa ha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma, kha nyambo, vhu vhe tsini na lingana na Luambo lwa Hayani. Phambano i vha vhudzivha ha tshiveledzwa tshine thsa khou shumiswa/vhalwa na tshiveledzwa tsho bveledzwaho. Vhagudi Vhuimo ha Nṱha vha tea u funzwa tshaka nnzhi dza lushaka lwa ḽitheretsha khathihi na tshaka nnzhi dza zwibveledzwa zwine vha tea u zwi bveledza. U funzwa havho izwi zwi ḓo vha thusa uri vha kone u livhana khonadzeo dzoṱhe dzo vha lindelaho zwa dovha zwa khwinisa na u vala mavhaka a nḓivho ane a vha hone.

Pulane ya u funza i sumbedza magudiswa ane a tea u funzwa vhege mbili-mbili dziṅwe na dziṅwe kha themo. Thevhekano ya mitevhe ya magudiswa a yo ngo tou randelwa (ai kombetshedzi uri mudededzi u thoma nga zwifhio) na tshifhinga tsho ṋewaho tshi tou vha nyanganyelo ya uri zwi nga dzhia tshifhinga tshingafhani u funza magudiswa. Vhadededzi vha tea u dizaina Pulane dza Ngudo dzavho vha tshi shumisa Pulane dza u Funza dzavho, bugupfarwa dzavho na zwiṅwe zwishumiswa zwo teaho u funzwa magudiswa hu tshi shumiswa thevhekano na tshikalo zwo teaho. Vhadededzi vha ṱuṱuwedzwa u shumisa-vho magudiswa na khontseputi dzi yelanaho na nyimele na vhupo havho.

3.3.1 Nḓlila ine zwibveledzwa zwa ṱumekanywa ngayo kha sekele ya vhege mbili

Zwibveledzwa zwo fhambanaho zwo shumiswa sa muteo kha u ola sekele ya u funza ya vhege mbili. Zwo nangwa ho sedzwa uri zwi ṱumana hani kha u vhumba yuniti ya muṱanganelano, tsumbo, vhagudi vha ḓo thetshelesa tshiṱori na u konou tshi vhala. Vha ḓo humbelwa u ṅwala ṱhalutshedzo pfufhi ya oraḽa nga ha fhethu kana muthu (zwine zwa ḓo ṱumekanya tshiṱori) kana u ṅwala mafhungo nga mubvumbedzwa kha tshiṱori. U nanga muhumbulo muhulwane kha sekele ya vhege mbili iṅwe na iṅwe dzine dza ḓo konisa u ṱumekanya nyito zwavhuḓi. Ndivho ya u shumisa mihumbulo mihulwane ndi u ita uri zwi konadzee u konou dzulela u vusuludza ḓivhaipfi na zwivhumbeo zwa luambo kha nyimele i pfalaho.

Zwivhumbeo zwa luambo zwo gaganywaho kha sekele iṅwe na iṅwe zwo itelwa u khwaṱhisa zwibveledzwa zwine zwa nga bveledzwa kha sekele yeneyo. Mudededzi u a tendelwa u engedza zwiṅwe zwivhumbeo zwa luambo zwine a pfa zwo tea zwine zwa ḓo thusa kupfesesele kwa magudiswa awe.

3.3.2 Nḓlila ine zwibveledzwa/nyito dza tevhekana ngayo kha sekele ya vhege mbili

Tshibveledzwa a tshi tei u tou funzwa nga nḓila nkene. Kha nzulele nnzhi, hu tea u vha na tshibveledzwa/nyito ya U thetshelesa na U amba, u lugisela nyito ya U vhala kana U ṅwala. Tshiṅwe tshifhinga, nyito ya U thetshelesa na U amba i tea u bviswa kha tshibveledzwa tsha U vhala. Vhagudi vha tea u shuma na tshaka dza zwibveledzwa zwo fhambanaho nga nḓila ya oraḽa na kha u vhala musi vha sa athu humbelwa u ṅwala itsho tshibveledzwa. Kha nzulele nnzhi, tshibveledzwa tshi tea u thetsheleswa, tsumbo, tshiṱori kana muvhigo wa mafhungo u ḓo vha wo vha u wa vhuimo ha nṱha u fhira une vhagudi vha ḓo u vhala. Izwi ndi ngauri zwikili zwa u thetshelesa zwo bveledzwa u fhira zwikili zwavho zwa u vhala.

3.3.3 Lushaka lwa zwibveledzwa zwo randelwaho na u themendelwa

Hu na lushaka lwa zwibveledzwa lwo randelwaho lune lwa ḓo funzwa kha sekele ya vhege mbili dziṅwe na dziṅwe. Izwi zwo sumbedziwa kha pulane ya u funza na uri zwi tea u vha hone kha bugupfarwa yo randelwaho. Kha nzulele nnzhi, a hu tou vha na lushaka lwa tshiṱori tsho randelwaho. Hu nga nangiwa u bva kha zwiṱori zwo fhambanaho zwa musalauno, zwiṱori zwa u humbulela (tsumbo, madalo a u sedzulusa, fikishini ya saintsi) zwiṱori zwa ḓivhazwakale (tsumbo, bayogirafi) na zwiṱori zwa sialala (tsumbo, ngano dza vhubvo na ngano dza phukha) zwine zwa vha hone. Zwi a fana-vho na kha tshirendo na matambwa.

Izwi zwi ḓo vha zwibveledzwa zwo nangiwaho u bva kha bugu dza u vhala/dziṅwe bugu na dzine dza ḓo tikedza tshibveledzwa tsho vhalwaho kha Tshipiḓa tsho randelwaho. Dzi nga kona u vha lushaka lwa tshibveledzwa tshithihi (u khwaṯhisedza u pfesesa tshivhumbeo tsha tshibveledzwa) kana lushaka lwa tshibveledzwa lwo fhambanaho (u ṱuṱula ḽiṅwe dzangalelo na u engedza nga maanḓa ha vhukoni ha u vhala). Kha nyimele dzoṯhe, u vhala uhu ho engedzwaho hu tea u vha na vhushaka na ṱhoho dza mafhungo na mihumbulo mihulwane yo nangiwaho kha tshibveledzwa tsho randelwaho kha sekele ya vhege mbili.

3.3.4 U funza zwikili zwa luambo zwoṯhe nga nḓila yo ṱanganelaho

Naho zwikili kha pulane ya ngudo zwo dzudzanywa nga tshithihi nga tshithihi, a zwi ambi uri musi zwi tshi funzwa zwi funzwa nga tshithihi nga tshithihi, zwi tea u funzwa nga nḓila ya muṱanganelano. Tsumbo, musi hu tshi funzwa mushumo wa inthaviyu ya oraḽa, vhagudi vha nga vhala tshibveledzwa tsha inthaviyu, vha fhedza nga u ṅwala kana u bveledza tshibveledzwa tsha inthaviyu. Kunangele kwa zwivhumbeo zwa luambo zwine zwa tea u funzwa kha sekele yeneyo zwi tea u vha izwo zwine zwa ḓo sia zwi khou khwaṯhisa u pfesesa na u bveledza zwibveledzwa zwa oraḽa na zwa u tou ṅwala zwine zwa tea u itwa kha sekele yeneyo, tsumbo, mafhungo a mbudziso, mafhungo a zwitatamennde, maambaambelwa, madanzi, tshivhudzisi, khoḽoni, zwiḓevhe na zwiṅwe zwinzhi zwine zwa elana na tshibveledzwa itsho.

Zwiṱirathedzhi zwa u ṅwala na oraḽa zwine zwa tea u funzwa kha sekele ya vhege mbili iṅwe na iṅwe zwi tea u anana na tshibveledzwa tshine tsha ḓo bveledzwa. Tsumbo, musi hu tshi funzwa maanea a nganetshelo, vhagudi vha tea u funzwa kuṅwalele kwa pharagirafu dzine dza lungekana, fhedzi musi vha tshi ṅwala maanea a mbuletshedzo, vha tea u funzwa kuṅwalele kwa pharagirafu dza maga ane a tea u tevhedzwa.

3.3.5 Nḓila ine Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwa shumiswa ngayo

Magudiswa kha Tshipiḓa tsha “Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo” a elana na tshaka dza zwibveledzwa zwo randelwaho fhasi ha ṱhoho: U thetshelesa na U amba, U vhala na U ṱalela na U ṅwala na U ṋekedza na uri zwi ḓo dzhielwa nzhele musi hu tshi ḓo shumiwa na zwibveledzwa na nga zwifhinga zwo avhelwaho kha U thetshelesa na U amba, U vhala na U ṱalela, U ṅwala na U ṋekedza. tsumbo, arali hu tshi khou itwa tshiṱori, vhagudi vha ḓo shumisa tshifhinga tsho fhelaho nahone vha ḓo vhala vha tshi shumisa tshifhinga tshenetshi. Honeha

ndi zwa ndeme uri nyito dzi bveledziwe ho sedzwa kha zwivhumbeo zwa luambo zwikene, kha nyimele. Kha hu nangwe zwiteṅwa zwi bvaho kha khethekanyo ya “Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo” u itela u funza vhagudi luambo lune lwa bvelela nga lwone luṋe kha lushaka lwa tshibveledzwa tsho sedzwaho khatsho nahone kha nzudzanyo ine ya tikedza maitele ane a itea nga one aṋe nahone a tshi lunzhedzana kha u funza luambo. A si zwiteṅwa zwoṯhe zwi no tea u funzwa kha sekele yo ṉewaho; hone kha hu itwe uri zwiteṅwa zwoṯhe zwi re kha mutevhe wa nyangaredzo zwi funzwe mafheloni a ṅwaha. Dziriwe, dza sekele dza vhege mbili dzi nga ḓadzwa nga zwiteṅwa zwa Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo. Izwi a zwi ambi uri zwoṯhe zwi tea u funzwa kha sekele yeneyo. Khumbulelo ndi ya uri vhunzhi ha zwiteṅwa zwo funzwaho kha sekele dzo fhiraho kana kha Vhuimo ha Vhukati. Kha Vhuimo ha Nṯha u funzwa ha zwiteṅwa izwi hu ḓo funzwa nga maitele a ndovhololo.

Kha hu vhumbwe nyito dzine dza pfala kha vhagudi nahone dzine dza elana na zwibveledzwa zwine vha khou gudwa kha sekele ya vhege mbili. Nyito nnzhi dza lushaka ulu dzi tea u itwa musi vhagudi vha tshi bvela phanḓa u bva kha Gireidi ya 4 u swika kha ya 6. U nanga milayo nga vhuronwane ine ya tea u ṱalutshedzwa vhagudi na u sa zwi itesa. Vhagudi vha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma vha guda luambo nga u ḓiwana vhe hune lwa ambiwa hone tshifhinga tshoṯhe na nga u tou lu shumisa. U ita nḓowenḓowe kha Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi ḓo khwinisa zwikili izwi. U funza hu tea u vanganya zwoṯhe zwikili na zwivhumbeo zwa luambo sa izwi zwi na vhushaka. Izwi zwoṯhe zwi tea u funzwa zwi kha nyimele. Kha hu dzhielwe nzhele-ha uri hu na tshifhinga tsho khetheaho tsho avhelwaho u funza Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo.

3.4 THEBUḽU YA PULANE DZA U FUNZA

GIREIDI YA 7 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA**	**U VHALA NA U ṬALELA**	**U ṅWALA NA U ṅEKEDZA**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**
1-2	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa nganeapfufhi** • U ḓivha mihumbulo mihulwane na i tikedzaho zwi re kha nganeapfufhi • U ṅwala notsi • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo na u sumbedza u pfesesa khontseputi **U dovha u anetshela tshiṱori** • U dovha u anetshela zwiwo nga mutevhe u re wone • U bula vhabvumbedzwa nga nḓila yone • U bula muṱoḓo wa tshifhinga	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: Nganeapfufhi** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Zwiṱirathedzhi zwa u rangela u vhala** • U ḓivha mbonalo dza tshibveledza dzi ngaho sa dzina ḽa bugu, ṱhoho, nyolo • U ḓivha zwipiḓa zwa bugu zwi ngaho sa khavara, siaṱari ḽi re na dzina ḽa bugu, indekisi, ndima, guḽosari **Tholokanyonḓivho ya u vhala na zwiṱirathedzhi zwa u vhala** • U sikima na u sikena • U vhala wo tou fombe • U vhona nga iṱo ḽa muhumbulo • U humbulela (u inifera) na kufhedzisele • Mbuno na kuhumbulele kwa ene muṋe • Ṱhalutshedzo dza maipfi	**U ṅwala pharagirafu ya nganetshelo** **Milayo ya pharagirafu:** • Fhungo ḽa ṱhoho ya pharagirafu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • U shumisa maṱanganyi u itela u ṱumekanya • U ṱalutshedza ṱhoḓea dza tshibveledzwa dzi ngaho sa u anetshela tshiṱori • U shumisa maipfi na tshitaila zwo teaho • U ṅwala nga kha tshifhinga tsho fhelaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala nganeapfufhi yo sendekwaho kha tshenzhemo ya ene muṋe**	**U shuma na/nga maipfi:** madzina vhukuma na madzina zwao, madzina a zwi vhaleaho (mbalo) na zwi sa vhalei, madzina a zwi fareaho na zwi sa fareiho (ngelekanyo) **U shuma na/nga mafhungo**: fhungo tswititi, tshitatamennde, tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho fhiraho (fhelaho) **Mupeleṱo na ndongazwiga**: tshithoma (tshitopo), tshiawelo (khoma), khoḽoni, semikhoḽoni, maḽeḓere danzi na maḽeḓere maṱuku

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa na U amba nga ha tshirendo** • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo na u sumbedza u pfesesa khontseputi • U fhindula mbudziso • U ṱalutshedza khonani uri ndi ngani u tshi funa tshirendo tshikene **U vhalela nṱha ho lugiselwaho** • Thounu, u bvisa ipfi, mubulo wa ipfi, u ita mafurase, u ṱanganya maṱo • U dzhiele nzhele kushumisele kwa ndongazwiga • U shumisa luambo lwa muvhili nga nḓila yo teaho	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: zwirendo** **Ngona dza u vhala** • U vhala ha mugudi e eṱhe **Zwiṱirathedzhi zwa u rangela u vhala** • U ḓivha mbonalo dza tshibveledza dzi ngaho sa dzina ḽa bugu, ṱhoho, nyolo • U ḓivha zwipiḓa zwa bugu zwi ngaho sa khavara, siaṱari ḽi re dzina ḽa bugu, indekisi, ndima, guḽosari **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Tshibveledzwa tsha vhusiki: tshirendo tsha ene muṋe** **Milayo ya tshitanza** • Tshivhumbeo tsha tshitanza • U shumisa maṱanganyi u itela u ṱumekanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na tshivhumbeo • kunangele kwa maipfi (dikishini) • Luambo lwo dzumbamaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala tshirendo**	**U shuma na/nga maipfi:** madzina mbumbano, madzina tserekano, maiti, masala, masala a vhuṋe **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanapheleledzo (raimi), maipfi mapambwa, maidioma, mirero, aḽitheresheni, asonentsi, khonsonentsi, mafanyisi, mametafore, maaravhi, manyanyu, (pfanywa) sinonimi, (mafhambanyi) antonimi **Mupeleṱo na Ndongazwiga:** khethekanyo ya maipfi, tshithoma (tshitopo), khoma

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Khaseledzo ya ḓirama** • U shela mulenzhe kha nyambedzano dzi si dza fomaḽa nga ha ṱhoho dzo leluwaho • U shumisa ridzhisiṱa yo teaho • U omelela kha khaseledzo • U ṱalusa mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • U ṅwala notsi • U fhindula mbudziso **U shumisa mufhindulano u songo fhelaho wa vhagudi** • U shela mulenzhe kha mufhindulano • U shumisa luambo lwo teaho • U fhindula nga nḓila yo teaho • U tevhedza ndaela kana milayo ya mufhindulano, tsumbo, u sielisana • U shumisa luambo lwa muvhili nga nḓila yo teaho	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: ḓirama (luṱa luthihi)** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **U vhala/ṱalela u itela u pfesesa (zwiṱirathedzhi)** • U sikima na u sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela • U humbulela • (u inifera) ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u shumisa zwipiḓa zwo a vhumbaho • Kushumisele kwa luambo kwo teaho	**U ṅwala mufhindulano, u tamba ḓirama** • Ṱhoḓea dza fomethe, tshitaila, kuvhonele kwa ene muṋe • Vhaṱanganedzi vha mafhungo, ndivho na nyimele • U nanga maipfi • U tea ha kuambele kukene • U sokou ambavho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi:** madzina zwao, maiti, masala, masala a vhuṋe **U shuma na/nga mafhungo**: fhungo tswititi, tshitatamennde, tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho fhelaho, ṋefhungo, ḽipfanisi ḽa ṋefhungo na ḽiiti **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), mirero, maidioma **Ndongazwiga:** khoḽoni, u vula na u vala zwitangi, (khoma), tshigagarukela, tshivhudzisi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa nganeapfufhi/foḽukuloo** **Tholokanyanḓivho ya u thetshelesa** • U ṱalusa mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • U ṅwala notsi • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo khathihi na u sumbedza u pfesesa zwiteṅwa • U ṱalusa thekiniki dza u kwengweledza na u fhuredzela ho teaho • U fhindula mbudziso **Nyambedzano ya tshigwada/phaneḽe** **U thetshelesa vhurendi na u wana ṱhalutshedzo** U amba nga ha tshiṱori/ngano dze vha ita kha nyito dzo fhelaho • U ṱalusa vhabvumbedzwa • U amba nga ha thero • U amba nga ha kuvhonele kwa ene muṇe • U ṱumanya zwi re kha tshiṱori na tshenzhemo ya ene muṇe	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha : Nganeapfufhi/foḽukuloo** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (U ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **U vhala/ṱalela u itela u pfesesa** • U sikima na u sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza zwipiḓa zwo a vhumbaho-	**U ṅwala tsedzuluso/vhurifhi** • Ṱhoḓea dza fomethe, tshitaila • Vhaṱanganedzi vha mafhungo, ndivho na nyimele • Ṱhumanyo ya pharagirafu • U nanga maipfi **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza **U ṅwala vhurifhi/tsedzuluso hu tshi tevhelwa maitele a u ṅwala**	**U shuma na/nga maipfi:** vhuthihi na vhunzhi, maṱaluli (maḓadzadzina), mbambedzo. **U shuma na/nga mafhungo**: tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho fhelaho **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: homonimi, phoḽisemi, thai, mirero, maidioma

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṅWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Tholokanyondivho ya u thetshelesa** • U ṱalutshedza maitele a u thetshelesa • U ṅwala notsi • U fhindula mbudziso **Nyambedzano ya tshigwada/phaneḽe** • U amba nga ha mihumbulo yo khetheaho i re kha tshiṱori tshipfufhi • U dzhia sia nga ha mihumbulo na u ṱumanya na tshibveledzwa u itela u tikedza vhuimo kana sia iḽo • U ṱumanya zwi re kha tshiṱori na tshenzhemo ene muṇe	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha : Nganeapfufhi** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **U vhala/ṱalela u itela u pfesesa (zwiṱirathedzhi)** • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • Mbuno na kuhumbulele kwa ene muṇe • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza zwipiḓa zwo a vhumbaho	**U ṅwala maanea a ṱhaluso/ mbuletshedzo** **Milayo ya pharagirafu:** • Fhungo ḽa ṱhoho ya pharagirafu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo ya u ṱumekanya pharagirafu • U ṱanganya u itela u ṱumekanya • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza **U ṇekedza maanea u itela u lingwa**	**U shuma na/nga maipfi:** thangi, mitshila, mudzi, maiti **U shuma na/nga mafhungo**: fhungodavhitsinde (ḽi ḓiimisaho nga ḽoṯhe), fhungodavhitsinde (ḽi sa ḓiimisi nga ḽoṯhe) **Ṯhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi) **Ndongazwiga na mupeleṱo:** Kushumisele kwa dikishinari, mupeleṱo, milayo ya mupeleṱo

U LINGA HA FOMAḼA HA THEMO YA 1		
MUSHUMO WA 1: ORAḼA	**MUSHUMO WA 2: U ṄWALA**	**MUSHUMO WA 3: THESITE YA 1**
U dovha u anetshela tshiṱori/nyambedzano ya tshirendo/ mufhindulano/ tshigwada/phaneḽe	Maanea a mbuletshedzo (ṱhaluso) /nganetshelo Vhurifhi vhu si ha fomaḽa/tsedzuluso (riviyu) / mufhindulano	Tholokanyonḏivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo

GIREIDI YA 7 THEMO YA 2 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA**	**U VHALA NA U ṬALELA**	**U ṄWALA NA U ṄEKEDZA**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**
1-2	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa u itela u pfesesa:** • U ṱalutshedza maitele a u thetshelesa • U ṅwala notsi • U fhindula mbudziso **U anetshela tshiṱori** • Vhubvumbedzwa • Kunangele kwa maipfi (dikishini) • Luambo lwa muvhili	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha sa nganea ya vhaswa/ḓirama** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **U vhala/ṱalela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsho ṅwalaho na/kana tsha u vhonwa sa khathuni/ zwiṱiripi zwa fiḽimu)** • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela (vhabvumbedzwa (vhaanewa), nyimele, fhethuvhupo, mulaedza) • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza zwipiḓa zwo a vhumbaho • Luambo lwa nyanyuwo	**U ṅwala: Maanea a nganetshelo** **Milayo ya pharagirafu:** • Fhungo ḽa ṱhoho ya pharagirafu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya pharagirafu • U ṱanganya u itela u ṱumekanya • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	**U shuma na/nga maipfi:** Dzina tserekano, tshiitwa, maṅwe madzina a re na mishumo mivhili maiti, Maṱaluli (maḓadzadzina) : mbambedzo **U shuma na/nga mafhungo**: fhungo tswititi, tshitatamennde, tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho fhelaho **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ṱhalutshedzo dzi re khagala (ḽitheraḽa), dzo dzumbamaho, Luambo lwa nyanyuwo **Ndongazwiga**: tshithoma (tshitopo), tshiawelo (khoma), tshigagarukela, tshivhudzisi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa (tshibveledzwa tsho ṅwalaho/ mukumedzo wa mafhungo a TV**) • U ṱalutshedza maitele a u thetshelesa • U ṅwala notsi • U ṅwala phindulo **Zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa vhudavhidzani ha oraḽa: Dibeithi (kha u kungedzela)** • U nanga ṱhoho yo teaho • U ṱaṱa nga nḓila i lunzhedzanaho • U shumisa zwithu zwa u ṱumanya nga nḓila yone • U shumisa zwivhumbeo zwa luambo na ḓivhaipfi nga nḓila yo teaho • U shumisa luambo lwa nyanyuwo na u kwengweledza • U tevhedza ndaela	**U vhala/ṱalela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsha u ṅwala na/kana tsha u vhonwa sa khungedzelo)** • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela (vhabvumbedzwa (vhaanewa), nyimele, fhethuvhupo, mulaedza) • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza zwipiḓa zwo a vhumbaho • Luambo lwa u fhuredzela • Luambo lwa fomaḽa/lu si lwa fomaḽa **Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tshi ngaho sa nganea ṱhukhu** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha)	**U ṅwala zwibveledzwa zwa vhudavhidzani:** **Khungedzelo/u ṅwala zwibveledzwa zwa vhudavhidzani** • Ṱhoḓea dza fomethe • Ndivho, tshigwada tsho livhiwaho khatsho na nyimele • U nanga maipfi na u vhumba mafhungo • Eḽemennde dza u vhonwa sa; lushaka na saizi zwa fonto, ṱhoho dza mafhungo, zwiga, muvhala) • Luambo lwa u fhuredzela/ • Kwengweledza **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi:** Madzina vhukuma, mbeu, vhuthihi na vhunzhi Maṱaluli: masumbi, vhushaka **U shuma na/nga mafhungo**: tshipitshi tsho livhaho na tsho vhigwaho na mafhungo mbumbano **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ṱhalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho **Mupeleṱo na ndongazwiga**: khoḽoni; semi-khoḽoni Kushumisele kwa dikishinari

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Nyambedzano dza tshigwada/kiḽasi nga ha u ṉea ndaela kana u tevhela maitele** • U nanga ṱhoho yo teaho • U kovhekana mihumbulo • U sielisana na u thetshelesa nga vhuronwane • U ḓadza kha magake • U shumisa maipfi o teaho u itela uri nyambedzano i bvele phaṉḓa **U amba ho lugiselwaho/hu so ngo lugiselwaho** • Kunangele kwa maipfi (dikishini) • U shumisa thounu, luvhilo na u shandukisa ipfi (inthonesheni) • U shumisa zwiga/maipfi zwa u vhidza muambi a tevhelaho kha mukumedzo • U shumisa luambo lwa muvhili nga nḓila yo teaho	**U vhala tshibveledzwa tsha ndaela, sa ndaela/maitele a zwithu** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanya, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi: ndaela** • Ṱhoḓea dza fomethe, tshitaila • Vhaṱanganedzi vha mafhungo, ndivho na nyimele • U ṱumekanya pharagirafu • U nanga maipfi na tshivhumbeo tsha mafhungo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṉekedza **U ṅwala ndaela**	**U shuma na/nga maipfi:** Thangeladzina - dza madzina, fhethu na kutshimbilele Ḽiḓadzadzina (ḽiṱaluli) ḽa mbalo **U shuma na/nga mafhungo**: Maambwaita na maambwaitwa **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: maidioma na mirero **Mupeleṱo na ndongazwiga**: tshifhandi, luṉala (aposiṱirofi)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U ita nyedziselo ya ḓirama** • U dzhia mushumo wau • U shumisa luambo lwo teaho • U tevhedza milayo • U shumisa luambo lwa muvhili nga nḓila yo teaho **Nyedziselo ya ṱhoḓiso** • U dzudzanya mbudziswa • U tevhedza milayo • U shumisa luambo lwo teaho • U vhiga mawanwa	**U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa ḓirama** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha)	**U ṅwala ḓirama tsedzuluso** **Milayo ya pharagirafu:** • Fhungo ḽa ṱhoho ya pharagirafu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya pharagirafu • U ṱanganya u itela u ṱumekanya • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi:** maiti a no pfukisela na a sa pfukiseli **U shuma na/nga mafhungo**: maambwaitwa; tshifhinga tsha zwino; tshipitshi tsho livhaho na tsho vhigwaho **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ṱhalutshedzo dzi re khagala (ḽitheraḽa), dzo dzumbamaho **Mupeleṱo na Ndongazwiga**: khoḽoni; zwiḓevhe; tshivhudzisi; tshiawelo (khoma); tshithoma (tshitopo)
U LINGA HA FOMAḼA HA THEMO YA 2				
9-10	**MUSHUMO WA 1: ORAḼA**	**MUSHUMO WA 2: U ṄWALA**	**MUSHUMO WA 3: MILINGO YA VHUKATI HA ṄWAHA**	
	Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa/ dibeithi/khaseledzo/tshipitshi tshi so ngo lugselwaho/tsho lugiselwaho/ nyambedzano nga ha u ṋea ndaela	Ḽitheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi	**Milingo ya vhukati ha ṅwaha** Bammbiri ḽa 2: Tholokanyoṋḓivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo na Ḽitheretsha Bammbiri ḽa 3: U ṅwala: Maanea mathihi na tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshithihi	

GIREIDI YA 7 THEMO YA 3 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA**	**U VHALA NA U ṬALELA**	**U ṄWALA NA U ṄEKEDZA**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**
1-2	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa nga ha u ḓadza fomo/mbudziswa** • U ita nḓowenḓowe ya maitele a u thetshelesa • U ṅwala notsi • U fhindula mbudziso **Zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa vhudavhidzani ha oraḽa kha u shumisa mbudziswa kana fomo** **Nyambedzano ya foramu/phaneḽe** • U nanga ṱhoho • U kovhekana mihumbulo • U sielisana na u thetshelesesa nga vhuronwane • U ḓadza kha magake • U shumisa maipfi o teaho u itela uri khaseledzo i bvele phanḓa	**U vhala tshibveledzwa nga vhuḓi ha mbudziswa na uri i ḓadzwa hani** • Mafhungo a ṱoḓeaho • Kushumisele kwa luambo • Tsaino **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **U vhala/ṱalela u itela u pfesesa** • U sikima • U sikena • U nweledza • U vhona nga iṱo ḽa muhumbulo • U humbulela • Ṱhalutshedzo dza maipfi	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwi ngaho sa u ḓadzwa ha mbudziswa kana fomo:** • U tevhedza ndaela • U ṅea mafhungo a re one hu si na u lenga • U shumisa luambo lwo teaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi:** madzina zwao; makateli; maḓadzisi (maḓadzaḽiiti) a maitele na a tshifhinga; maṱaluli (maḓadzadzina) **U shuma na/nga mafhungo**: fhungodavhi ḽa dzina; fhungodavhi ḽa ḽiṱaluli na fhungodavhi ḽa ḽiḓadzisi; mafhungo mbumbano na mafhungo tserekano **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi) **Ndongazwiga**: tshivhudzisi; eḽipisisi; madanzi; tshifhandi, ṱhukhufhadzo ya dzina (abriviesheni) - inishiaḽizesheni, akhironimi, kiḽipudi, ṱhirankhesheni

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa ḓirama (Mufhindulano/** **Inthaviyu)** • U dzudzanya mbudziswa • U tevhedza milayo • U shumisa luambo lwo teaho • U ṅwala notsi • U vhiga mawanwa **Zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa vhudavhidzani ha oraḽa** U ita ḽitambwa U shandukisa lushaka lwa ḽitheretsha u ya kha luṅwe lushaka • U thoma mufhindulano • U tamba nga nḓila ine ya dzudza ndivho na tswikelelo dza tshiṱori tsha u thomathoma kana vhukumakuma • U ita uri vhubvumbedzwa hu tendisee hu tshi khou shumiswa zwithu zwo leluwaho - U shumisa zwithu zwine zwa nga bvisela khagala fhethuvhupo na tshifhinga	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha,** sa ḓirama ya vhaswa/ḓirama ya radio • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Zwibveledzwa zwilapfu, tsumbo,** **Mufhindulano/** **Inthaviyu yo tou ṅwalwaho** • Ṱhoḓea dza fomethe, tshitaila • Vhaṱanganedzi vha mafhungo, ndivho na nyimele • U nanga maipfi • Kushumisele kwa luambo kwo teaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi:** madzina vhukuma, vhuthihi na vhunzhi Maṱaluli (maḓadzadzina) : mbambedzo **U shuma na/nga mafhungo**: mafhungo tserekano a re na fhungodavhi ḽa vhushaka; tshipitshi tsho livhaho na tshi so ngo livhaho. **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: mudzi wa maipfi **Ndongazwiga:** khoḽoni; zwiḓevhe; tshiawelo (khoma); tshithoma (tshitopo); luṇala (aposiṱirofi); tshivhudzisi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa vhudavhidzani ha oraḽa** Nyedziselo: kutshimbedzele kwa muṱangano • Mavulele/kuḓivhadzele kwavhuḓi • U shumisa thounu, luvhilo na u shandukisa ipfi (inthonesheni) • Kushumisele kwa luambo • U shumisa luambo lwa muvhili nga nḓila yo teaho • Magumo avhuḓi **Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa (tshibveledzwa tsho ṅwalaho/ mukumedzo wa mafhungo a TV**) • U ṱalutshedza maitele a u thetshelesa • U ṅwala notsi • U fhindula mbudziso	**U vhala tshibveledzwa nga ha u ṅwala nḓivhadzo/adzhenda na minetse** • Vhashelamulenzhe • Kushumisele kwa luambo • Fomethe • U ita mushumo **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanya, u ṱhaṱhuvha) **U vhala/ṱalela u itela u pfesesa tshibveledzwa tsho ṅwaliwaho/tsha u vhonwa/girafu** • U tshimbidza maṱo nga nṱha u itela u wana muhumbulo muhulwane (U sikima) • U tshimbidza maṱo nga nṱha u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho (U sikena) • U humbulela • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho na zwifanyiso • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mihumbulo ya ene muṋe	**Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani, tsumbo, nḓivhadzo/ adzhenda na minetse** • U ḓivha vhaṱanganedzi mafhungo, ndivho na u ṅwala • U dzhia tsheo ya tshitaila, kuvhonele kwa zwithu na fomethe ya u ṅwala • U nanga maipfi na zwivhumbeo zwa luambo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi:** Masala: a vhushaka, masumbi, masumbavhuṋe **U shuma na/nga mafhungo**: tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho fhelaho; tshipitshi tsho livhaho na tsho vhigwaho; Maambwaita na maambwaitwa **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: Mitshila ya maiti (masikwa) **Ndongazwiga**: luṅala (aposiṱirofi); maḽeḓere danzi; tshiawelo (khoma); tshithoma (tshitopo); khoḽoni

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha mafhungo a tshifhinga tshetsho o ḓisendekaho atikiḽi dza gurannḓa na magazini** • U shumisa thounu, luvhilo na u shandukisa ipfi (inthonesheni) • U shumisa luambo lwa u nyanyula/ kwengweledza/fhuredzela • U shumisa maipfi/ngafhadzo u vhidza muambi a tevhelaho (khiyu) • U tevhedza milayo • U shumisa luambo lwa muvhili nga nḓila yo teaho • Mathomo na magumo a re na mutsindo • Ndivho, tshigwada tsho livhiwaho khatsho na nyimele **U vhalela nṱha ho lugiselwaho/hu so ngo lugiselwaho - gurannḓa** • U shumisa thounu, luvhilo na u shandukisa ipfi (inthonesheni) • U shumisa ndongazwiga nga nḓila i pfadzaho • U shumisa luambo lwa muvhili nga nḓila yo teaho	**U vhala/ṱalela u itela u wana mafhungo (u shumisa tshibveledzwa sa atikiḽi dza gurannḓa/atikiḽi dza magazini/zwipitshi zwo ṅwalwaho** • U tshimbidza maṱo nga nṱha u itela u wana muhumbulo muhulwane (u sikima) • U tshimbidza maṱo nga nṱha u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho (u sikena) • U humbulela • Mbuno na kuvhonele kwa ene muṋe • Kuvhonele kwa muṅwali • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho na zwifanyiso • Luambo lwa fomaḽa/lu si lwa fomaḽa • Ṱhalutshedzo dzo livhaho/dzo dzumbamaho • Figara dza muambo **U ṅwala tholokanyonḓivho**	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu/zwipfufhi: atikiḽi ya bammbiri** • Ṱhoḓea dza fomethe, tshitaila • Vhaṱanganedzi vha mafhungo, ndivho na nyimele • U nanga maipfi na zwivhumbeo zwa luambo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala atikiḽi ya gurannḓa**	**U shuma na/nga maipfi:** madzina ngelekanyo (khumbulelwa); madzina a zwi fareaho Thangeladzina Maṱaluli (maḓadzadzina) : mbambedzo **U shuma na/nga mafhungo**: Nzudzanyo ya u lunzhedzana (u tevhekana); nzudzanyo u ya nga ndeme, pharagirafu ya mbuletshedzo, luambo lwa u kwengweledza na lwa nyanyuwo; u dzhia sia na luvhengela mbiluni; u sedza nga iṱo ḽithihi (siteriothaiphi); mbudziso dzi sa ṱoḓi phindulo **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ṱhalutshedzo dzi re khagala (ḽitheraḽa), dzo dzumbamaho (figarethivi) **Ndongazwiga**: zwiḓevhe; tshigagarukela; tshiawelo (khoma); tshithoma (tshitopo); tshivhudzisi; eḽipisisi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Tholokanyondivho ya u thetshelesa ho sendekwaho kha u ṉea masia** • U ita ndowendowe ya maitele a u thetshelesa • U ṅwala notsi • U ṅwala phindulo **Zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa vhudavhidzani ha oraḽa, tsumbo, u ṉea masia/ndaela** • U shumisa luambo lwo teaho • Mafhungo mapfufhi a takadzaho • Zwidodombedzwa	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha sa nganea ya vhaswa/Nganeapfufhi/ dirama/radio dirama** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**U ṅwala nganetshelo/maanea a ṱhaluso/mbuletshedzo** • Ṱhoḓea dza fomethe, tshitaila, kuvhonele kwa ene muṉe • Vhaṱanganedzi vha mafhungo, ndivho na nyimele • U nanga maipfi na zwivhumbeo zwa luambo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṉekedza	**U shuma na/nga maipfi:** dzina tserekano Masala - masumbavhuṉe, a vhushaka, a khumelamurahu Maṱaluli (maḓadzadzina) : mbambedzo **U shuma na/nga mafhungo**: u ṱhaṱhuvha pharagirafu, fhungo tswititi, tshitatamennde, tshifhinga tsho fhelaho; tshifhinga tsha zwino **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ṱhalutshedzo dzi re khagala (ḽitheraḽa), dzo dzumbamaho **Mupeleṱo na Ndongazwiga**: tshithoma (tshitopo); tshiawelo (khoma); khoḽoni, semi khoḽoni

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ŢALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10		**U vhala na ţalela u itela u pfese, tshibveledzwa tsho ṅwalwaho/tsha u vhonwa** • U tshimbidza maţo nga nţha u itela u wana muhumbulo muhulwane • (u sikima) • U tshimbidza maţo nga nţha u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho • (u sikena) • U humbulela • Mbuno na kuvhonele kwa ene muṉe • Kuvhonele kwa muṅwali • U humbulela ţhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho na zwifanyiso • Mbuno na kuhumbulele kwa ene muṉe • Ţhalutshedzo yo livhaho na yo dzumbamaho		

U LINGA HA FOMAḼA HA THEMO YA 3		
MUSHUMO WA 1: ORAḼA	**MUSHUMO WA 2: U ṄWALA**	**MUSHUMO WA 3: THESITE YA 3**
Nyedziselo - matshimbidzele kwa muţangano/u vhala ho lugiselwaho/hu so ngo lugiselwaho/u ṉea masia/ nyambedzano ya foramu/phaṉeḽe	Maanea a mbuletshedzo/nganetshelo Adzhenda na minetse	Tholokanyonḓivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo KANA Ḽitheretsha

GIREIDI YA 7 THEMO YA 4 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA**	**U VHALA NA U ṬALELA**	**U ṄWALA NA U ṄEKEDZA**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**
1-2	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho** U ḓivhadza muambi/dzindivhuho/u anetshela tshiṱori • U nanga ṱhoho yo teaho • U dzudzanya mafhungo nga nḓila i ṱumekanaho • U ṱalusa ḓivhaipfi na zwivhumbeo zwa luambo • Mathomo na magumo avhuḓi **Mbonalo na milayo (thekiniki dza u amba phanḓa ha vhathu, tshivhumbeo)** **U vhalela nṱha** • U shumisa thounu, luvhilo na u shandukisa ipfi (inthonesheni) • U tevhedza ndongazwiga nga nḓila i pfadzaho • U shumisa luambo lwa muvhili nga nḓila yo teaho	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, sa nganea ya vhaswa/nganeapfufhi/ ḓirama** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **U vhala/ṱalela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsha u ṅwala na u vhonwa)** • U tshimbidza maṱo nga nṱha u itela u wana muhumbulo muhulwane • (u sikima) • U tshimbidza maṱo nga nṱha u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho • (u sikena) • U humbulela • U humbulela (u inifera) ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho na zwifanyiso • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mbuno na kuhumbulele kwa ene muṋe • U humbulela na u pendela • Mihumbulo ya ene muṋe	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani vhulapfu/vhupfufhi, tsumbo, u ṋea masia** • Ṱhoḓea dza fomethe, tshitaila • Vhaṱanganedzi vha mafhungo, ndivho na nyimele • U nanga maipfi na na zwivhumbeo zwa luambo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi:** dzina tserekano; Maṱaluli (maḓadzadzina) : mbambedzo; Thangeladzina - tswititi (ipfi ḽithihi), mbumbano (maipfi mavhili), tserekano (maipfi mararu na u fhira), thangeladzina **U shuma na/nga mafhungo**: fhungo tswititi; mafhungo mbumbano; mafhungo tserekano; fhungodavhitsinde ḽa ḽiḓadzadzina (ḽiṱaluli) na ḽiḓadzaḽiiti (ḽiḓadzisi); **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi); mafhambanyi (antonimi); ṱhalutshedzo dzi re khagala (ḽitheraḽa); kha nyimele; dzo dzumbamaho; maṱaluli (maḓadzadzina); maḓadzisi (maḓadzaḽiiti); **Ndongazwiga:** semikhoḽoni; zwiṱangi; tshithoma (tshitopo); luṅala (aposiṱirofi)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa (tshibveledzwa tsho ṅwalwaho/ mukumedzo wa mafhungo a TV**) • U ṱalutshedza maitele a u thetshelesa • U ṅwala notsi • U ṅwala phindulo **Zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa vhudavhidzani ha oraḽa** **Nyambedzano ya dibeithi/tshigwada:** **U amba nga ha e-meiḽi/phosiṱara/u ṅwala kha dayari/mabammbiri a u ḓivhadza (fuḽaya)** • Mbonalo na milayo • U pulana, u ṱoḓisisa, u dzudzanya na u ṉekedza	**U vhala tshibveledzwa tshi ngaho sa dayari/e-meiḽi/mabammbiri a u ḓivhadza (fuḽaya)** • Fomethe • Kushumisele kwa luambo • Vhaṱanganedzi vha mafhungo **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱuvha) **Vhurendi/foḽukuloo** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu/zwipfufhi, tsumbo,** e-meiḽi, phosiṱara/u ṅwala dayari/mabammbiri a u ḓivhadza (fuḽaya)) • Ṱhoḓea dza fomethe, tshitaila, kuvhonele kwa ene muṉe • Vhaṱanganedzi vha mafhungo, ndivho na nyimele • U nanga maipfi, ṱhalusa yo khwaṱhaho • Tshivhumbeo tsha fhungo, vhulapfu na tshaka **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṉekedza **U bveledza tshithihi tsha zwibveledzwa tshi re afho nṱha**-	**U shuma na/nga maipfi:** masala - zwivhudzisi - masumbi, makateli; maiti, maṱaluli (maḓadzadzina) : mbambedzo Thangi, mitshila na mudzi. **U shuma na/nga mafhungo:** tshipitshi tsho livhaho; mbudziso na u fhindula hu si na u lenga; ḽipfanisi ḽa ṉefhungo na ḽiiti; zwitatamennde zwo ṱukufhadzwaho; mbudziso dzi si na phindulo **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: mafhambanyi (antonimi); ṱhalutshedzo dzi re khagala (ḽitheraḽa); dzo dzumbamaho; kha nyimele **Ndongazwiga**: zwiḓevhe; tshivhudzisi; tshiawelo (khoma); tshigagarukela; fonto

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Tholokanyoṋdivho ya u thetshelesa** • U ṱalutshedza maitele a u thetshelesa • U ṅwala notsi • U fhindula mbudziso **Tshipitshi tsho lugiselwaho** • U shumisa thounu, luvhilo na u shandukisa ipfi (inthonesheni) • U shumisa luambo lwa u fhuredzela/ • nyanyuwo/kwengweledza/fhuredzela • U shumisa maipfi/ngafhadzo ya u vhidza muambi ane a khou tevhela • U tevhedza milayo • U shumisa luambo lwa muvhili nga nṋila yo teaho • Mathomo a kungaho na magumo o dziaho • Ndivho, tshigwada tsho livhiwaho khatsho na nyimele	**U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha sa nganea ya vhaswa/ nganeapfufhi/ḓirama/foḽukuloo** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Vhurendi: Zwirendo zwo randelwaho** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṯhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **U sengulusa tshirendo**: • Mitaladzi, maipfi, zwitanza, ṯhumanyo, rifureini, kuṅwalele, ndongazwiga • Ṯhalutshedzo: dzo dzumbamaho na dzi re khagala	**Ndovhololo na ndugiselo ya maanea a mulingo** **Tshifhinga tsha ndugiselo:** • Ṯhoḓea dza fomethe, tshitaila, kuvhonele kwa ene muṋe • Vhaṱanganedzi vha mafhungo, ndivho na nyimele • U nanga maipfi **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi:** maiti matikedzi; maiti, Maṱaluli (maḓadzadzina) : mbambedzo **U shuma na/nga mafhungo**: u dzhia sia; u sedza nga iṱo ḽithihi (siteriothaiphi); luvhengelambiluni; tshitatamennde tsha nyanyuwo na tsha u fhuredzela; mbudziso dzi si na phindulo **Ṯhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), kha nyimele **Ndongazwiga**: tshithoma (tshitopo); tshiawelo (khoma); tshigagarukela; tshivhudzisi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	**Ndovhololo na ndugiselo ya mulingo:** **U amba:** • Tshipitshi tsho lugiselwaho/dibeithi/ inthaviyu/nyambedzano • U vhala ho lugiselwaho • U vhala hu so ngo lugiselwaho **U thetshelesa** • U thetshelesa u itela u pfesesa	**Ndovhololo na ndugiselo ya mulingo:** **U vhala:** • U vhala ho lugiselwaho • U vhala tholokanyoṋḓivho • Manweledzo • Ḽitheretsha: • Nganea/Nganeapfufhi/foḽukuloo • ḓirama/ngudo ya fiḽimu • Zwirendo	**Ndovhololo na ndugiselo ya mulingo:** **U ṅwala:** • Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani	**U shuma na/nga maipfi:** Masala a vhunzhi; masala a khumelamurahu; tsinde **U shuma na/nga mafhungo**: fhungo tswititi, fhungo mbumbano, fhungo tserekano; tshitatamennde; ḽipfanisi ḽa ṋefhungo na ḽiiti; mavhudzisi; khanedza; khanganyisi **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ṱhalutshedzo dzi re khagala (ḽitheraḽa), dzo dzumbamaho **Ndongazwiga**
MISHUMO YA U LINGA HA FOMAḼA YA MAFHELONI A ṄWAHA YA THEMO YA 4				
9-10	**MUSHUMO WA 1: ORAḼA**		**MUSHUMO WA 2: MULINGO WA MAFHELONI A ṄWAHA**	
	U vhalela nṱha/Dibeithi/nyambedzano ya tshigwada/tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho/tsho lugiselwaho		Bammbiri ḽa 1: Oraḽa Bammbiri ḽa 2: Tholokanyoṋḓivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo Ḽitheretsha (awara 2) Bammbiri ḽa 3: U ṅwala (awara1)	

GIREIDI YA 8 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA**	**U VHALA NA U ṰALEL**	**U ṄWALA NA U ṄEKEDZA**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**
1-2	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba:** **Nyambedzano ya zwigwada** - u ṱanganyisa mihumbulo; u nanga mihumbulo yo teaho; u tevhekanya mihumbulo **U thetshelesa u itela u pfesesa** • U rekhoda mihumbulo mihulwane na i tikedzaho nga U ṅwala notsi, • U kovhana mihumbulo na tshenzhemo na u sumbedza u pfesesa zwiteṅwa • U ṱalusa thekiniki dza u kwengweledza/fhuredzela • U fhindula mbudziso	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha u fana na nganeapfhufhi dza vhaswa** • U amba nga nṱha nga ha mbonalo dza ndeme sa vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli na thero **Maitele a u vhala** **Zwiiṱirathedzhi zwa musi u sa athu u vhala** U ḓivhadza vhagudi kha: • **Mbonalo dza zwibveledzwa** - madzina a dzibugu, ṱhoho, khepusheni, nyolo, • **Zwipiḓa zwa bugu** -siaṱari ḽi re na dzina ḽa bugu, zwi re ngomu, ndima, guḽosari, indekisi, aphendisi, futhinoti, nz. **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha)	**U ṅwala maanea: Maanea a nganetshelo/u vhuisa muhumbulo** • U nanga maipfi, • Vhuḓipfi ha muṅwali na tshitaila tshawe • U ṉea ṱhalutshedzo yo khwaṱhaho • Thounu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mapa wa muhumbulo u itela u dzudzanya mihumbulo nga nḓila i ṱumekanaho • U ṉekedza maanea u itela u lingwa **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṉekedza **U ṅwala maanea hu tshi tevhelwa ngona ya maitele a u ṅwala**	**U shuma na/nga maipfi:** Maḓadzisi (maḓadzaḽiiti) - a fhethu na digirii **U shuma na/nga mafhungo**: ḽipfanisi ḽa ṉefhungo na ḽiiti; tshivhumbeo tsha fhungo; mafurase na mafhungodavhitsinde; thinwaipfi dza muambo **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ṱhalutshedzo i re khagala, ṱhalutshedzo yo dzumbamaho **Ndongazwiga**: tshithoma (tshitopo); tshiawelo (khoma); tshivhudzisi; zwiḓevhe; tshigagarukela

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALEL	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba:** **U thetshelesa kha tshipitshi nga muphuresidennde/muraḓo wa tshitshavha a ṱhonifhiwaho** • U amba nga ha mbonalo dza tshipitshi tsho lugiselwaho • U ṱalusa na u ṱalutshedza kushumisele kwa luambo • U ṱalusa na u ṱalutshedza mbonalo dza kha tshipitshi **Tshipitshi tshi logiselwaho** • U nanga ṱhoho yo teaho • U dzudzanya mafhungo nga nḓila i lungekanaho • U ṱalusa ḓivhaipfi na zwivhumbeo zwa luambo zwo teaho • U dzudzanya mathomo na magumo a re na mutsindo • U ita nḓowenḓowe • U ṋekedza	**U vhala tshipitshi** • U ḓivha na u amba nga mbonalo dza ndeme • U sengulusa kushumisele kwa luambo • U ḓivha na u amba nga kushumisele kwa nyanyuwo na kwa u fhuredzela kwa luambo • U sengulusa mathomo na magumo **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Zwiṱirathedzhi zwa u vhala:** U vhala na tshigwada, U vhala nga tshigwada, U vhala mugudi e eṱhe **U vhala/ṋekedza ha tshibveledzwa tsha u ṅwalwa/vhonwa u itela u pfesesa** • U sikima na u sikena • U vhala wo tou fombe • Ndivho na tahigwada tsho livhiwaho khatsho • U humbulela (u inifera) ṱhalutshedzo na u dzhia tsheo • ḓivha luambo lwa u fhuredzla • Ṱhuṱhuwedzo ya u nanga kana u siedza kha ṱhalutshedzo ya tshibveledzwa • Nḓila ine luambo na zwifanyiso zwa vhunga ngayo vhuḓi na maime • Zwi ḓiswaho nga kushumisele kwa lushaka na saizi zwa fonto, ṱhoho na khepusheni kha ṱhalutshedzo	**U ṅwala tshipitshi** **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala tshipitshi:** • U ṱalutshedza ṱhoḓea dza tshibveledzwa kha u ṅwala maanea a nganetshelo • U ḓivha vha ṱanganedzaho mafhungo vho livhiwaho khavho • U humbula nga ha tshitaila, ndivho na fomethe • U shumisa maipfi o teaho • U ḓivhadza mveledziso na maṱhakheṱhakhe • Magumo	**U shuma na/nga maipfi:** Madzina - mbumbano, dzherandi, ṱhukhufhadzo, matitilidzi Maiti Thangeladzina Maṱaluli (maḓadzadzina) : mbambedzo **U shuma na/nga mafhungo**: ḽifurase ḽa ḽiiti; fhungodavhitsinde ḽa ḽiiti; fhungo ḽa ṱhoho; ḽifurase ḽa dzina; fhungodavhitsinde ḽa ḽiḓadzadzina na ḽiḓadzisi (ḽiḓadzaḽiiti); maṱanganyi; luambo lwa nyanyuwo na u fhuredzela **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ṱhalutshedzo dzi re khagala, ṱhalutshedzo dzo dzumbamaho **Ndongazwiga**: tshigagarukela; tshivhudzisi; tshiawelo (khoma); tshithoma (tshitopo) ṱhukhufhadzo ya dzina (abriviesheni) - inishiaḽizesheni, akhironimi, kiḽipudi, ṱhirankhesheni, afesisi, photmanthia

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALEL	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba:** **Nyambedzano nga zwigwada nga ha tshibveledzwa tsha u vhonwa, tsha u pfa, tsha u vhonwa na u pfa na tshi shumisaho nḓila nnzhi** • U sima nḓivho ya siangane • U anganyela ndivho ya tshibveledzwa • U ṱoḓa ṱhalutshedzo • U pfesesa tshibveledzwa • U ṅwala notsi • U pfesesa mulaedza **Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa (mubvumo fhedzi)** • U rekhoda mihumbulo mihulwane na i tikedzaho nga U ṅwala notsi, mutevhe wa u ṱola, manweledzo, u anetshela hafhu **U vhumba hafhu nyimele:** • U tendelana na vesheni/phindulo yo vhonwaho • U edzisela zwo iteaho kha nṱha mbili, nz.	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, sa nganea/nganeapfufhi/ḓirama** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • Tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani** Marifhi (a vhukonani/a si a fomaḽa) • Mbonalo dza tshibveledzwa • Kushumisele kwa luambo • Redzhisṱara na tshitaila • Marangaphanḓa na magumo **U ṅwala vhurifhi ho ḓisendekaho kha zwinyanyuli zwa u vhonwa** **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi:** maḓadzisi (maḓadzaḽiiti) a maitele, a tshifhinga; dzinaḽiiti; dzherandi Maṱaluli (maḓadzadzina) : mbambedzo **U shuma na/nga mafhungo**: tshivhumbeo tsha fhungo; fhungodavhi ḽa ḽiṱaluli na fhungodavhi ḽa ḽiḓadzisi na mafurase; khanedza; tshitatamennde **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ṱhalutshedzo i re khagala, ṱhalutshedzo yo dzumbamaho **Ndongazwiga**: tshithoma (tshitopo), tshiawelo (khoma)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALEL	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6		**U vhala/ṱalela u itela u pfesesa (zwiṱirathedzhi)** • U sikima na u sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela (inifera) ṱhalutshedzo na magumo • U ḓivha luambo lwa u fhuredzela • Ṱhuṱhuwedzo ya u nanga kana u siedza kha ṱhalutshedzo ya tshibveledzwa • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza zwipiḓa zwa ipfi • Mbuno na kuhumbulele kwau		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALEL	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho kha atikili ya magazini kana gurannḓa** • U dzudzanya mafhungo nga nḓila i lungekanaho • U ṱalusa ḓivhaipfi na zwivhumbeo zwa luambo • U fhindula tshibveledzwa • Mathomo na magumo a re na mutsindo **Nyambedzano ya foramu/tshigwada atikili ya gurannḓa/magazini** • Mbonalo dza tshibveledzwa • Milayo na tshivhumbeo zwa tshibveledzwa • Kunangele kwa maipfi • Ridzhisiṱa na tshitaila	**U vhala atikili ya gurannḓa kana ya magazini** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, • kuṅwalele (thaiphogirafi) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani** Muvhigo/atikili ya magazini • Mbonalo dza tshibveledzwa • Kushumisele kwa luambo na tshitaila • Marangaphanḓa na magumo • Ridzhisiṱa **U ṅwala muvhigo/atikli ya magazini yo ḓisendekaho kha zwinyanyuli zwa u vhonwa** **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi:** manyanyu/ maaravhi **U shuma na/nga mafhungo**: fhungo tswititi; tshifhinga tsha zwino; tshifhinga tsho fhelaho; maṱaluli (maḓadzadzina) na maḓadzisi (maḓadzaḽiiti); u dzhia sia; luvhengelambiluni; u sedza nga iṱo ḽithihi (siteriothaiphi) **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: mirero; kha nyimele; i re khagala (ḽitheraḽa); yo dzumbamaho **Ndongazwiga**: tshiawelo (khoma); tshithoma (tshitopo); zwiḓevhe; tshigagarukela; luṋala, (aposiṱirofi); eḽipisisi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALEL	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba:** **Oraḽa: Inthaviyu/u ḓadza muvhigo wa mbudziswa/nyambedzano ya tshigwada** • U ita ṱhoḓiso nga ha ṱhoho • U dzudzanya zwishumiswa nga nḓila i lunzhekanaho - u tikedza nga tsumbo • U ṱalusa na u nanga ḓivhaipfi, milayo na zwivhumbeo zwa luambo zwo teaho • U dzudzanya mathomo na magumo a re na mutsindo **U thetshelesa u itela u pfesesa** • U rekhoda mihumbulo mihulwane na i tikedzaho nga u ṅwala notsi, • U kovhana mihumbulo na tshenzhemo na u sumbedza u pfesesa zwiteṅwa • U ṱalusa thekiniki dza u kwengweledza/fhuredzela • U fhindula mbudziso	**U vhala muvhigo wa ṱhoḓisiso** • Mbonalo dza ndeme dza muvhigo • Fomethe • Kushumisele kwa luambo **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, • tshivhumbeo • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, muvhigo wa ṱhoḓisiso** • Ndivho, tshigwada tsho livhiwaho khatsho na fomethe • Milayo ya pharagirafu • Maṱanganyi a ṱhumanyo • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho • Tshitaila tsha fomaḽa **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala muvhigo wa ṱhoḓisiso**	**U shuma na/nga maipfi:** : Maiti; maiti matikedzi **U shuma na/nga mafhungo**: tshitatamennde; tshivhumbeo tsha fhungo; tshifhinga tsha zwino na tsho fhelaho; u dzhia sia; luvhengelambiluni na u sedza nga iṱo ḽithihi (siteriothaiphi); **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), kha nyimele; i dzi re khagala; dzo dzumbamaho **Ndongazwiga**

U LINGA HA THEMO YA 1		
MUSHUMO WA 1: ORAḼA	**MUSHUMO WA 2: U ṄWALA**	**MUSHUMO WA 3: THESITHE YA 1**
Nyambedzano ya tshigwada - zwibveledzwa zwa u vhonwa/tholokanyonḓivho ya u thetshelesa/tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho/tsho lugiselwaho/nyambedzano ya foramu/tshigwada/inthaviyu	Maanea a nganetshelo/a u vhuisa muhumbulo Muvhigo wa gurannḓa/atikili ya magazini	Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo na tholokanyonḓivho

GIREIDI YA 8 THEMO YA 2 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA**	**U VHALA NA U ṰALELA**	**U ṄWALA NA U ṄEKEDZA**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**
1-2	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba:** **U thetshelesa u itela u pfesesa**: • U thetshelesa ndaela/masia • U ṅwala notsi • U fhindula mbudziso Tshaka dzo fhambanaho dza vhudavhidzani ha oraḽa, tsumbo, u ṉekedza mafhungo hu so ngo lugiselwaho/tshipitshi **U ṉea masia:** • Mbonalo dza tshibveledzwa • Kushumisele kwa luambo na milayo • Luambo lwa u shumisa zwipiḓa zwa muvhili	**U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo a re na zwa u vhonwa, tsumbo, mapa, tshigandaedzi, zwikalo** • Fomethe • Kushumisele kwa luambo • Mbonalo **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu, • kuṅwalele (thaiphogirafu • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **U vhala/ṱalela tshibveledzwa tsha u vhonwa** • U sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela • U ita manweledzo (u shumisa mapa wa muhumbulo)	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, Masia/Ndaela** • Fomethe i re yone • U dzudzanya magudiswa (mapa wa muhumbulo) • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Milayo ya pharagirafu • U bvela phanḓa hu lunzhedzanaho ha pharagirafu hu itisaho uri hu vhe na u ṱumekana • Maṱanganyi u itela ṱhumanyo • Milayo ya luambo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṉekedza **U ṅwala tashibveledzwa tsha ndela**	**U shuma na/nga maipfi:** Maṱaluli (maḓadzadzina) : mbambedzo; madzina vhukuma na madzina zwao; maṱanganyi **U shuma na/nga mafhungo**: mafhungo a ṱhoho; tshitatamennde; zwifhinga; zwitatamennde zwihulwane na zwi tikedzaho; mafhungo tswititi na mafhungo mbumbano **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi); mafhambanyi (antonimi); kha nyimele **Ndongazwiga na mupeleṱo**: kupeleṱele: tshithoma (tshitopo), tshiawelo (khoma)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba: Nyambedzano ya phaneḽe/ foramu**: • U sumbedza mishumo • U sielisana ha vhaambi • U ṱalutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisiṱa zwo teaho **Dibeithi** • U sumbedza mishumo • U guda milayo ya tshibveledzwa • U sielisana ha vhaambi • U ṱalutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisiṱa zwo teaho • U ita nḓowenḓowe	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretshasa theḽevishini yo rekhodiwaho/radio/u edzisele kokotolo nyambedzano ya foramu** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa • Kushumisele kwa luambo • Fomethe • Vhashelamulenzhe **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, • kuṅwalele (thaiphogirafi) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**U ṅwala mufhindulano** **Milayo ya pharagirafu** • Fomethe • Mafhungo a marangaphanḓa • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Thevhekano na ṱhumanyo • Kunangele kwa maipfi na ndongazwiga Milayo ya luambo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṉekedza **U ṅwala mufhindulano**	**U shuma na/nga maipfi:** Maiti **U shuma na/nga mafhungo**: tshifhinga tsha zwino; tshifhinga tsho fhelaho; luambo lwa nyanyuwo na u fhuredzela; tshivhumbeo tsha fhungo; khanedza; mavhudzisi **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: dzi re khagala; pfanywa (sinonimi); mafhambanyi (antonimi) **Ndongazwiga na mupeleṱo**: milayo ya kupeleṱele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4		**U vhala/ṭalela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsho ṅwalwaho/tsha u vhonwa sa khathuni/ zwipiḓa zwa fiḽimu)** • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela (vhabvumbedzwa, nyimele, fhethuvhupo, mulaedza) • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza zwipiḓa zwo a vhumbaho • Luambo lwa nyanyuwo		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa** • Maitele a u thetshelesa • U ṅwala phindulo **Inthaviyu** • U funza mbonalo na milayo • U ita pulane na ṱhoḓisiso • Kha hu nangwe tshitaila, ridzhisiṱa na ḓivhaipfi • Kha hu sielisanwe • Kha hu shumiswe thekiniki dza u kwengweledza	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, tsumbo, ḓirama/ḽitambwa** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, • kuṅwalele (thaiphogirafi) ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **Tholokanyanḓivho ya u vhala: Inthaviyu** • U sikima na u sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza zwipiḓa zwo a vhumbaho • Mbuno na kuvhonele kwau • kuvhonele kwa muṅwali • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, Inthaviyu ya u ṅwala** • Mbonalo na fomethe i re yone • U dzudzanya magudiswa (mapa wa muhumbulo) • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho **Milayo ya pharagirafu** • U bvela phanḓa hu lunzhedzanaho ha pharagirafu hu itisaho uri hu vhe na u ṱumekana • Maṱanganyi a ṱhumanyo • Milayo ya luambo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala mufhindulano**	**U shuma na/nga maipfi:** Maḓadzisi (maḓadzaḽiiti) a fhethu, maḓadzisi a tshipikepike (firikhwentsi) **U shuma na/nga mafhungo**: nzudzanyo i re yone; mavhudzisi; matatathino; tshivhumbeo tsha fhungo; ḽimudi; maambwaita na maambwaitwa **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: ṱhalutshedzo dzo dzumbamaho; ṱhalutshedzo dzi re khagala; kha nyimele; phani **Ndongazwiga na mupeleṱo**: ṱhukhufhadzo ya dzina; tshivhudzisi; tshigagarukela; tshithoma (tshitopo); tshiawelo (khoma)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa** **(tshibveledzwa tshi si tsha fikishini, tsumbo, atikili ya gurannḓa** • U thetshelesa u itela u pfesesa • U ṅwala notsi • U fhindula mbudziso **Nyambedzano ya tshigwada**: • U sumbedza mishumo • U sielisana ha vhaambi • U ṱalutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisiṱa zwo teaho	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, tsumbo, nganea/nganeapfufhi ya vhaswa** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, • kuṅwalele (thaiphogirafi) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**U ṅwala riviyu ya tshiṱori/nganea** • Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa • Mbonalo na milayo • Kunangele kwa maipfi • Ridzhisiṱa • Vha ṱanganedzaho mafhungo • Thounu **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	**U shuma na/nga maipfi:** Thangi na mitshila **U shuma na/nga mafhungo**: tshivhumbeo tsha fhungo; tshaka dza mafhungo; zwifhinga; tshitatamennde; ḽitatathino; mirero **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi); pharonimi **Ndongazwiga na mupeleṱo**: Akhironimi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8		**Zwiṱirathedzhi zwa vhala u itela u pfesesa** • Ndivho na vha ṱanganedzaho mafhungo vho livhiwaho khavho • U humbulela • U amba mihumbulo yau • U fhambanyisa vhukati ha mbuno na kuvhonele kwau • Phindulo tswii na khumbulelwa		
U LINGA HA THEMO YA 2				
9-10	**MUSHUMO WA 1: ORAḼA**	**MUSHUMO WA 2: U ṄWALA**	**MUSHUMO WA 3: MILINGO YA VHUKATI HA ṄWAHA**	
	Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa/u ṋea masia/nyambedzano ya foramu/ phaneḽe/dibeithi	Inthaviyu/tshibvledzwa tsha ndaela/ tsedzuluso	Bammbiri ḽa 1: Oraḽa Bammbiri ḽa 2: Tholokanyonḓivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo na ḽitheretsha Bammbiri ḽa 3: U ṅwala	

GIRIEDI YA 8 THEMO YA 3 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA**	**U VHALA NA U ṰALELA**	**U ṄWALA NA U ṄEKEDZA**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**
1- 2	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa (u shumisa muvhigo wo rekhodiwaho)** • U thetshelesa mufhindulano • U ṅwala notsi - Luambo na maanḓa - Thounu - Ḽimudi - Mathomo na magumo a re na mutsindo • U fhindula mbudziso **Nyambedzano ya tshigwada/ mufhindulano**: • U sumbedza mishumo • U sielisana ha vhaambi • U ṱalutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisiṱa zwo teaho • U ṋekedza	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, tsumbo, ḓirama/ḽitambwa** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** Zwiiṱirathedzhi zwa musi u sa athu u vhala • **Mbonalo dza zwibveledzwa** - madzina a bugu, ṱhoho, khepusheni, nyolo, • **Zwipiḓa zwa bugu** - siaṱari ḽa dzina ḽa bugu, zwi re ngomu, ndima, guḽosari, indekisi, aphendisi, futhinoti, nz. **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, • kuṅwalele (thaiphogirafi) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu, tsumbo, mufhindulano/ riviyu** • Fomethe i re yone • Ndivho na vha ṱanganedzaho mafhungo vho livhiwaho khavho • Ndunzhendunzhe ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela uri hu vhe na ṱhumanyo • U shumisa mafhungo a re na tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwo fhambanaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi:** Maṱaluli (maḓadzadzina) : mbambedzo, madzina vhukuma na madzina zwao **U shuma na/nga mafhungo**: tshifhinga tsha zwino; mavhudzisi; tshitatamennde; maipfi a khelusaho muambi kha tshipitshi/nyambedzano; tshipitshi tsho livhaho na tsha u vhiga; tshifhinga tsho fhelaho **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: mafhambanyi (antonimi); pfanywa (sinonimi); pharonimi; kha nyimele; ḽitheraḽa **Ndongazwiga na mupeleṱo**: kupeleṱele: tshithoma (tshitopo), tshiawelo (khoma); zwiḓevhe

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2		**Zwiṭirathedzhi zwa u vhala u itela u pfesesa** • Ndivho na vha ṱanganedzaho mafhungo vho livhiwaho khavho • U humbulela • U amba mihumbulo yau • U fhambanyisa vhukati ha mbuno na kuvhonele kwau • Phindulo tswii na khumbulelwa		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa u itela u pfesesa**: • U thetshelesa u vhalwa ha luṅwalo lu ya ho kha nyanḓadzamafhungo • U ṅwala notsi - Kushumisele kwa luambo - Ridzhisiṱa - Milayo - U sumbedzana notsi **Nyambedzano dza tshigwada** • U fanyisa na tshenzhemo yau ya vhutshilo • U shumisa mafhungo u bva kha tshibveledzwa u fhindula mbudziso • U amba nga ha ndeme dza mvelele, mikhwa na matshilisano u bva kha tshibveledzwa • U shela mulenzhe kha nyambedzano ya tshigwada - U sielisana - U sa bva nnḓa ha ṱhoho - U vhudzisa mbudziso	**U vhala atikili ya gurannḓa/magazini nga ha zwithu zwa matshilisano zwa musalauno** • Fomethe • Mbonalo dza zwibveledzwa • Kushumisele kwa luambo • Thounu • U tevhekanya **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivvhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, • kuṅwalele (thaiphogirafi) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: vhurifhi vhu yaho kha gurannḓa** **Milayo ya pharagiragirafu** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho na vha ṱanganedzaho mafhungo vho livhiwaho khavho • Nzudzanyo i lunzhedanaho ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela ṱhumanyo • U shumisa mafhungo a tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwo fhambanaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala vhurifhi vhu yaho kha gurannḓa**	**U shuma na/nga maipfi:** Maḓadzisi (maḓadzaḽiiti) a maitele, fhethu, digirii; Thangeladzina **U shuma na/nga mafhungo**: fhungo tswititi; mafhungombumbano na mafhungotserekano; tshivhumbeo tsha fhungo; luambo lwa nyanyuwo na lwa u fhuredzela; Mbuno na kuhumbulele kwau; u dzhia sia, luvhengelambiluni na u sedza nga iṱo ḽithihi (siteriothaiphi). **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi); pharonimi **Ndongazwiga na mupeleṱo**: kupeleṱele; tshiawelo (khoma); tshithoma (tshitopo); eḽipisisi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4		**KANA** **Ḽitambwa ḽa luṱ a luthihi U shumisa** • tholokanyonḓivho i bvaho kha bugupfarwa nthihi fhedzi • tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tshithihi fhedzi • U ṱalutshedza puloto, puloto ṱhukhu, mveledziso ya vhabvumbedzwa, khuḓano na u fhindula nga nyito • U ḓivha thero, • ḽimudi na thounu		
5-6	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho** • Zwikili zwa u amba phanḓa ha vhathu • U pulana, u ṱoḓisisa na u dzudzanya • U ṋekedza: thounu, ipfi, kubulele, kutshimbidzele kwa maṱo na zwipiḓa zwa muvhili, nz. • Kushumisele kwa luambo: ḓivhaipfi • Tshitaila na ridzhisiṱa **Tshipitshi tshi logiselwaho** • U ita nḓowenḓowe ya zwikili zwi re afho nṱha • U amba nga tshipitshi tsha vhaṅwe • U thetshelesa tshipitshi u bva kha muraḓo wa tshitshavha a ḓivhaleaho • U amba nga ha tshipitshi	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha sa nganea/nganeapfufhi/ḓirama dza vhaswa** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha)	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: vhurifhi ha fomaḽa/vhu si ha fomaḽa** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo ya mafhungo i lunzhedzanaho • U shumisa maṱanganyi u itela ṱhumanyo • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala vhurifhi**	**U shuma na/nga maipfi:** Maṱaluli (maḓadzadzina); maḓadzisi (maḓadzaḽiiti); ṱhukhufhadzo ya dzina (abriviesheni); mudzi, thangi na mitshila **U shuma na/nga mafhungo**: fhungo tswititi; mafhungo tserekano; tshifhinga tsho fhelaho tsha khou; tshifhinga tshi ḓaho tsha tsha kha kha ḓi; tshivhumbeo tsha fhungo; luambo lwa nyanyuwo na u shumisela lwa fhuredzela; mbuno na kuhumbulele kwau; u dzhia sia, luvhengelambiluni na u sedza nga iṱo ḽithihi (siteriothaiphi). **Ndongazwiga na mupeleṱo**: milayo ya kupeleṱele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6		**Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, • kuṅwalele (thaiphogirafi) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **U vhala/ṱalela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsha u ṅwalwa kana tsha u vhonwa sa khathuni/zwipiḓa zwa fiḽimu)** • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela (vhabvumbedzwa, nyimele, fhethuvhupo, mulaedza) • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza zwipiḓa zwo a vhumbaho • Luambo lwa nyanyuwo		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa u itela u wana mafhungo** • U thetshelesa tshibveledzwa tsha mafhungo • U thetshelesa zwi no khou ṋekedzwa, kushumisele kwa luambo, thempho na ipfi • U thetshelesa tshiṱori • U ita nyambedzano na mudzulatsini **U anetshela tshiṱori** • U nanga tshiṱori • U pulana na u ita ṱhoḓisiso • U nanga tshitaila, ridzhisiṱa na ḓivhaipfi • U amba tshiṱori	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, sa, nganeapfufhi, nganea** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala • (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi(vese), maipfi, zwitanza, • kuṅwalele (thaiphogirafi) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**U ṅwala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: nganeapfufhi** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo i lunzhedzanao ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela ṱhumanyo • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U sika tshiṱori tshau u tshi tevhela maitele a u ṅwala o bulwaho** Tshiṱori tsha khwinesa tsho anḓadziwaho'/vhalwaho kiḽasini.	**U shuma na/nga maipfi:** Madzina vhukuma na madzina zwao. Thangeladzina na maiti a mafurase o fhambanaho **U shuma na/nga mafhungo**: zwifhinga; mafhungo; mirero na maidioma; fhungodavhi ḽa ḽiṱaluli na ḽa ḽiḓadzisi **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi); mafhambanyi (antonimi) **Ndongazwiga na mupeleṱo**: kupeleṱele; eḽipisisi ndongazwiga kha ṱhukhufhadzo ya dzina (abriviesheni)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṅWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8		**Tholokanyonḓivho ya u vhala: (tshibveledzwa tshi bva kha tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tsho randelwaho)** • U sikima, u sikena, u vhona nga iṱo ḽa muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U humbulela • Ṱhalutshedzo dza maipfi • Kuvhonele kwa muṅwali • Mbuno na kuhumbulele kwau • Ṱhalutshedzo yo dzumbamaho		
9-10	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa kha tshibveledzwa tsho vhalelwaho nṱha kha nganeapfufhi** • Tshibveledzwa tsho rekhodiwaho tshi a tambiwa • Zwikili zwa u vhala zwo teaho zwi a sumbedzwa vhagudi • U shumisa ndongazwiga zwo teaho kha tshibveledzwa tshi vhalwaho • Mavulele na mavalele a re na mutsindo **U vhalela nṱha ho lugiselwaho** • Kha hu nangwe tshibveledzwa tshine tsha ḓo vhalelwa nṱha • U shumisa zwikili zwa u vhala zwo teaho, sa thounu, voḽumu, thempo, ipfi, kuungele, kuelele • U ita nḓowenḓowe • Kha hu vhalwe tshibveledzwa	**U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, sa, nganeapfufhi, nganea** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: tsumbo, siangane, tshifhinga, fhethuvhupo, muanetsheli, **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha)	**U ṅwala maanea: Maanea u ṱaṱa/mbuletshedza** • U nanga maipfi, • Vhuḓipfi na tshitaila zwa muṅwali • U ṱalutshedza ho khwaṱhaho • Thounu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mapa wa muhumbulo u itela u dzudzanya mihumbulo i lunzhedzanaho • U ṋekedza maanea u itela u lingwa	**U shuma na/nga maipfi:** Dzina zwaḽo, dzina mbumbano na dzina tserekano, thangeladzina na maiti a mafurase o fhambanaho **U shuma na/nga mafhungo**: pharagirafu dza mvulatswinga; pharagirafu dza vhukati dza u ṱalutshedza, pharagirafu dza u pendela; tshivhumbeo tsha fhungo; tshaka dza mafhungo **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi) **Ndongazwiga na mupeleṱo**: kupeleṱele; ndongazwiga dzo fhambanaho

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10		**Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, zwitanza, • kuṅwalele (thaiphogirafi) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **U vhala/ṱalela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsho ṅwalwaho/tsha u vhonwa sa khathuni/ zwipiḓa zwa fiḽimu)** • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela (vhabvumbedzwa, nyimele na fhethuvhupo, mulaedza) • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza zwipiḓa zwo a vhumbaho • Luambo lwa nyanyuwo	**U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala maanea hu tshi tevhelwa ngona ya maitele a u ṅwala**	
MISHUMO YA U LINGA HA FOMAḼA THEMO YA 3				
	MUSHUMO WA 1: ORAḼA		**MUSHUMO WA 2: U ṄWALA**	**MUSHUMO WA 3: THESITE YA 1**
	Mufhindulano/Tshipitshitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho/u anetshela tshiṱori/u vhala ho lugiselwaho		Maanea a ṱhaluso/u ṱaṱa Vhurifhi vhu si ha fomaḽa/mufhindulano	Tholokanyoṋḓivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo

GIREIDI YA 8 THEMO YA 4 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA**	**U VHALA NA U ṰALELA**	**U ṄWALA NA U ṄEKEDZA**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**
1-2	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa u itela u pfesesa** **(tsumbo, u thetshelesa kha tshibveledzwa tsho ṅwalwaho/tsha u pfa na u vhonwa)** • U ṱalusa mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • U ṅwala notsi • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo khathihi na u sumbedza u pfesesa zwiteṅwa • U ṱalusa thekiniki dza u kwengweledza/fhureledzela musi zwo tea • U fhindula mbudziso **U haseledza: Nyambedzano yo ḓisendekaho kha atikili ya gurannḓa/ magazini** • U sumbedza mishumo • U sielisana ha vhaambi • U ṱalutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisiṱa zwo teaho	**U vhala atikili ya gurannḓa/magazini** • Fomethe • Kushumisele kwa luambo • Mbonalo dza tshibveledzwa • U tevhekanya **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi(vese), maipfi, zwitanza, • kuṅwalele (thaiphogirafi) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu tsumbo, atikili ya gurannḓa/ magazini** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela ṱhumanyo • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza **U ṅwala atikili ya gurannḓa/magazini**	**U shuma na/nga maipfi:** Vhuthihi na vhunzhi; mbeu; ṱhukhufhadzo **U shuma na/nga mafhungo**: Tshipitshi tsho livhaho na tsha u vhigwa; mavhudzisi; Mbuno na kuhumbulele kwau; tshivhumbeo tsha fhungo; khanganyiso; maambwaita na maambwaitwa; dzinaḽiiti/dzherandi **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi); mafhambanyi (antonimi); ḽitatathino, ṱhalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho **Ndongazwiga na mupeleṱo**: zwiḓevhe; kupeleṱele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2		**U vhala/ṱalela u itela mafhungo u tshi shumisa** (tshibveledzwa tsha u ṅwalwa/vhonwa/ tshibveledzwa tshi shumisaho nḓila nnzhi dza vhudavhidzani) • U vhala wo tou fombe • U ita mahumbulelwa (Iniferentsi) • U humbulela • U vhona nga iṱo ḽa muhumbulo • Ṱhalutshedzo dza maipfi • Mbuno na kuhumbulele kwau **U ṅwala manweledzo**		
3-4	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Dibeithi** • U sumbedza mishumo • U guda milayo ya tshibveledzwa • U sielisana ha vhaambi • U ṱalutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisiṱa zwo teaho • U ita nḓowenḓowe **Nyambedzano ya tshigwada** : • U sumbedza mishumo • U sielisana ha vhaambi • U ṱalutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisiṱa zwo teaho	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha sa/ nganea/nganeapfufhi/ḓirama pfufhi** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha)	**U ṅwala tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: u ṅwala kha dayari** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela ṱhumanyo • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho	**U shuma na/nga maipfi:** Maḓadzisi - maḓadzisi a vhathu na a vhushaka Mamudi - Mamudi a thendelo Mamudi a ndaela Mamudi a gonelo Masala vhukuma **U shuma na/nga mafhungo:** Zwifhinga; tshaka dza mafhungo; tshipitshi; maambwaita na maambwaitwa; tshivhumbeo tsha fhungo; tshipitsho tsho livhaho na tsha u vhigwa; mavhudzisi; mbuno na kuhumbulele kwau; khanganyiso dzinaḽiiti/dzherandi **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: ṱhalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho **Ndongazwiga na mupeleṱo**: kupeleṱele; ndongazwiga

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4		**Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, zwitanza, • kuṅwalele (thaiphogirafi) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **Tholokanyonḓivho ya u vhala: (tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa)** • U sikima, u sikena, u vhona nga iṱo ḽa muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U ita mahumbulelwa (Iniferentsi) • Ṱhalutshedzo dza maipfi • Kuvhonele kwa muṅwali • Mbuno na kuhumbulele kwau • Ṱhalutshedzo yo dzumbamaho **U ṅwala pharagirafu kana manweledzo a maitele a zwiga**	**U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza **U ṅwala kha dayari**	

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U̓ amba U thetshelesa kha tshibveledzwa tshe tsha vhalelwa nṱha** • Tshibveledzwa tsho rekhodiwaho tshi a tambiwa • Zwikili zwa u vhala zwo teaho zwi a sumbedzwa vhagudi • U shumisa ndongazwiga kha tshibveledzwa tshine tsha khou vhaliwa • Mathomo na magumo (mavulele na mavalele) **Mufhindulano wo ḓisendekaho kha tshibveledzwa tsho vhalelwaho nṱha** • U nanga ṱhoho • U ita ndovhololo ya milayo ya ndongazwiga • Maipfi a khelusaho muambi kha nyambedzano u itela u omelela kha mufhindulano • Mishumo ya vhane vha khou shela mulenzhe • Mathomo na magumo (mavulele na mavalele) • U ita nḓowenḓowe • U n̓ekedza	**Tshibveledzwa tsha l̓itheretsha, tsumbo, ḓirama/l̓itambwa** **Maitele a u vhala:** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi(vese), maipfi, zwitanza, • kuṅwalele (thaiphogirafi) • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • l̓imudi • thero na mulaedza **Tholokanyonḓivho ya u vhala, tsumbo, mufhindulano)** • Ndivho, tshigwada tsho sedzwaho khatsho na nyimele • U ṱalutshedza thero/mulaedza • U humbulela • U amba mihumbulo yau • Ṱhalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho • Siangane ya matshilisano na poḽitiki na ya mvelele ya tshibveledzwa na muṅwali	**Tshibveleedzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, muvhigo wa dzhenaḽa.** • Fomethe i re yone • Ndivho • U dzhia sia and luvhengelambiluni • U fhuredzela • U sedza nga iṱo l̓ithihi (siteriothaiphi) • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela ṱhumanyo • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u n̓ekedza **U ṅwala muvhigo wa dzhenaḽa u tshi tevhela ngona ya maitele a u ṅwala**	**U shuma na/nga maipfi: :** Masala vhushaka; vhuthihi na vhunzhi **U shuma na/nga mafhungo**: Maitele a zwithu; u fanyisa (vhambedza) /u fhambanya pharagirafu dza mvulatswinga; pharagirafu dza vhukati dza u ṱalutshedza, pharagirafu dza u pendela; mafhungo; tshipitshi; maambwaitwa na maambwaitwa; u dzhia sia na luvhengela mbiluni **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi) **Ndongazwiga na mupeleṱo**: zwiḓevhe; kupeleṱele; ndongazwiga (ndovhololo)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	**U lugisela mulingo** **U amba:** • Tshipitshi tsho lugiselwaho/dibeithi//inthaviyu/nyambedzano • U vhala ho lugiselwaho • U vhala hu so ngo lugiselwaho **U thetshelesa** • U thetshelesa u itela u pfesesa	**U lugisela mulingo** **U vhala** • Tholokanyoṋḓivho ya u vhala • Manweledzo • Ḽitheretsha: - Nganea/nganeapfufhi/foḽukuḽoo - Ḓirama/ngudo ya fiḽimu - Zwirendo	**U lugisela mulingo** **U ṅwala:** • Maanea • Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu	**U shuma na/nga maipfi:** ndovhololo **U shuma na/nga mafhungo**: ndovhololo **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: ndovhololo **Ndongazwiga na mupeleṱo**: ndovhololo
MISHUMO YA U LINGA HA FOMAḼA NA MLILNGO YA MAFHELELONI A ṄWAHA THEMO YA 4				
9-10	**MUSHUMO WA 1: ORAḼA**		**MUSHUMO WA 2: MILINGO YA MAFHELELONI A ṄWAHA**	
	Dibeithi/khaseledzo/nyambedzano ya tshigwada/mufhindulano		Bammbiri ḽa 1: Oraḽa Bammbiri ḽa 2: Tholokanyoṋḓivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo na Ḽitheretsha (awara 2) Bammbiri ḽa 3: U ṅwala (awara 1)	

GIREIDI YA 9 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA**	**U VHALA NA U ṬALELA**	**U ṄWALA NA U ṄEKEDZA**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**
1-2	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Nyambedzano/** **khaseledzo nga zwigwada**: (U thetshelesa/ṱalela kha khungedzelo na u amba nga hayo) • Thounu • Luvhilo • U shumisa luambo lwa u nyanyuwa na u fhuredzela • Saizi ya fonto • Luambo lwa muvhili **Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa:** **khungedzelo** • U rekhoda mihumbulo mihulwane na i tikedzaho nga u ṅwala notsi • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo zwi sumbedzaho u pfesesa khontseputi • U ḓivha thekiniki ya u kwengweledza/ fhuredzela • U fhindula mbudziso	**U vhala/ṱalela u itela u pfesesa (tshibveledzwa tsha u vhonwa tshi ngaho sa, khungedzelo/phosiṱara/ khathuni/zwipiḓa zwa fiḽimu)** • U tshimbidza maṱo nga nṱha u itela u wana muhumbulo muhulwane (U sikima) • U tshimbidza maṱo nga nṱha u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho (U sikena) • U vhala wo tou fombe • U humbulela/ita iniferentsi (vhabvumbedzwa, fhethuvhupo, mulaedza) • Luambo lwa nyanyuwo • Luambo lwa muvhili • U shumisa zwiga zwa u vhala na fonto • U rangela u vhala • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha)	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani:** **khungedzelo/phosiṱara** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mbonalo dza tshibveledzwa • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisiṱa **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala khungedzelo/phosiṱara**	**U shuma na/nga maipfi:** • Mupeleṱo na phetheni dza mupeleṱo • Ṱhukhufhadzo dza maipfi (abriviesheni) **U shuma na/nga mafhungo:** • Tshivhumbeo tsha fhungo, madzina, maṱaluli, masala • Mapfanisi • Mafhungo tswititi **Ḓivhaipfi kha nyimele**

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2		**Tshibveledzwa tsha ḽiteretsha sa nganea/nganeapfufhi/ḓirama dza vhaswa** • U rangela u vhala (U ḓivhadza tshibveledzwa) - U wanulusa mbonalo dza ḽitheretsha dzi ngaho sa dzina ḽa bugu ṱhoho, zwifanyiso, saizi ya fonto, lushaka lwa fonto - U ṱoḓisisa/wanulusa zwipiḓa zwa bugu sa khavara, siaṱari ḽa dzina ḽa bugu, indekisi, ndima, guḽosari • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Zwiṱirathedzhi zwa u vhala** • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • U nweledza • U vhona nga iṱo ḽa muhumbulo • U humbulela ṱhalutshedzo na mafhedziselo		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa kha u vhalwa ha tshibveledzwa** • U ḓivha na u ṋea muhumbulo nga ha: - Kushumisele kwa ipfi - Kushumisele kwa inthonesheni na luvhilo - U shumisa zwiga zwa u vhala - Kuthomele na kufhedzele • U amba nga mbonalo dzi re afho nṱha **U vhalela nṱha ho lugiselwaho** • U shumisa zwikili zwa u amba zwo teaho sa thounu, voḽumu, luvhilo, mambwaita na mambwaitwa, u bvisa ipfi, u bula ipfi, u elela • Vhagudi vha nanga tshibveledzwa tshavho tsha u vhala vha vhala kiḽasini	**Tshibveledzwa tsha ḽiteretsha sa nganea/nganeapfufhi/** **ḓirama dza vhaswa** • U amba zwaho nga ha mbonalo dza ndeme sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (U ḓivhadza tshibveledzwa/u humbulela zwiwo) - Siangane/fhethuvhupo - U ṱanganyisa mihumbulo nga ha thero • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha)	**U ṅwala vhurifhi ha u takalela/ livhuwa thuso kana tsivhudzo yo ṱanganedzwaho** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisiṱa • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela u ṱumekanya • U shumisa tshaka dza mafhungo dzo fhambanaho, vhulapfu na zwivhumbeo	**U shuma na/nga maipfi:** • Mupeleṱo na phetheni dza mupeleṱo • Ṱhukhufhadzo dza maipfi • (abriviesheni), • u pfufhifhadza, akhironimi • Midzi, thangi na mitshila, madzina tserekano na madzina zwao **U shuma na/nga mafhungo:** • Madzina, maṱaluli, masala • Ndongazwiga • Zwifhinga; tshipitshi tsho livhaho na tsho vhigwaho; tshivhumbeo tsha fhungo; ḽipfanisi **U shumisa luambo nga nḓila ya vhudzivha**: Maidioma na mirero; Matatathino/ Maṋaṋedzi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4		**Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **U vhala/ṱalela tshibveledzwa tsha u vhonwa/midia nnzhi (zwiṱirathedzhi)** • U sikima • U sikena • Luambo lwa muvhili • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho na zwifanyiso (khathuni) nga u sedza zwipiḓa zwo a vhumbaho - U bvisela khagala - U humbulela	**U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala vhurifhi ha u takalela/ livhuwa thuso kana tsivhudzo yo ṱanganedzwaho**	

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa khaseledzo ya luṱingo/mufhindulano vhukati ha muṱanganedzi wa ṱhingo na ane a khou thusiwa zwi tshi elana na khanedzano i kwamaho khonṱhiraka** • Thounu • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisiṱa • Milayo **U edzisela mufhindulano vhukati ha murengi na murengisi na phambano dzi iteaho musi khonṱhiraka yo ambiwaho nga hayo i tshi khou konḓa i tshi ya phanḓa.** • Kushumisele kwa luambo • Thounu • Luambo lwa muvhili • U tendisea **Mukumedzo**	**U vhala khonṱhiraka vhukati ha murengisi na murengi** • Fomethe • Kushumisele kwa luambo • Luambo lwa khonṱhiraka • Ndeme ya tsaino • U dovholola arali hu na u sa tendelana **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **U vhala/ṱalela khonṱhiraka u itela u pfesesa** **(Zwiṱirathedzhi)** • U sikima • U sikena • Kushumisele kwa luambo • Luambo lwa khonṱhiraka, tsumbo, muṅwalo wavhuḓi, khanedzano, tshifhinga tsho tetshelwaho khonṱhiraka • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza zwipiḓa zwo a vhumbaho	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: u ṅwala muvhigo nga ha mawaṅwa kha khanedzano vhukati ha murengisi na murengi** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisiṱa • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela u ṱumekanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na zwivhumbeo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala muvhigo hu tshi tevhelwa ngona ya maitele kha u ṅwala**	**U shuma na/nga maipfi:** maṱanganyi **U shuma na/nga mafhungo:** Tshivhumbeo tsha fhungo; tshaka dza mafhungo; tshipitshi tsho livhaho na tsho vhigwaho; zwivhumbeo zwa mbudziso; u bvisela muhumbulo khagala **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: Maidioma na mirero **Ndongazwiga na mupeleṱo:** Phetheni dza mupeleṱo; Ṱhukhufhadzo dza maipfi (abriviesheni) - ṱhukhufhadzo nga u shumisa maḽeḓere a u thoma (inishiaḽaizesheni), akhironimi, pfufhifhadzo ya dzina (ṱhirankhesheni), afesisi, phothimanteau **Ḓivhaipfi kha nyimele:** Luambo lwa maṅwalo a khonṱhiraka na zwa milayo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa** **(mufhindulano)** • U thetshelesa mufhindulano • U ṅwala notsi - Luambo na maanḓa - Thounu - Ḽimudi - Kuthomele na kufhedzele • U fhindula mbudziso **Oraḽa: Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho** • U nanga ṱhoho yo teaho • U dzudzanya mafhungo nga nḓila i ṱumekanaho • U ḓivha ḓivhaipfi na tshivhumbeo tsha luambo zwi re zwone • Marangaphanḓa na magumo zwo teaho • U shumisa zwishumiswa zwi vhonwaho, zwi thetsheleswaho khathihi na u vhonwa hune zwa vha zwo tea	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tshi ngaho sa nganeapfufhi, nganea dza vhaswa/nganea** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽiteretsha: tsumbo, vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (U ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**U ṅwala maanea: Maanea a nganetshelo/ṱhaluso/u vhuisa muhumbulo** • U nanga maipfi • Mambwaita na mambwaitwa na tshitaila zwa vhuṋe • Ṱhaluso ya maanḓa yo khwaṱhaho • Thounu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mapa wa muhumbulo u itela u dzudzanya mihumbulo yo ṱumekanaho • U ṋekedza maanea u itela u linga **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala maanea hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u ṅwala**	**U shuma na/nga maipfi:** Maiti **U shuma na/nga mafhungo:** Tshipitshi tsho livhaho na tshi so ngo livhaho **Ṱhalutshedzo dza maipfi:** Maidioma na mirero **Ndongazwiga na mupeleṱo:** Phetheni dza mupeleṱo; akhironimi.

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8		**Tholokanyonḓivho ya u vhala: (tshibveledzwa tshi bvaho kha ḽitheretsha yo randelwaho)** • U sikima, u sikena, u vhona nga iṱo ḽa muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U ita mahumbulelwa (iniferentsi) • Ṱhalutshedzo ya maipfi • Kuvhonele kwa muṅwali • Mbuno na kuvhonele kwau • Ṱhalutshedzo yo dzumbamaho		
9-10	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa muvhigo wa gurannḓa** • Tshivhumbeo • Mbonalo • Kushumisele kwa luambo • Thounu • Ridzhisiṱa • Kuthomele na kufhedzele **U amba nga ha mawanwa** **U ṋekedza muvhigo wa oraḽa** • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisiṱa • Thounu • Luambo lwa muvhili • Kuthomele na kufhedzele	**U vhala muvhigo wa gurannḓa/ magazini** **Zwiṱirathedzhi zwa u vhala** • U vhala wo tou fombe • Mbonala dza tshibveledzwa tsumbo, puloto, mubvumbedzwa, fhethuvhupo, muanetsheli, ḽimudi, thero, kuvhonele kwa vhaanetsheli • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza zwipiḓa zwo a vhumbaho • Ṱhalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (U ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha)	**Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani**: Zwi ngaho sa muvhigo/inthaviyu • Ṱhoḓea dza tshaka dza zwibveledzwa na mishumo • Fomethe, tshitaila, kuvhonele kwa zwithu • Vhaṱanganedzi vha mafhungo vho livhiwaho khavho, ndivho na nyimele • U nanga maipfi • Tshivhumbeo tsha fhungo, vhulapfu na tshaka • Milayo ya pharagirafu	**U shuma na/nga maipfi:** Mamudi - Mamudi a thendelo Mamudi a ndaela; Mamudi a gonelo; Mamudi a tsumbo; **U shuma na/nga mafhungo:** Mafhungo tswititi; Mafhungombumbano; Mafhungotserekano; Mambwaita na mambwaitwa, khagala; Zwifhinga **Ṱhalutshedzo dza maipfi:** Maidioma na mirero Ṱhalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho, Aḽithiresheni, Asonentsi, Ḽifanyamuthu/ ḽiedzamuthu **Ndongazwiga na mupeleṱo:** phetheni dza mupeleṱo; zwiḓevhe; lunanga (aposiṱirofi)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10		**Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **U vhala/ṱalela u itela u pfesesa (u shumisa muvhigo wa gurannḓa)** • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela/u ita iniferentsi • (vhabvumbedzwa, fhethuvhupo, mulaedza) • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza zwipiḓa zwo a vhumbaho • Luambo lwa nyanyuwo • U fhindula mbudziso	**U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṉekedza **U ṅwala maanea hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u ṅwala**	

U LINGA HA THEMO YA1		
MUSHUMO WA 1: ORAḼA	**MUSHUMO WA 2: U ṄWALA**	**MUSHUMO WA 3: THESITE YA 1**
U vhala ho lugiselwaho/khaseledzo	Maanea a ṱhaluso/nganetshelo Vhurifhi vhu si ha fomaḽa/tsedzuluso (riviyu) / mufhindulano	Tholokanyonḓivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo

GIREIDI YA 9 THEMO YA 2 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA**	**U VHALA NA U ṬALELA**	**U ṄWALA NA U ṆEKEDZA**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**
1-2	**U ṅwala na U ṅekedza** **U thetshelesa tshiṱori:** • u ḓivha muhumbulo muhulwane na i tikedzaho • kushumisele kwa luambo • ridzhisiṱa • u fhindula mbudziso **Nyambedzano ya foramu/tshigwada: mvelele** • U sumbedza mishumo • Vhaambi vha amba vha tshi sielisana • U ṱalutshedza kuvhonele kwau u swika kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisiṱa zwo teaho • U ṇekedza	**U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, tsumbo, ḓirama/ nganeapfufhi/foḽukuḽoo** **Zwiṱirathedzhi zwa u vhala** • U vhala wo tou fombe • Mbonalo dza tshibveledzwa tsumbo, puloto, vhabvumbedzwa, fhethuvhupo, muanetsheli, ḽimudi, thero, kuvhonele kwa vhaanetsheli • U humbulela ṱhalutshedzo na zwifanyiso zwa maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza kha zwipiḓa zwa maipfi • Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo na tshitaila **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha)	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani:** **U ṅwala mafhungo kha dayari/ ndayotewa/pholisi** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisiṱa • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela u ṱumekanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na zwivhumbeo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza **U ṅwala mafhungo kha dayari/ ndayotewa/pholisi hu tshi tevhelwa ngona ya maitele kha u ṅwala**	**U shuma na/nga maipfi:** Midzi, thangi na mitshila Masala **U shuma na/nga mafhungo** Tshaka dza mafhungo; Nyangaredzo, Tshipitshi tsho livhaho/tshi so ngo livhaho; mambwaita na mambwaitwa; zwifhinga **Ṱhalutshedzo dza maipfi:** Maidioma na mirero; Ṱhalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho **Ndongazwiga na mupeleṱo:** Zwiḓevhe; phetheni dza mupeleṱo; abriviesheni

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2		**Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **U vhala/ṱalela tshibveledzwa u itela u wana mafhungo: Wiḽi na thesitamennde** • U vhala na U ṱalela wo tou fombe • ndivho ya tshibveledzwa • kushumisele kwa luambo • vhabvumbedzwa, siangane na fhethuvhupo • mulaedza na thero • u nweledza tshibveledzwa **Manweledzo** • Fomethe • Kushumisele kwa luambo • Tshivhumbeo		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa u itela u pfesesa: kha nganeavhutshilo/u rekhoda tshipitshi tsho edziselwaho** • U ṱalutshedza zwiṱirathedzhi zwa maitele a u thetshelesa • U fhindula mbudziso nga u tou ṅwala **U vhala hu so ngo lugiselwaho** • U shumisa mambwaita na mambwaitwa, thounu na luvhilo nga nḓila yo teaho • Ndongazwiga kha u vhala • Luambo lwa muvhili • Vhuṱumani na vhathetshelesi	**U vhala tshibveledzwa, tsumbo, ḓirama/nganeapfufhi/foḽukuḽoo** • U sedza ho khetheaho kha mbonalo dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha • U sumbedza u pfesesa mveledziso ya puloto na khuḓano, vhubvumbedzi, maṱhakheni, siangane, fhethuvhupo, mushumo wa muanetsheli, thero, kufhedzele na mafhedziselo **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**U ṅwala: Tsedzuluso ya tshibveledzwa (tshibveledzwa tsho vhalwaho tshi so ngo lugiselwa) dokhumenthari** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisiṱa • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela u ṱumekanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na zwivhumbeo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza **U ṅwala tsedzuluso kana tsedzuluso (riviyu) /dokhumenthari hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u ṅwala**	**U shuma na/nga maipfi:** Maiti Midzi, thangi na mitshila **U shuma na/nga mafhungo:** Mafhungotserekano; Nyangaredzo, Tshipitshi tsho livhaho/tshi so ngo livhaho **Ṱhalutshedzo dza maipfi:** Maidioma na mirero **Ndongazwiga na mupeleṱo:** Zwiḓevhe; Phetheni dza mupeleṱo; Abriviesheni

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṅWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4		**U vhala/ṱalela tshibveledzwa, tsumbo, atikili dza gurannḓa/atikili dza magazini u itela u wana mafhungo na u pfesesa** Zwiṱirathedzhi zwa u vhala u itela u pfesesa ndima kha bugupfarwa • U sikima na u sikena • U vhala wo tou fombe • Ndivho na tshigwada tsho livhiwaho khatsho • U humbulela ṱhalutshedzo na kufhedzele • Mbuno na kuhumbulele kwau • U ṋea muhumbulo wau • Ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho • U ḓivha luambo lwa u fhuredzela **U nweledza tshibveledzwa**		
5-6	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa tshibveledzwa tsha oraḽa, tsumbo, inthaviyu/tshipitshi/u anetshela tshiṱori u itela u pfesesa** • U ṅwala notsi nga tshifhinga tsha u thetshelesa • U thetshelesa nga nḓila ya vhudzivha **Nyambedzano ya tshigwada/ nyambedzano ya foramu** • U ita nyambedzano yo ḓisendekaho kha tshibveledzwa tsha oraḽa • U amba nga u sielisana • Maipfi a shumiwaho kha u khelusa vhathu kha tsheo ye vha vha vho i lavhelela • Milayo	**U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, tsumbo, ḓirama/ nganeapfufhi/foḽukuḽoo** • U sedza ho khetheaho kha mbonalo dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha • U sumbedza u pfesesa mveledziso ya puloto na khuḓano, vhubvumbedzi na maṱhakheni, siangane, fhethuvhupo, mushumo wa muanetsheli, thero, kufhedzele na mafhedziselo **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha)	**U ṅwala tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: nḓivhadzo, adzhenda na minetse** • U nanga maipfi, • Mambwaita na mambwaitwa na tshitaila zwa vhuṋe • Ṱhaluso ya maanḓa yo khwaṱhaho • Thounu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mapa wa muhumbulo u itela u dzudzanya mihumbulo i ṱumekanaho • U ṋekedza maanea u itela u linga	**U shuma na/nga maipfi:** Midzi, thangi na mitshila Maṱaluli Thangeladzina **U shuma na/nga mafhungo** Pharagirafu ya ṱhalutshedzo; pharagirafu ya mathomele/mvulatswinga; pharagirafu ya mafhedzele/kufhedzele; Zwifhinga; tshivhumbeo tsha fhungo; tshaka dza mafhungo **Ṱhalutshedzo dza maipfi:** Maidioma na mirero **Ndongazwiga na mupeleṱo:** Phetheni dza mupeleṱo.

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6		**Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **U vhala/ṱalela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsho ṅwalwaho na/kana tshi vhonwaho sa khathuni/zwipiḓa zwa fiḽimu)** • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela/u ita iniferentsi (vhabvumbedzwa, fhethuvhupo, mulaedza) • U humbulela ṱhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḓoweleaho nga u sedza zwipiḓa zwo a vhumbaho • Luambo lwa nyanyuwo **U dovholola tshivhumbeo tsha manweledzo**	**U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza **U ṅwala nḓivhadzo, adzhenda na minetse hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u ṅwala**	

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṄEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
U LINGA KHA THEMO YA 2				
9-10	MUSHUMO WA 1: ORAḽA	MUSHUMO WA 2: U ṄWALA	MUSHUMO WA 3: MILINGO YA VHUKATI HA ṄWAHA	
	U vhala hu so ngo lugiselwaho/ nyambedzano ya tshigwada/foramu	Tsedzuluso/dokhumenthari/ nḓivhadzo/adzhenda na minetse	Bammbiri ḽa 1: Oraḽa Bammbiri ḽa 2: Tholokanyonḓivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (awara 2) Bammbiri ḽa 3: U ṅwala (awara 1) Bammbiri ḽa 4: U fhindula zwi bvaho kha Ḽitheretsha (awara 1)	

GIREIDI YA 9 THEMO YA 3 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA**	**U VHALA NA U ṬALELA**	**U ṄWALA NA U ṆEKEDZA**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**
1-2	**Mufhindulano/nyambedzano** U thetshelesa nyimele ya nyambedzano vhukati ha vhathu vhavhili (mufhindulano) • Tshivhumbeo na mveledziso ya mihumbulo • U shumisa zwikili zwa nyambedzano u itela u swika kha thendelano. **U ita nyambedzano yo ḓisendekaho kha u pfesesa wiḽi na thesitamennde** • Kushumisele kwa luambo • U fhuredzela (u manipuḽeitha) • U amba nga u sielisana • U vula na u vala • Thendelano •	**U vhala wiḽi na thesitamennde zwo pfufhifhadziwaho** • Vhashelamulenzhe • Datumu • Ndaka (ifa) • Vhaḽaifa • Luambo lwa ḽiṅwalo • U shumisa wiḽi **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (u ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: U ṅwala wiḽi na thesitamennde** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisiṱa • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela u ṱumekanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na zwivhumbeo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza **U ṅwala wiḽi na thesitamennde**	**U shuma na/nga maipfi :** Madzina a zwi kwameaho na a ngelekanyo Maṱaluli Maṱanganyi na zwiṱanganyi **U shuma na/nga mafhungo**: Tshipitshi; zwifhinga; tshaka dza mafhungo; tshaka dza pharagirafu; Mambwaita na mambwaitwa; Mafhungodavhi na mafurase. **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: Pharonimi, phoḽisemi; homonimi **Ndongazwiga na mupeleṱo**: Phetheni dza mupeleṱo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2		**U vhala u itela u pfesesa na zwiṱirathedzhi zwa u vhala:** **tshibveledzwa tsha u vhonwa - khathuni** • U sikima u itela u wana muhumbulo muhulwane • U sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho • U humbulela • U humbulela (Iniferentsi) ṱhalutshedzo dza maipfi a so ngo ḓoweleaho na zwifanyiso • U sedzulusa u itela u ṱuṱuwedza u pfesesa • Zwi ḓiswaho nga u nanga na u siedza kha ṱhalutshedzo • Zwi ḓiswaho nga zwishumiswa zwa luambo lwo dzumbamaho na lwa u fhuredzela (rithoriki) • Masiandaitwa a thekiniki ya u tou vhonwa		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	**Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa inthaviyu** • U ṱanḓavhudza kushumele • Kushumisele kwa luambo • Luambo na maanḓa U amba nga ha ḽiṅwalovhuṋe sa ṱhoḓea ya u tholwa/ṱanganedzwa - Mafhungo - U elana na mushumo - Vhane vha nga kwamiwa (refiri) - Vhuṱumani na vhurifhi vhu fhelekedzaho khumbelo ya mushumo	**U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, tsumbo, Nganea/nganea ya vhaswa/nganeapfufhi** • U sedza ho khetheaho kha mbonalo dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha • U sumbedza u pfesesa mveledziso ya puloto na khuḓano, vhubvumbedzi na maṱhakheni, siangane, fhethuvhupo, mushumo wa muanetsheli, thero, kufhedzele na mafhedziselo **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (U ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: tsumbo, Vhurifhi vhu fhelekedzaho khumbelo ya mushumo na ḽiṅwalovhuṋe** • Ṱhoḓea dza fomethe, tshitaila • Vhaṱangadzi vha mafhungo vho livhiwaho khavho, ndivho na nyimele • U nanga maipfi. zwiga, muvhala • Tshivhumbeo tsha fhungo, vhulapfu na tshaka • U nangwa ha zwithu (elemennde) zwa u vhonwa na zwa nyolo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala vhurifhi vhu fhelekedzaho khumbelo ya mushumo na ḽiṅwalovhuṋe**	**U shuma na/nga maipfi :** Maṱaluli **U shuma na/nga mafhungo** : Tshipitshi; zwifhinga; tshaka dza mafhungo; tshaka dza pharagirafu; Mambwaita na mambwaitwa; Mafhungodavhi na mafurase **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: Pfanywa Mafhambanyi Homonimi Phoḽisemi **Ndongazwiga na mupeleṱo**: Phetheni dza mupeleṱo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4		**Tholokanyonḓivho ya u vhala (zwiṱirathedzhi)** (U shumisa zwibveledzwa zwa u vhonwa na zwa u ṅwalwa) **Zwiṱirathedzhi** • U sikima u itela u wana muhumbulo muhulwane • U sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho • U humbulela • U humbulela (Iniferentsi) ṱhalutshedzo dza maipfi a so ngo ḓoweleaho na zwifanyiso • Zwi ḓiswaho nga u nanga na u siedza kha ṱhalutshedzo • Zwi ḓiswaho nga zwishumiswa zwa luambo lwo dzumbamaho na lwa u fhuredzela (rithoriki) • Masiandaitwa a thekiniki dza u tou vhonwa		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa dibeithi kha radio/ thelevishini** • Vhashelamulenzhe • U shumisa Mambwaita na mambwaitwa • Luvhilo • U ṋekedza ḽikumedzwa (mosheni) na u ḽi imelela • U ṋekedza khanedzo ya ḽikumedzwa • Thendelano • U ṅwala notsi • U amba na u kovhekana notsi **U dzhenelela kha dibeithi** • Milayo ya dibeithi • Kushumisele kwa luambo • U ṋekedza ḽikumedzwa (mosheni) na u ḽi imelela • U ṋekedza khanedzo ya ḽikumedzwa • Vhashelamulenzhe • Thendelano	**U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, tsumbo, nganea/ nganeapfufhi/foḽukuḽoo tsumbo, ngano dza vhahali, ngano dza tsiko, ngano dza phukha** • Mbonalo dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha sa tshivhumbeo, vhabvumbedzwa, fhethuvhupo, puloto, khuḓano, zwiga, lupfumo lwa mibvumo, imedzhari, u rangela u ṱalela, u vhuisa muhumbulo **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (U ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**U ṅwala maanea: Maanea a nganetshelo/ṱhaluso/u vhuisa muhumbulo** • U nanga maipfi • Ipfi na tshitaila zwa vhuṋe • Ṱhaluso ya maanḓa yo khwaṱhaho • Thounu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mapa wa muhumbulo u itela u dzudzanya mihumbulo yo ṱumekanaho • U ṋekedza maanea u itela u linga **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala maanea hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u ṅwala**	**U shuma na/nga maipfi:** Maṱanganyi na zwiṱanganyi **U shuma na/nga mafhungo**: Tshipitshi; tshaka dza mafhungo; tshivhumbeo tsha fhungo; Mambwaita na mambwaitwa; zwifhinga; tshaka dza pharagirafu. **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: Ṱhalutshedzo dzi re khagala, ṱhalutshedzo dzo dzumbamaho, Aḽitheresheni, asonentsi, khontsonetsi, ḽifanyamuthu/ ḽiedzamuthu, onomatopia, phani **Ndongazwiga na mupeleṱo**: Phetheni dza mupeleṱo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6		**U vhala/ṭalela u itela u pfesesa** (zwibveledzwa zwa u vhonwa na zwa u ṅwalwa) **Zwiṭirathedzhi** • U sikima u itela u wana muhumbulo muhulwane • U sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho • U vhala wo tou fombe • U humbulela • U humbulela • (Iniferentsi) ṭhalutshedzo dza maipfi a so ngo ḓoweleaho na zwifanyiso • Zwi ḓiswaho nga u nanga na u siedza kha ṭhalutshedzo • Zwi ḓiswaho nga zwishumiswa zwa luambo lwo dzumbamaho na lwa u fhuredzela (rithoriki) • Masiandaitwa a thekiniki dza u tou vhonwa • Khumbulelwa ya muṅwali na maṅhedzisele **U nweledza tshibveledzwa**		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	**Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U thetshelesa tshipitshi tsha muḓivhalea wa henefho kha tshitshavha** • Kushumisele kwa luambo • U dzhia sia na u vha na luvhengelambiluni • U sedza zwithu nga iṱo ḽithihi (siteriothaiphi) • Thounu • Luambo na maanḓa • U fhindula mbudziso **Tshipitshi tsho lugiselwaho** Vhagudi vha ita ṱhoḓisiso sa nyito ya ndugiselo • Milayo ya mukumedzo • Luambo lwa muvhili • Kuthomele na kufhedzele • Kushumisele kwa luambo	**U vhala tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, tsumbo, Nganea/nganea ya vhaswa/nganeapfufhi** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (U ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani, tsumbo, garaṱa ya thambo, u ṱanganedza thambo** • Ṱhoḓea dza Fomethe, tshitaila, kuvhonele kwa zwithu • Vhaṱanganedzi vha mafhungo vho livhiwaho khavho, ndivho na nyimele • U nanga maipfi, ṱhaluso ya maanḓa yo khwaṱhaho • Tshivhumbeo tsha fhungo, vhulapfu na tshaka **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza **U ola garaṱa ya thambo na u ṱanganedzwa hayo**	**U shuma na/nga maipfi:** Maṱaluli **U shuma na/nga mafhungo** : Pharagirafu ya ṱhaluso/mbuletshedzo; pharagirafu ya u nanga; pharagirafu ya u vhekanya **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: Makateli **Ndongazwiga na mupeleṱo**: Phetheni dza mupeleṱo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8		**U vhala/ṱalela u itela u pfesesa** **(zwibveledzwa zwa u vhonwa na zwa u ṅwalwa** • U sikima u itela u wana muhumbulo muhulwane • U sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho • U vhala wo tou fombe • U humbulela • U humbulela (Iniferentsi) ṱhalutshedzo dza maipfi a so ngo ḓoweleaho na zwifanyiso • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kuvhonele kwau • Manweledzo • Zwi ḓiswaho nga u nangwa kana u siedzwa ha ṱhalutshedzo • Zwi ḓiswaho nga zwishumiswa zwa luambo lwo dzumbamaho na lwa u fhuredzela (rithoriki) • Masiandaitwa a thekiniki dza u tou vhonwa • Khumbulelwa ya muṅwali na mafhedzisele		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U anetshela tshiṱori** • U dzhiela nṯha: zwikili zwa u amba, thounu, mubulo wa ipfi, thempho, inthonesheni, u ṱanganyisa maṱo na vhathetshelesi, kuimele, ngafhadzo • Milayo na mbonalo dza tshiṱori **Mufhindulano : U ita nyedziselo ya mufhindulano** • Kushumisele kwa luambo • U amba nga u sielisana • Luambo lwa muvhili • Mbonalo dza tshibveledzwa	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, sa ḓirama** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (U ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Tshibveldzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, mufhindulano** • U nanga maipfi • Ipfi na tshitaila zwa vhuṋe • Ṱhaluso ya maanḓa yo khwaṱhaho • Thounu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mapa wa muhumbulo u itela u dzudzanya mihumbulo yo ṱumekanaho • U ṋekedza maanea u itela u linga **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṋekedza **U ṅwala adzhenda na minetse hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u ṅwala**	**U shuma na/nga maipfi:** Maiti, mavhudzisi, masumbi, masala a sa gumi **U shuma na/nga mafhungo**: Maitele a zwithu, nzudzanyo ya zwikhala, nzudzanyo u ya nga ndeme, pharagirafu ya mafhedzele/kufhedzele **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: Makateli **Ndongazwiga na mupeleṱo**: Phetheni dza mupeleṱo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10		**Tholokanyondivho ya u vhala: (tshibveledzwa tshi bvaho kha ḽitheretsha yo randelwaho)** • U sikima, u sikena, u vhona nga iṱo ḽa muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U ita mahumbulelwa (iniferentsi) • Ṱhalutshedzo ya maipfi • Kuvhonele kwa muṅwali • Mbuno na kuvhonele kwau • Ṱhalutshedzo yo dzumbamaho		
U LINGA HA THEMO YA 3				
	MUSHUMO WA 1: ORAḼA	**MUSHUMO WA 2: U ṄWALA**	**MUSHUMO WA 3: THESITE YA 2**	
	Tshipitshi tsho lugiselwaho/nyedziselo/ dibeithi/nyambedzano ya ḽiṅwalovhuṋe/ wiḽi/thesitamennde	Maanea a ṱhaluso/nganetshelo/u vhuisa muhumbulo/u ṱaṱa/ Vhurifhi ha u fhelekedza khumbelo ya mushumo na ḽiṅwalovhuṋe	Tholokanyondivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo	

GIREIDI YA 9 THEMO YA 4 MAGUDISWA				
VHEGE	**U THETSHELESA NA U AMBA**	**U VHALA NA U ṬALELA**	**U ṅWALA NA U ṆEKEDZA**	**ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**
1-2	**Tholokanyoṋḓivho ya U thetshelesa** • U nyanyuwa nga nḓila ya vhudzivha kha zwibveledzwa zwo fhambanaho • U thetshelesa u itela u wana mafhungo o khetheaho • U thetshelesa na u ḓiphina nga ngano dza phukha na dziṅwe tshaka dza zwibveledzwa • U fhindula mbudziso **Matshimbidzele a muṱangano** • Vhashelamulenzhe • Milayo ya matshimbidzele a muṱangano • U amba nga u sielisana • Kushumisele kwa luambo • Khanedzano kha muṱangano • Kuthomele na kufhedzele	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha, tsumbo, nganeapfufhi, nganea ya vhaswa/nganea** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (U ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu, tsumbo, vhurifhi ha khumbelo ya mushumo (fomaḽa)** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela u ṱumekanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na zwivhumbeo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza **U ṅwala vhurifhi ha khumbelo ya mushumo**	**U shuma na/nga maipfi:** Maiti **U shuma na/nga mafhungo**: Tshipitshi tsho livhaho na tshi so ngo livhaho, Mambwaita na mambwaitwa **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: Mbudziso ine tendela phindulo dzo fhambanaho (ambigwithi), tshumiso ya maipfi nga nḓila yo ḓowelaho fhedzi yo khakheaho (kiḽitshi), tshumiso ya maipfi ane naho a bvisiwa a si thithise muhumbulo (ridandentsi), ndovhololo ya maipfi a ambaho zwithu zwithihi, (thotholodzhi), luambo lwa tshiṱaraṱani (siḽeṅe), luambo lune lwa shumiswa kha tshiimiswa tsha henefho (dzhagoni) **Ndongazwiga na mupeleṱo**: Phetheni dza mupeleṱo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṅWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2		**Tholokanyonḓivho ya vhala: (tshibveledzwa tshi bvaho kha ḽitheretsha yo randelwaho)** • U sikima, u sikena, u vhona nga iṱo ḽa muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U ita mahumbulelwa (iniferentsi) • Ṱhalutshedzo ya maipfi • Kuvhonele kwa muṅwali • Mbuno na kuvhonele kwau • Ṱhalutshedzo yo dzumbamaho		
3-4	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Tholokanyonḓivho ya u thetshelesa** **(u shumisa mufhindulano wo rekhodiwaho)** • U thetshelesa kha mufhindulano • U ṅwala notsi - Luambo na maanḓa - Thounu - Ḽimudi - Kuthomele na kufhedzele • U fhindula mbudziso	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tshi ngaho sa, nganeapfufhi, nganea dza vhaswa/nganea** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (U ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha)	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, e-meiḽi:** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisiṱa • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela u ṱumekanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na zwivhumbeo	**U shuma na/nga maipfi:** Masala vhukuma, dzinaḽiiti **U shuma na/nga mafhungo**: Maitele a zwithu, nzudzanyo ya zwikhala, nzudzanyo u ya nga ndeme, pharagirafu ya mafhedzele/kufhedzele **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: U sedza sia ḽithihi, u vha na luvhengela mbiluni, u dzhia sia, nyanyuwo **Ndongazwiga na mupeleṱo**: Phetheni dza mupeleṱo Abriviesheni -inishiaḽaizesheni, akhironimi, kiḽipidi, pfufhifhadzo ya dzina (ṱhirankhesheni), afesisi, phothimanteau

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	**Nyambedzano ya foramu/phaneḽe/ tshigwada** • Vhashelamulenzhe • Milayo ya foramu/nyambedzano • U amba nga u sielisana • Kushumisele kwa luambo • U hanedzana kha nyambedzano • Kuthomele na kufhedzele Zwigwada zwi amba nga ṱhoho dza mafhungo maswa a takadzaho.	**Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza **Tholokanyonḓivho ya u vhala/ ṱalela: (tshibveledzwa tsha u vhonwa kana midia nnzhi sa khathuni kana khungedzelo)** • U sikima, u sikena, u vhona nga iṱo ḽa muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U ita mahumbulelwa (iniferentsi) • Ṱhalutshedzo ya maipfi • Kuvhonele kwa muṅwali • Mbuno na kuvhonele kwau • Ṱhalutshedzo yo dzumbamaho	**U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza **U ṅwala e-meiḽi hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u ṅwala**	

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṄWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **U edzisela nyimele** • Nyimele i sumbedzwa nga nḓila i re khagala • Vhabvumbedzwa vha fhambanywa nga nḓila i re khagala • Luambo lwo tea nyimele ine ya khou sumbedzwa • Nyedziselo i sumbedza zwiitisi zwa nyito kha nyimele yo khetheaho **Khaseledzo** • U humbula nga ha nyimele na ṱhoho zwo teaho • U amba nga ha milayo • Luambo na maanḓa • Luambo lu khelusaho vhathu kha mafhungo (disikhoso maka)	**Tshibveledzwa tsha ḽitheretsha tshi ngaho sa, nganeapfufhi, nganea dza vhaswa/nganea** • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḽitheretsha: sa vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḓano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero **Maitele a u vhala** • U rangela u vhala (U ḓivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṱhaṱhuvha) **Vhurendi** • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnḓa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṱanza), • kuṅwalele • ṱhalutshedzo yo dzumbamaho • ḽimudi • thero na mulaedza	**Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, u ṅwala ngaevhutshilo/** **dayari/garaṱa ya thambo** • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisiṱa • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṱanganyi u itela u ṱumekanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na zwivhumbeo **U sedza kha maitele a u ṅwala** • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza **U ṅwala ngaevhutshilo/** **dayari/garaṱa ya thambo hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u ṅwala**	**U shuma na/nga maipfi:** Maiti, madzina **U shuma na/nga mafhungo**: Ṱhalutshedzo: zwiitisi na zwi zwi ḓisaho **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: Tsudzuluwo ya ṱhalutshedzo, u shumisa luambo u itela ndivho dzo khetheaho, makateli **Ndongazwiga na mupeleṱo**: Phetheni dza mupeleṱo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṰALELA	U ṅWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6		**Tholokanyonḓivho ya vhala: (tshibveledzwa tshi bvaho kha ḽiṱheretsha yo randelwaho)** • U sikima, u sikena, u vhona nga iṱo ḽa muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U ita mahumbulelwa (iniferentsi) • Ṱhalutshedzo ya maipfi • Kuvhonele kwa muṅwali • Mbuno na kuvhonele kwau • Ṱhalutshedzo yo dzumbamaho **U ṅwala mbuno kana manweledzo a pharagirafu**		
7-8	**Zwiṱirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba** **Ndovhololo**	**U vhala na U ṱalela:** **Ndovhololo ya mbonalo dza ndeme, milayo na zwivhumbeo**	**U ṅwala:** **Ndovhololo ya zwibveledzwa zwa u tou ṅwalwa** **Ndovhololo ya ngona ya maitele ya u ṅwala**	**U shuma na/nga maipfi:** Ndovhololo **U shuma na/nga mafhungo**: Ndovhololo **Ṱhalutshedzo dza maipfi**: Makateli **Ndongazwiga na mupeleṱo**: Phetheni dza mupeleṱo.
MISHUMO YA U LINGA HA FOMAḼA NA YA MAFHELONI A ṄWAHA A THEMO YA 4				
9-10	**MUSHUMO WA 1: ORAḼA**		**MUSHUMO WA 2: MULINGO WA MAFHELONI A ṄWAHA**	
	Dibeithi/inthaviyu/khaseledzo/tshipitshi tsho lugiselwaho/tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho/ nyambedzano ya foramu/phaneḽe/tshigwada/tholokanyanḓivho ya u thetshelesa/ kutshimbidzele kwa muṱangano		Bammbiri ḽa 1: Oraḽa Bammbiri ḽa 2: Tholokanyonḓivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (awara 2) Bammbiri ḽa 3: U ṅwala (awara1) Bammbiri ḽa 4: U fhindula zwi bvaho kha Ḽiṱheretsha (awara 1)	

KHETHAKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA HAYANI

4.1 MARANGAPHANḐA

U linga ndi maitele o pulaniwaho ane a ḓo dzula a tshi khou itea hu tshi topolwa, u kuvhanganya na u ṱalusa mafhungo nga ha kushumele kwa vhagudi, hu tshi khou shumiswa zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa u linga. Zwi dzhia maga maṋa: u bveledza na u kuvhanganya vhuṱanzi ha tswikelelo; u ṱalusa vhuṱanzi; u rekhoda mawanwa na u shumisa mafhungo aya u pfesesa na u ḓo thusa kha mveledziso ya mugudi u itela u khwinisa maitele a u guda na u funza.

U linga hu tea u katela maitele oṱhe mavhili ane a si vhe fomaḽa (U linga ha vhadededzi) na ha fomaḽa (U linga ha u guda). Kha nzulele dzoṱhe idzi mbili vhagudi vha tea u vhigelwa murahu tshifhinga tshoṱhe u khwaṱhisedza tshenzhemo ya u guda.

U linga kha Nyambo ndi maitele a bvelaho phanḓa nahone a tikedzaho nyaluwo na mveledziso ya vhagudi. Ndi Tshipiḓa tsha ndeme kha u guda na u funza sa izwi tshi tshi ṋekedza muvhigo wa u funza na u guda. Hu tea u dzheniswa kha u funza na u guda vhudzuloni ha u tou shumiwa naho sa tshipiḓa tshi re thungo. Zwiṅwe hafhu, u linga ho vanganyiwaho ha zwiteṅwa zwa luambo zwo fhambanaho hu tea u shumiswa. Tsumbo, ri nga thoma nga tshibveledzwa tsha u vhala ra ita thesite ya tholokanyonḓivho. Mbudziso dzi lingaho nḓivho ya luambo dzi nga ḓi vhudziswa zwo ḓisendeka nga tshibveledzwa tshenetsho tshithihi. Nga murahu ha u vhala tshibveledzwa vhagudi vha nga vhudziswa uri vha fhindule kha tshibveledzwa nga u tou, tsumbo, u ṅwala vhurifhi nga ha zwithu zwo ambiwaho nga hazwo kha tshibveledzwa kana u ṅwala dziṅwe phindulo dza vhusiki kha mafhungo a tshibveledzwa. U pendela nyito iyi, nyambedzano i tea u itwa nga ha ṱhoho nahone nga nḓila iyi ri vha ri tshi khou funza zwikili zwoṱhe zwa luambo kha nyito nthihi i elelaho yo vanganaho.

U linga zwikili zwo fhambanaho zwa luambo zwi so ngo vhonwa sa nyito i re thungo, hone sa nyito nthihi yo vanganaho. Ruburiki dza u linga dzi teaha u thusa kha uri zwikili zwo fhambanaho zwa luambo kha mushumo wo ṋewaho zwi funzwe.

Zwikili zwa U thetshelesa zwa vhagudi, vhukoni ha oraḽa, u kona u fhindula mbudziso, u dzhenelela kha nyambedzano na zwikili zwa u rekhoda zwo tou ṅwalwaho ho teaho zwi tea u sedzwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.

Ndi zwa ndemevho, uri u pfesesa ha vhagudi kha zwine vha khou vhala hu lingwe nahone hu si tou vha vhukoni ha u ḓivha kana u humbula maipfi. U linga ha u vhala hu teaha u itwa tshifhinga tshoṱhe nahone hu si tou vha u linga ha tshifhinga tshithihi fhedzi. U linga ha U vhala ha fomaḽa hu tea u sedza kha u vhalela nṱha khathihi na nyito ine ya u thusa u vhona uri vhagudi vho pfesesa zwingafhani, tsumbo, u dovha u anetshela tshiṱori kana u fhindula mbudziso.

U lingwa ha mushumo wa U ṅwala hu ḓo sedza nga maanḓa kha vhukoni ha mugudi ha u wana ṱhalutshedzo na u vhona uri dzo ṅwalwa nga nḓila yone u gumafhi, tsumbo, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi re zwone, mupeleṱo na ndongazwiga. U linga hoṱhe hu tea u vhona uri u guda luambo ndi maitele nahone vhagudi vha nga si bveledze tshibveledzwa tshi re tshone tshoṱhe nga luthihi. Ngauralo zwipiḓa zwo fhambanaho zwa maitele a u ṅwala zwi tea u lingiwa.

Musi hu tshi ṋewa mushumo wa fomaḽa, hu ḓo vha na u sedza kha tshikili tsho khetheaho, tsumbo, U thetshelesa na U amba kana U vhala kana U ṅwala. Honeha, ngauri u guda luambo ndi maitele o vanganaho, zwikili zwi fhiraho tshithihi zwi ḓo shumiswa. Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi tea u lingwa zwi kha nyimele. Zwi tea u khwaṱhisedzwa uri u linga a hu itwi kha mushumo wa u ṅwala fhedzi, honeha hu tendelavho na mushumo wa u ita na wa oraḽa. Ndi zwa ndeme u linga zwine vhagudi vha zwi pfesesa nahone hu si zwine vha nga tou zwi

rwela ngomani, honeha kha hu lingwe zwikili zwi re kha nyimele nga nḓila dzoṱhe, tsumbo, vhagudi vha nga peleṱa maipfi avho oṱhe nga nḓila yone nga tshifhinga tsha thesite nga Ḽavhuṱanu, honeha vha a kona na u shumisa eneo maipfi mathihi e vha peleṱa nga nḓila yone musi vha tshi ṅwala/rekhoda mafhungo kana tshiṱori zwa vhone vhaṋe?

U funzwa na u lingwa ha nyambo hu tea u ita mbetshelwa ya u katela vhagudi vhoṱhe na zwiṱirathedzhi zwi tea u wanala u itela u thusa vhagudi vhoṱhe u swikelela kana u bveledza zwibveledzwa zwa luambo. Vhaṅwe matshudeni vha tshenzhemaho zwithithisi zwa u guda vha nga balelwa u kona dziṅwe dza ndeme sa zwe dza nekedziswa zwone kha Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga.

Mbekanyamushumo ya u linga i tendela u linga ha samethivi, hune ha nga dzhia tshivhumbeo tsha thesite kana mulingo, mafheleloni a themo iṅwe na iṅwe. Mushumo une u linga ha khou itwa khawo u tea u vha wo itiwa kha themo. Zwiteṅwa zwa u linga zwi tea u vhekanywa kha vhuimo ho fhambanaho ha kuhumbulele na kupfesesele u itela uri i vhe ya vhukuma i shumiseaho.

4.2 U LINGA HU SI HA FOMAḽA KANA HA ḒUVHA ḽIṄWE NA ḽIṄWE

U linga ha vhugudisi hu na ndivho ya u kuvhanganya mafhungo tshifhinga tshoṱhe nga ha vhukoni ha mugudi vhune ha nga shumiswa kha u khwinisa u guda havho.

U linga hu si ha fomaḽa ndi mushumo wa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe wa u lavhelesa mvelephanḓa ya vhana. Izwi zwi itwa nga ndavheleso, nyambedzano, tsumbedzo dza u ita, khoniferentsi dza mudededzi na vhana, u ṱangana hu si ha fomaḽa kiḽasini, n.z. U linga hu si ha fomaḽa hu leluwa u fana na u ima nga tshifhinga tsha ngudo, u lavhelesa fhano kana u amba na vhana uri u guda hu khou bvela hani phanḓa. U linga hu si ha fomaḽa hu tea u shumiswa u vhiga mawanwa na u thusa u pulana kufunzele, fhedzi a hu tei u rekhodiwa. Zwi so ngo vhonala zwi zwine zwa vha thungo na mishumo ya u guda i no khou itea kiḽasini. Vhagudi kana vhadededzi vha nga kona u koreka iyi mishumo ya u linga.

Hu ṉewa tsivhudzo ya uri kha vhege mbili dza u thoma dza themo dzi shumiswe u linga ha muteo ha vhagudi. Hu tea u shumiswa nyito dzo ṉekedzwaho kha vhege mbili dza u thoma dza pulane ya u funza u itela u linga uhu. Izwi zwi ḓo thusa u karusa vhagudi kha zwine vha ḓo zwi ṱoḓa musi hu tshi bvelwa phanḓa.

U ḓilinga na u linga khonani zwi dzhenisa vhagudi kha ndingo. Izwi ndi zwa ndeme sa izwo zwi tshi tendela vhagudi u guda na u vhuisa mihumbulo nga ha vhukoni havho. Mvelele dza mishumo ya u linga i si ya fomaḽa dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe a dzi rikhodiwi lwa fomaḽa nga nnḓani ha musi arali mudededzi a tshi ṱoḓa u ita zwenezwo zwa u linga. Mvelele dza mishumo ya u linga i si ya fomaḽa dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe a dzi dzhielwi nṱha kha u phasisa na kha ṱhanziela.

4.3 U LINGA HA FOMAḽA

Mishumo yoṱhe ya u linga ine ya ita mbekanyamushumo dza u linga dza fomaḽa dza ṅwaha dzi dzhiiwa sa u linga ha fomaḽa. Mishumo ya u linga ya fomaḽa i a korekiwa na u rekhodiwa lwa fomaḽa nga mudededzi lwa u phasisa na ṱhanziela. Mishumo yoṱhe ya u linga ya fomaḽa i tea u modareithiwa u itela u khwaṱhisedza vhunzani (maimo a nṱha) na u vhona uri maimo o teaho o swikelelwa.

U linga ha fomaḽa hu ṉea mudededzi nḓila ya sisiṱemethiki ya u ṱhaṱhuvha yavhuḓi ine vhagudi vha khou bvelela ngayo kha Gireidi ya na kha thero. Tsumbo ya u linga ha fomaḽa ndi thesithe, milingo. Mishumo ya u ita, thandela, u ṉekedza ha oraḽa, tsumbedzo, kushumele, n.z. Mishumo ya u linga ya fomaḽa i vha Tshipiḓa tsha Mbekanyamushumo ya u linga ya ṅwaha woṱhe kha Gireidi ya iṅwe na iṅwe na thero.

Ndivho ya u dizaina Mbekanyamushumo ya u Linga ndi u itela u shumea, u tendisea, u luga na u lingana ha u linga nga u ṋea tsumbanḓila i re khagala kha lushaka lwa nyito na phesenthe dzo avhelwaho tshikili tshiṅwe na tshiṅwe ngomu kha luambo. I dovha ya shuma u sedza kha u linga, zwi amba nḓila ine mishumo ya tea u sedzwa ngayo.

Kha u linga ha fomaḽa, hu shumiswa memorandamu, ruburiki, mutevhe wa u sedzulusa na zwikalo zwa phimo khathihi na zwiṅwe zwishumiswa zwo teaho u itela u sedza, u linga na u rekhoda vhuimo ha u pfesesa na zwikili zwa vhagudi. Kha hu nangiwe tshishumiswa tsha u linga tsho teaho tsha lushaka lwa mushumo wo itwaho. Tsumbo, rubiriki i khwine kha memorandamu kha u linga maanea a vhusiki. Memorandamu wo tea kha thesite ya mupeleṱo kana kha nyito ya u vhalela u pfesesa.

4.3.1 Ṯhoḓea dza u linga ha fomaḽa kha Luambo lwa Hayani

Mishumo ya u linga ya fomaḽa i tea u linga zwipiḓa zwo fhambanaho zwa zwikili zwa luambo u itela uri zwipiḓa zwa ndeme zwi lingwe kha themo na ṅwaha wa tshikolo. Vhadededzi vha tea u vhona uri nangoho hezwi zwiteṅwa zwo lingiwa nga nḓila i si ya fomaḽa khathihi na u vhiga murahu kha vhagudi murahu ha musi vha tshi nga lingiwa lwa fomaḽa.

U linga hoṯhe hune ha itwa kha Vhuimo ha Nṯha ndi ha nga ngomu kha Vundu.

Mbekanyamushumo ya u Linga ya Fomaḽa ya Gireidi ya 7-9 i na mishumo ya u linga ya fomaḽa ya fumi na nthihi (11), ine ya vhumba phesenthe dza ḓana (100%). U linga hune ha itwa tshikoloni ndi phesenthe dza fuiṋa (40%), ngeno mulingo wa mafhelo a ṅwaha hu phesenthe dza furathi (60%).

U Linga ho Teiwaho Tshikoloni (LTT) (40%)

Vhuimo ha Nṯha vhu na mishumo ya u linga ya fumi (10) ya fomaḽa ya u linga ho teiwaho tshikoloni. Mishumo ya u linga ya fomaḽa yo dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

- Gireidi ya 7 - mishumo ya oraḽa 4, mishumo ya u tou ṅwalwa 2, thesite 3 na mulingo wa Fulwi 1
- Gireidi ya 8 - mishumo ya oraḽa 4, mishumo ya u tou ṅwalwa 3, thesite 2 na mulingo wa Fulwi 1
- Gireidi ya 9 - mishumo ya oraḽa 4, mishumo ya u tou ṅwalwa 3, thesite 2 na mulingo wa Fulwi 1

Mulingo wa mafhelo a ṅwaha (60%)

Mulingo wa mafhelo a ṅwaha wo vhumbwa nga mishumo ya oraḽa na ya u tou ṅwalwa. Mushumo wa oraḽa, une wa vha Bammbiri ḽa 1, u na phesenthe dza 20.8%. Phesenthe dzi tea u shuṅwa u bva mishumo ya oraḽa miṋa (4) yo itwaho vhukati ha ṅwaha. Mishumo ya u tou ṅwalwa, ine ya tea u itwa fhasi ha nyimele ine ya langwa, yo vhumbwa nga mabammbiri mavhili (2) kha Gireidi ya dza 7 na 8; ngeno kha Gireidi ya 9 hu mambammbiri mararu (3) .

Gireidi dza 7 & 8

- Bammbiri ḽa 2 - Tholokanyonḓivho na luambo kha nyimele na u fhindula mbudziso u bva kha ḽitheretsha
- Bammbiri ḽa 3 - U tou ṅwala (maanea a Ḽitheretsha na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani)

Gireidi ya 9

- Bammbiri ḽa 2 - Tholokanyonḓivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo
- Bammbiri ḽa 3 - U tou ṅwala (maanea a ḽitheretsha na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani)
- Bammbiri ḽa 4 - U fhindula mbudziso dzi bvaho kha ḽitheretsha

4.3.2 Zwivhumbeo zwa mishumo nga themo

Zwivhumbeo zwa u linga zwo shumiswaho zwi tea u elana na vhuimo ha murole na mveledziso ya vhagudi. Nḓila ine mishumo iyi ya dizainiwa ngayo i tea u katela magudiswa a thero nahone ya katela mishumo yo fhambanaho yo dizainiwaho u swikelela ndivhotiwa ya thero. I tea u ḓisendeka kha nḓivho na zwikili zwo itwaho kha yeneyo themo. Kha hu shumiswe pulane dza themo kha Gireidi iṅwe na iṅwe u nanga lushaka lwa mushumo na tshigwada tsha zwikili zwi ṱoḓeaho kha Tshipiḓa tshiṅwe na tshiṅwe tsha mishumo ya u linga ha fomaḽa. Tsumbo, arali wa setha tshibveledzwa tsha vhusiki kha Gireidi ya 7, Themo ya 1 nahone wa ṱoḓa uri vhagudi vha ṅwale tshirendo, u nga lavhelela fhedzi 'vha tshi ṅwala mafhungo a vhulapfu vhu no eḓana ane a raima', vhunga zwi tshi ḓo vha zwi zwone zwe wa funza. Arali wa setha tshibveledzwa tsha mafhungo kha themo ya u thoma, vha ḓo tea u ṅwala vha tshi shumisa fureme yo teaho. Zwi ḓi nga na kha U thetshelesa na U amba, u nga si humbele vhagudi nyambedzano pfufhi kha Gireidi ya 7, Themo ya 1, vhunga izwi zwi tshi nga funzwa fhedzi nga murahu.

U linga ha fomaḽa hu tea u dzhieḽa nṱha vhuimo ha kuhumbulele na kupfesesele kwa vhagudi hunzhi sa zwo sumbedzwaho afho fhasi. Tshaka dza mbudziso dzo fhambanaho dzi ngaho sa mbudziso dza phindulo dza u tou nanga, mbudziso dzi konḓaho dzi ṱoḓaho phindulo nthihi, mbudziso dza mbambedzo na dzi livhaho dzi tea u shumiswa.

Thebuḽu ya 1

VHUIMO HA KHOGINITHIVI	NYITO	PHESENTHEDZHI YA MUSHUMO
Mbudziso dzi re khagala (Vhuimo ha 1) **U dzudzanyulula (Vhuimo ha 2)**	Mbudziso dzi no amba nga mafhungo a re khagala ngomu kha tshibveledzwa. • U amba zwithu/vhathu/elemennde … • U amba mbuno/vhungane/ndivho/mihumbulo … • U ḓivha vhungane/vhathu/zwiitisi… • Tevhekanyani ndivho/mbuno/vhungane … • U ṱalutshedza fhethu/vhathu/muanea ... • U amba hafhu nga zwo iteaho/ephisodo/tshenzhemo • Mbudziso dzine dza ṱoḓa u sengulusa, u ṱanganya na u vhekanya mafhungo. • U nweledza mbuno khulwane/mihumbulo/vhuḓi na vhuvhi • U kuvhanganya elemennde dzi no fana/zwiitisi • U amba zwi no fana/phambano … • U ṋea muhangarambo …	**Maimo a 1 na 2: 40%**

VHUIMO HA KHOGINITHIVI	NYITO	PHESENTHEDZHI YA MUSHUMO
U humbulela/ Iniferentsi (Vhuimo ha 3)	Mbudziso dzine dza ṱoḓa mugudi a tshi shumisa tshenzhemo yawe kha mafhungo a re khagala kha tshibveledzwa. • U ṱalutshedza muhumbulo muhulwane … • U vhambedza mihumbulo/vhuvha/nyito … • Ndi ifhio ndivho/vhuvha/ṱhuṱhuwedzo/vhungane ha muṅwali (kana mubvumbedzwa) … • U ṱalutshedza zwiitisi/mvelelo dza… • Ndi ifhio nzumbululo ya nyito/zwo ambiwaho/vhuvha (n.z.) nga ha muṱalutshedzi/muṅwali/mubvumbedzwa • Ḽimethafore/ḽifanyisi/tshivhumbeo zwi kwama hani kupfesesele kwaṋu … • Ndi zwifhio, zwine wa humbula uri zwi ḓo vha mvelelo (n.z) zwa nyito/ nyimele …	**Vhuimo ha 3: 40%**
U ṱhaṱhuvha (Vhuimo ha 4) **U takalela (Vhuimo ha 5)**	Mbudziso hedzi dzi amba nga khaṱhulo ho sedzwa ndeme. Dzi dzhenisa khaṱhulo nga ha vhungoho, fulufhedzea, mbuno na kuvhonele, vhundeme, kupfalele na kuhumbulele na mafhungo sa u ṱoḓea na u ṱanganedzea ha tsheo na nyito u ya nga ha ndeme ya kutshilele. • U humbula uri zwe zwa bvelela ndi zwa ndeme/ngoho/zwi a konadzea …? • U ṱaṱa ha muṅwali ndi ha ndeme/u pfala/a vhu hanedzei… • U amba/wa ṋea mihumbulo nga nḓila ya vhudzivha nga ha nyito/ndivho/ tshiitisi/vhuvha • /mahumbulwa/masiandaitwa… • U tendelana na muhumbulo/tshitatamennde/ndavheleso/ṱhaluso • Nga kuvhonele kwau, muṅwali/muṱalutshedzi/mubvumbedzwa u kha ngoho a tshi humbulela/imelela uri (u tikedza phindulo yau/u ṋea vhungane ha phindulo yau) • U vha hone na u ṱanganedzea ha vhuvha/kutshilele na nyito ya mbvumbedzwa. U ṋea thikhedzo kha phindulo yau. • Nyito/vhuvha/zwiitisi zwa mubvumbedzwa zwi sumbedza mini nga ha ene muṋe musi ho sedzwa matshilele a ṱanganedzeaho? • U amba nga nḓila ya vhudzivha/u ṋea mahumbulwa nga ha ndeme ya khaṱhulo kha tshibveledzwa • Mbudziso idzi dzo livhiswa kha u sedza u kwamea ha ndeme na ha muhumbulo wa mugudi nga tshibveledzwa. Dzi livha kha kufhindulele ku no nyanyula kwa magudiswa, u ḓibaḓekanya na vhaanewa na zwiwo na u mangala kushumisele kwa luambo nga muṅwali (sa u nanga maipfi na imedzhari). • U amba nga ha phindulo yau kha zwibveledzwa/tshiwo/nzulele/khuḓano/ thaidzo … • U a pfela vhuṱungu mubvumbedzwa? Ndi nyito/tsheo ye na vha ni tshi ḓo vha no i dzhia arali no vha ni kha nzulele i no fana na iyo? • Ambani ni ṋee maipfi nga kushumisele kwa luambo nga muṅwali • Ambani nga ha kushumisele kwa tshitaila/mathomo/mafhelelo/imadzhari/ ḽimethafore/kushumisela kwa thekiniki ya vhurendi/zwishumiswa zwa zwibveledzwa nga muṅwali …	**Maimo a 4 na 5: 20%**

4.4 MBEKANYAMUSHUMO YA U LINGA

Mbekanyamushumo ya u linga yo dzudzanywa/dizainiwa uri i anḓadze mishumo ya u linga ya fomaḽa kha thero dzoṱhe tshikoloni u buḓekanyana na themo yoṱhe. Mbekanyamushumo ya u Linga (ML) i tea u itwa nga tshikolo i tshi sumbedza datumu ine mushumo wa ḓo itwa ngayo.

Ṱhoḓea dza thero

Ṱhoḓea dza u ita mushumo dzi ṋewa nga phesenthe. Hune mbekanyamushumo ya sumbedza 20 phesenthe ya tshikili tsha luambo, zwi amba uri kha u avhelwa ha maraga ha u fhedzisela ha tshenetsho tshikili tsha luambo hu tea u vha 20 phesenthe ya maraga dzoṱhe, tenda hu si vhe maraga dza 20. Zwikolo a zwo ngo kalelwa nomboro ya maraga dzo avhelwaho kha tshikili tsha luambo, tenda tshileme tsha tshikili tsha luambo tshiṅwe na tshiṅwe tsha sedzwa kha mushumo muṅwe na muṅwe zwi tshi ya nga phesenthe yo avhelwaho kha mbekanyamushumo ya u linga. Tsumbo, kha Gireidi ya 8, thesite i kwamaho nḓivho ya luambo i nga sethwa ya vha maraga dza 50 kana u fhira, tenda tshileme tsha u fhedzisela tshi si fhire tshileme tsho sumbedzwaho kha mbekanyamushumo ya u linga.

Thebuḽu dzi tevhelaho dzi ṋea nyangaredzo ya ṱhoḓea ya Mbekanyamushumo ya u Linga ya themo iṅwe na iṅwe kha Luambo lwa Hayani:

Thebuḽu dza Mbekanyamushumo ya Mishumo ya U linga ya Fomaḽa

GIREIDI YA 7

MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḼA YA THEMO YA 1		
MUSHUMO WA 1: ORAḼA	**MUSHUMO WA 2: U ṄWALA**	**MUSHUMO WA 3: THESITE YA 1**
U vhala ho lugiselwaho/nyambedzano	Maanea a u ṱalutshedza/anetshela Vhurifhi vhu si ha fomaḽa/riviyu/ nyambedzano (mufhindulano)	Tholokanyonḓivho (U pfesesa) na kushumisele kwa luambo
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḼA YA THEMO YA 2		
MUSHUMO WA 1: ORAḼA	**MUSHUMO WA 2: THESITE 2**	**MUSHUMO WA 3**
U thetshelesa u itela u pfesesa/ ṱhoḓisiso/ḽitambwa (u edzisela)/ ndaela/maitele	Ḽitheretsha: U fhindula mbudziso dza nyimele (dzi bva ho kha ḽitheretsha)	**Mulingo wa vhukati ha ṅwaha** Bammbiri ḽa 2: Tholokanyonḓivho (U pfesesa), kushumisele kwa luambo na ḽitheretsha Bammbiri ḽa 3: U ṅwala: Maanea mathihi na tshibveledzwa tshumiswa
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḼA YA THEMO YA 3		
MUSHUMO WA 1: ORAḼA	**MUSHUMO WA 2: U ṄWALA**	**MUSHUMO WA 3: THESITE YA 3**
U thetshelesa u itela u pfesesa/u vhala ho lugiselwaho/hu so ngo lugiselwaho/ nyambedzano (mufhindulano)	Maanea a u ṱalutshedza/anetshela adzhenda na minetse	Tholokanyonḓivho (U pfesesa) na kushumisele kwa luambo KANA Ḽitheretsha
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḼA NA YA MAFHELO A ṄWAHA		
MUSHUMO WA 1: ORAḼA	**MUSHUMO WA 2: MULINGO WA MAFHELO A ṄWAHA**	
Dibeithi/inthaviyu/nyambedzano/tshipitshi tsho lugiselwaho/ tshi so ngo lugiselwaho	Bammbiri ḽa 1: Oraḽa Bammbiri ḽa 2: Tholokanyonḓivho (U pfesesa), kushumisele kwa luambo na ḽitheretsha (Awara 2) Bammbiri ḽa 3: U ṅwala (Awara 1)	

GIREIDI YA 8

MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḽA THEMO YA 1		
MUSHUMO WA 1: ORAḽA	**MUSHUMO WA 2: U ṄWALA**	**MUSHUMO WA 3: THESITE YA 1**
U haseledza ha tshigwada/tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho/u haseledza ha foramu	Maanea a u anetshela/rifuḽekithivi Atikili/muvhigo wa gurannḓa	Tholokanyonḓivho (U pfesesa) na kushumisele ḳwa luambo
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḽA YA THEMO YA 2		
MUSHUMO WA 1: ORAḽA	**MUSHUMO WA 2: U ṄWALA**	**MUSHUMO WA 8: MULINGO WA VHUKATI HA ṄWAHA**
U thetshelesa u itela u pfesesa /u haseledza ha foramu/phanele/ sumbanḓila	Inthaviyu/tshibveledzwa tsha ndaela/ riviyu ya tshiṱori	Bammbiri ḽa 1: Oraḽa Bammbiri ḽa 2: Tholokanyonḓivho (U pfesesa), kushumisele kwa luambo na ḽitheretsha Bammbiri ḽa 3: U ṅwala
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḽA YA THEMO YA 3		
MUSHUMO WA 1: ORAḽA	**MUSHUMO WA 2: U ṄWALA**	**MUSHUMO WA 3: THESITE YA 1**
U vhala ho lugiselwaho/nyambedzano	Maanea a u ṱalutshedza/ṱaṱa khani Vhurifhi vhu si ha fomaḽa/nyambedzano (mufhindulano)	Tholokanyonḓivho (U pfesesa) na kushumisele kwa luambo
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḽA NA MULINGO WA MAFHELO A ṄWAHA YA THEMO YA 4		
MUSHUMO WA 1: ORAḽA	**MUSHUMO WA 2: MULINGO WA MAFHELO A ṄWAHA**	
Dibeithi/inthaviyu/nyambedzano/tshipitshi tsho lugiselwaho/ tshi so ngo lugiselwaho	Bammbiri ḽa 1: Oraḽa Bammbiri ḽa 2: Tholokanyonḓivho (U pfesesa), kushumisele kwa luambo na ḽitheretsha (Awara 2) Bammbiri ḽa 3: U ṅwala (Awara 1)	

GIREIDI YA 9

MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḽA YA THEMO YA 1		
MUSHUMO WA 1: ORAḽA	**MUSHUMO WA 2: U ṅWALA**	**MUSHUMO WA 3: THESITE YA 1**
U vhala ho lugiselwaho/nyambedzano	Maanea a u ṱalutshedza/anetshela Vhurifhi vhu si ha fomaḽa/nyambedzano (mufhindulano) /riviyu	Tholokanyonḓivho (U pfesesa) na kushumisele kwa luambo
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḽA YA THEMO YA 2		
MUSHUMO WA 1: ORAḽA	**MUSHUMO WA 2: U ṅWALA**	**MUSHUMO WA 3: MULINGO WA VHUKATI HA ṅWAHA**
U vhala ho lugiselwaho/nyambedzano	Riviyu/dokhumenthari/nḓivhadzo/ adzhenda na minetse	Bammbiri ḽa 1: Oraḽa Bammbiri ḽa 2: Tholokanyonḓivho (U pfesesa), Luambo (Awara 2) Bammbiri ḽa 3: U ṅwala (Awara 1) Bammbiri ḽa 4: U fhindula mbudziso u bva kha ḽitheretsha (1 hr)
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḽA YA THEMO YA 3		
MUSHUMO WA 1: ORAḽA	**MUSHUMO WA 2: U ṅWALA**	**MUSHUMO WA 3: THESITE YA 2**
U vhala ho lugiselwaho/nyambedzano	Maanea a u ṱalutshedza/u anetshela/ vhuisa muhumbulo/u ṱaṱa khani Vhurifhi ha u fhelekedza KV	Tholokanyonḓivho (U pfesesa) na kushumisele kwa luambo
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḽA NA MULINGO WA MAFHELO A ṅWAHA YA THEMO YA 4		
MUSHUMO WA 1: ORAḽA	**MUSHUMO WA 2: MULINGO WA MAFHELO A ṅWAHA**	
Dibeithi/inthaviyu/nyambedzano/tshipitshi tsho lugiselwaho/ tshi so ngo lugiselwaho	Bammbiri ḽa 1: Oraḽa Bammbiri ḽa 2: Tholokanyonḓivho (U pfesesa), Luambo (Awara 2) Bammbiri ḽa 3: U ṅwala (Awara 1) Bammbiri ḽa 4: U fhindula mbudziso u bva kha ḽitheretsha (Awara 1)	

Mishumo ya U linga ya Fomaḽa nga Gireidi

Thebuḽu 1: Gireidi ya 7

U LINGA HA FOMAḼA		
VHUKATI HA ṄWAHA	**MULINGO WA MAFHELO A ṄWAHA**	
40%	**60%**	
U LINGA HO TEIWAHO TSHIKOLONI (LTT) -	**MABAMMBIRI A MULINGO WA MAFHELO A ṄWAHA**	
40%	**39.2%**	**20.8%**
Mishumo ya U linga ya fumi (10) • Mishumo ya oraḽa miṋa (4) • Mishumo ya u ṅwala mivhili (2) • Thesite tharu (3) • Mulingo muthihi (1) (vhukati ha ṅwaha)	**Milingo ya u tou ṅwalwa** Bammbiri ḽa 2: Tholokanyonḓivho (U pfesesa), kushumisele kwa luambo na ḽitheretsha Bammbiri ḽa 3: U ṅwala	**Mishumo ya U linga ya Oraḽa: Bammbiri ḽa 1** U thetshelesa U amba U vhala Mishumo ya oraḽa yo itwaho vhukati ha ṅwaha i vhumba Tshipiḓa tsha u linga tsha mafhelo a ṅwaha.

Thebuḽu 2: Gireidi ya 8

U LINGA HA FOMAḼA		
VHUKATI HA ṄWAHA	**MULINGO WA MAFHELO A ṄWAHA**	
40%	**60%**	
U LINGA HO TEIWAHO TSHIKOLONI (LTT)	**MABAMMBIRI A MULINGO WA MAFHELO A ṄWAHA**	
40%	**39.2%**	**20.8%**
Mishumo ya U linga ya fumi (10) • Mishumo ya oraḽa miṋa (4) • Mishumo ya u ṅwala miraru (3) • Thesite mbili (2) • Mulingo muthihi (1) (vhukati ha ṅwaha)	**Milingo ya u tou ṅwalwa** Bammbiri ḽa 2: Tholokanyonḓivho (U pfesesa), kushumisele kwa luambo na ḽitheretsha Bammbiri ḽa 3: U ṅwala	**Mishumo ya U linga ya Oraḽa: Bammbiri ḽa 1** U thetshelesa U amba U vhala Mishumo ya oraḽa yo itwaho vhukati ha ṅwaha i vhumba Tshipiḓa tsha u linga tsha mafhelo a ṅwaha.

Thebuḽu 3: Gireidi ya 9

U LINGA HA FOMAḽA		
VHUKATI HA ṅWAHA	**MULINGO WA MAFHELO A ṅWAHA**	
40%	**60%**	
U LINGA HO TEIWAHO TSHIKOLONI (LTT)	**MABAMMBIRI A MULINGO WA MAFHELO A ṅWAHA**	
40%	**39.2%**	**20.8%**
Mishumo ya U linga ya fumi (10) • Mishumo ya oraḽa miṋa (4) • Mishumo ya u ṅwala miraru (3) • Thesite mbili (2) • Mulingo muthihi (1) (vhukati ha ṅwaha)	**Milingo ya u tou ṅwalwa** Bammbiri ḽa 2: Tholokanyonḓivho (U pfesesa) na kushumisele kwa luambo Bammbiri ḽa 3: U ṅwala Bammbiri ḽa 4: U fhindula mbudziso u bva kha ḽitheretsha	**Mishumo ya U linga ya Oraḽa: Bammbiri ḽa 1** U thetshelesa U amba U vhala Mishumo ya oraḽa yo itwaho vhukati ha ṅwaha i vhumba Tshipiḓa tsha u linga tsha mafhelo a ṅwaha.

Fomethe ya mabammbiri a mulingo - Gireidi ya 7-9

FOMETHE YA MABAMMBIRI A MULINGO (MULINGO WA VHUKATI NA MAFHELO A ṅWAHA)					
GIREIDI YA 7	**%**	**GIREIDI YA 8**	**%**	**GIREIDI YA 9**	**%**
Bammbiri ḽa 1: Oraḽa: U vhalela nṱha, U thetshelesa na U amba	30	Bammbiri ḽa 1: Oraḽa: U vhalela nṱha, U thetshelesa na U amba	30	Bammbiri ḽa 1: Oraḽa: U vhalela nṱha, U thetshelesa na U amba	30
Bammbiri ḽa 2: U tou ṅwalwa U ṅwala - Maanea (20) na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (10)	30	Bammbiri ḽa 2: U tou ṅwalwa U ṅwala - Maanea (20) na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (10)	30	Bammbiri ḽa 2: U tou ṅwalwa U ṅwala - Maanea (20) na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (10)	30
Bammbiri ḽa 3: U tou ṅwalwa U vhalela u pfesesa (tholokanyonḓivho) (15) Luambo kha nyimele (15) U fhindula mbudziso u bva kha ḽitheretsha (10)	40	Bammbiri ḽa 3: U tou ṅwalwa U vhalela u pfesesa (tholokanyonḓivho) (15) Luambo kha nyimele (15) U fhindula mbudziso u bva kha ḽitheretsha (10)	40	Bammbiri ḽa 3: U tou ṅwalwa U vhalela u pfesesa (tholokanyonḓivho) (10) Luambo kha nyimele (15) Maṅweledzo (Samari) (maraga dza fumi (10) dzine dza tea u shandulelwa kha phesenthe ṱhanu (5%))	30
				Bammbiri ḽa 4: U fhindula mbudziso u bva kha ḽitheretsha (10) • Vhurendi • Ngano • Zwiṱori Zwipfufhi • Nganea • Ḓirama (lushaka luṅwe na luṅwe lu avhelwa maraga dza fumbili (20) dzine dza tea u shandulelwa kha phesenthe dza fumi (10%)	10

Zwivhumbeo zwa u linga zwo shumiswaho zwi tea u elana na miṅwaha ya vhagudi na maimo a nyaluwo. Nyolo/dizaini

ya mishumo iyi i tea magudiswa kha thero na u dzhenisa mishumo yo fhambanaho u itela u swikelela zwipikwa.

U linga ha fomaḽa hu tea u thusa kha tshivhalo, maimo a u ḓivha na vhukoni ha vhagudi sa zwe zwa sumbedziswa afha fhasi:

4.5 U REKHODA NA U VHIGA

U rekhoda ndi maitele ane mudededzi a ṅwala vhuimo ha vhukoni ha mugudi kha mushumo wa u linga wo tiwaho. Hu sumbedza vhukoni ha mugudi kha u swikelela nḓivho sa zwe zwa randelwa kha Kharikhulamu na Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha U linga. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u ṋea vhuṱanzi ha nyaluwo ya u pfesesa ya mugudi kha Gireidi ya na u lugela u aluwa kana u phasela kha Gireidi ya i tevhelaho. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u shumiswa u khwaṱhisedza mvelaphanḓa yo itwaho nga mudededzi na mugudi kha maitele a u funza na u guda.

U vhiga ndi maitele a u amba vhukoni ha mugudi kha vhagudi, vhabebi, zwikolo na vhaṅwe vhafaramikovhe. Vhukoni ha mugudi vhu nga vhigwa nga nḓila nnzhi dzo fhambanho. Izwi zwi dzhenisa garaṱa dza mivhigo, miṱangano ya vhabebi, maḓuvha a u dalela zwikolo, khoniferentsi dza vhabebi na vhadededzi, u foinela, marifhi, bambiri ḽa mafhungo a kiḽasi kana tshikolo, nz. Vhadededzi vha Gireidi ya dzoṯhe vha vhiga nga phesenthedzhi u ya nga thero. Vhuimo ha vhukoni ho fhambanaho na phesenthe ya bennde i tshimbilelanaho naho zwo sumbedzwa kha Thebuḽu i re afho fhasi.

KHOUDU NA PHESENTHEDZHI DZA U REKHODA NA U VHIGA

KHOUDU YA U KALA	ṮHALUSO YA VHUKONI	PHESENTHEIDZHI
7	Vhuswikeleli ha ṋaledzi	80 - 100
6	Vhuswikeleli ha nṯhesa	70 - 79
5	Vhuswikeleli ha nṯha	60 - 69
4	Vhuswikeleli vhu fushaho	50 - 59
3	Vhuswikeleli ho linganelaho	40 - 49
2	Vhuswikeleli ho linganelahonyana	30 - 39
1	U sa swikelela	0 - 29

Vhadededzi vha ḓo rekhoda maraga dzone u ya nga ha mishumo kha bambiri ḽa u rekhodela; na phesenthe u ya nga ha thero kha garaṱa dza muvhigo dza vhagudi.

4.6 U MODEREITHA MISHUMO YA U LINGA

U modereitha zwi amba maitele a u vhona uri mishumo ya u linga ndi yavhuḓi, ndi ya ndeme na u fulufhelea. U modereitha zwi tea u itwa kha vhuimo ha tshikoloni, tshiṱirikini na vunḓuni. Maitele a u modereitha o anganyelaho na o teaho a tea u itwa u itela uri mushumo u vhe wa vhuimo ha nṯha kha thero dzoṯhe. Izwi zwi tea u itwa lu si ho fhasi ha luthihi nga themo.

4.6.1 U linga ha fomaḽa

- Thesite na milingo zwa Gereidi dza 7 na 8 zwi modareithwa ngomu tshikolni. Mueletshedzi wa thero u tea u modareitha sambula dza mishumo iyi musi o dalela tshikolo u itela u sedza arali mishumo i kha maimo nṯha na uri yo modareithiwa wa henefho tshikoloni.

- Thesite na milingo zwa Gireidi ya 9 zwi tea u modareithiwa kha vhuimo ha tshiṱiriki na ha vunḓu. Maitele aya a ḓo langiwa nga Muhasho wa Pfunzo kha vunḓu
- Vhaeletshedzi vha thero vha tea u modareitha sambula dza mabammbiri a thesite na milingo musi vhagudi vha sa athu u a ṅwala u itela u sedza maimo na u tsivhudza vhadededzi kha u setha mishumo iyi.

4.6.2 Mishumo ya U linga ya Oraḽa

Gireidi dza 7-9

- Mushumo wa oraḽa muṅwe na muṅwe une wa ḓo shumisiwa sa Tshipiḓa tsha Mbekanyamushumo ya U linga i tea u ṋekedzwa ṱhoho ya muhasho kana thero uri i modereithiwe murahu ha musi vhagudi vha tshi nga thoma na u shuma mishumo iyo. Vhadededzi vha tea u linga mishumo ya u linga ya oraḽa.
- Mueletshedzi wa thero kana modereitha o hweswaho uyo mushumo nga vundu u tea u modereitha sambula ya mishumo ya u linga oraḽa musi o dalela tshikolo u itela u khwaṱhisedza maimo a mishumo na moderesheni ye ya itwa ngomu tshikoloni.
- Modereitha o hweswaho vhuḓifhinduleli nga Muhasho wa Pfunzo ya Mutheo a nga modereitha sambula ya mishumo ya oraḽa ya Gireidi ya 9.

4.7 NYANGAREDZO

Ḽiṅwalwa iḽi ḽi tea u vhalwa na:

4.7.1 *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R - 12*;

4.7.2 *National Protocol for Assessment Grades R - 12.*

GUḽOSARI

a ṱanganedzaho mafhungo- --- ndi muvhali, muthetshelesi kana muṱaleli wa zwibveledzwa

akhironimi ---- pfufhifhadzo i buleaho, sa, tshikevha (tshikhriste, kereke, vhagudi). Kha nyambo dza Afurika a hu na tsumbo nnzhi dza akhironimi. Dzo ḓalesa kha English. Tsumbo, SADTU, COPE, AIDS, nz. Hu dzhielwe nzhele uri ANC na HIV a si tsumbo dza akhironimi sa izwi a sa bulei sa ipfi. Leḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi bulwa ḽo ḓiimisa nga ḽoṱhe

aḽithieresheni - --- U ita ndovhololo ya themba dzi fanaho, kanzhi dza mathomoni

anaḽodzhi — u wana zwi fanaho kha zwithu zwo ḓoweleaho u vhonala zwi sa fani

animesheni - ndi thekiniki ine ha shumiswa zwifanyiso zwo imaho zwi ṋeaho muhumbulo wa uri zwi khou tshimbila

cliché (kilitshi) ---- fhungo kana muhumbulo we wa shumiseswa nga nḓila yo kalulaho lune wa xedza ṱhalutshedzo (sa lushaka lwa musengavhadzimu (*rainbow nation*))

figara dza muambo ---- maipfi kana mafurase a shumiswaho nga nḓila yo dzumbamaho u itela u pfumisa luambo sa ḽifanisi, ḽiedzamuthu, ḽimethafore

foniki - vhushaka ha mibvumo na kupeleṱele. Foniki i shumiswa kha u vhala na u ṅwala.

fonimi ---- ndi mibvumo yo fhambanaho ya luambo (“tala” na “pala” ndi fonimi dza tshivenḓa)

fonto --- muelo kana lushaka lwa maipfi o shumiswaho hu tshi thaiphiwa

u tamba (*foregrounding*) — ipfi iḽi ḽi tshi shumiswa kha luambo lwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi tshi amba u vhewa ha mubvumbedzwa

homonimi ---- ipfi ḽi fanaho mubvumo na tshivhumbeo na ḽiṅwe hone ḽi tshi amba zwi sa faniho naḽo (tsumbo, o “fula” ḽinngo na ḽiṱo ḽawe ḽi khou “fula”)

khanganyiso (***ambiguity***) --- ṱhalutshedzo mbili dzi ḓiswaho nga kushumisele kwa ipfi

kharikhatsha ---- u ola mubvumbedzwa nga u tou ṅwala kana u tou edzisela ngeno nyito yazwo yo kalula

khepisheni ---- ṱhoho ya athikili, tshifanyiso na tshinepe, n.z

khuḓano --- khakhathi i re hone vhukati ha vhaanewa kana vhukati ha vhathu na vhulombo ho vha livhaho

kuhumbulele kwa vhusiki ---- maitele a u humbula nga ha mihumbulo kana nyimele nga nḓila ya vhusiki na nḓila i so ngo ḓoweleaho hu na muhumbulo wa u ṱoḓou zwi pfesesa khwine na u ḓidzhenisa khazwo nga nḓila ntswa nahone ya u khwaṱhisa

kuimele ---- nḓila ine muthu a ima ngayo kana u ḓihwala ngayo musi a tshi amba

ḽiedzamuthu/ḽifanyamuthu --- afha ndi hune zwiito zwa muthu zwa fanyiswa na zwa tshithu tshi sa tshili

ḽifanyisi --- u vhambedza zwithu nga u shumisa maipfi ane a fanyisa tshithu na tshiṅwe, *o hula sa nḓou.*

ḽimethafore ---- ndi musi hu tshi shumiswa tshiṅwe tshithu u amba nga ha tshiṅwe tshine tsha vha na zwi fanaho natsho

Ḽimudi — ipfi ḽi shumiswaho kha u sumbedza zwine mubvumbedzwa a vha zwone kana nyanyuwo kha zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwa u ṅwala. Ḽi sumbedza zwine mubvumbedzwa a ḓipfisa zwone kana tshiimo tsha muhumbulo wawe. Ḽimudi ḽi dovha ḽa amba fhethuvhupo hu bveledzwaho nga thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiṅwe-vho

Ḽinakisedzi ---- u amba zwithu zwine zwa nga vhaisa nga nḓila ya u zwi nakisa

Ḽiṉaṉedzi --- u pima zwithu nga nḓila yo fhiraho mpimo

Ḽiṅwalo ḽa girafiki/zwifanyiso (*graphic text*) – ḽiṅwalo ḽine mafhungo a ṉekedzwa nga u tou vhona (sa kha diagiramu, girafu, nz)

Ḽishandi ---- ndi ipfi ḽine ḽa shanda zwo ambiwaho nga maipfi a u thoma. Nga iṅwe nḓila maipfi kana mutaladzi wa vhuvhili, u shanda zwo ambwaho nga mutaladzi wa u thoma

Ḽiṱanganyi --- ipfi ḽi shumiswaho u ṱanganya mataVhi a mafhungo kha mutaladzi

luambo lu nyanyulaho ---- luambo lu karusaho zwipfi zwihulwane

luambo lwa hayani (kha hu sedzwe na luambo lwa u engedza) - luambo lune vhagudi vha lu guda nga u lu shumisa hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dzi nga kha ḓi shumiswa nga nḓila hei, zwi amba uri vhagudi vha nga kha ḓi vha na nyambo dza hayani dzi fhiraho luthihi.

luambo lwa u engedza ---- luambo lu gudiwaho lu tshi engedza lwa hayani

luambo lwa u fhuredzela ---- ndi luambo lune kanzhi lwa shumiswa kha u fhuredzela

luambo-tavhi ----- ndi luambo lu shumiswaho nga vhathu vha muvhundu muthihi. Lu fhambana na lune lwa wela kha tshigwada tshithihi nalwo nga maipfi, tshivhumbeo na kubulele

lushaka lwa tshishumiswa tsha ḽitheretsha --- lushaka lune tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tsha ḽitheretsha tsha wela khalwo

luvhengela mbiluni---u sa kona u konḓelela kana u dzula wo ṉea khaṱhulo kha muthu, tshigwada, muhumbulo kana tshiitisi. U sa konḓelela kana u ṱavhanya u fhelelela mbilu muthu zwi tshi bva kha uri wo ḓi dzula wo mu fara nga mbilu

maaravhi --- maipfi ane a shumiswa kha u aravha kana u ḓidzhenisa kha zwithu

mafhambanyi ---- maipfi a re na ṱhalutshedzo dzi hanedzanaho

maimo a u linga ---- ndi luambo, ndivho, zwikili na vhuḓi zwine mugudi a tea u zwi sumbedza mafheloni a gireidi.

maipfi mavhumbwa ---- maipfi o vhumbwaho a tshi bva kha maṅwe kana kha midzi

maipfi o ḓoweleaho (*sight words*) – maipfi ane muvhali a a ḓivha nga u tou vhona.

tshibveledzwa a u pfukisela --- lushaka lwa zwi ṅwaliwaho zwi fanaho na marifhi, minetse, ripoto, garaṱa, maambiwa)

maṱhakheni ----- tshipiḓa tshi takadzesaho kana tsha ndeme tsha nganetshelo tshi anzelaho u ḓa magumoni.

maṱhakhe-shandwa ---- musi zwo lavhhumbula ho zwa nṱhesa zwa ndeme kana zwi takadzaho zwi so ngo tsha swikhumbula kana zwi shushaho zwa puloto ya zwibveledzwa zwo dzhenhumbula nga zwa madakalo kana mafhungo

o bvaho kha muṱoḓo wa puloto kana zwiwo zwi si na mushumo.

mapa wa muhumbulo---- ndi girafu i imelaho thero kana ṱhoho ine maipfi na mihumbulo mihulwane zwa vha zwo dzudzanywa nga nḓila ya girafu

milayo –---- maitele o tendelwaho kana milayo ine ya shumiswa kha luambo

miswaswo (***anecdotes***) --- u anetshelwa ha zwiwo zwipfufhi hu na ndivho ya u mvumvusa kana u bvisela khagala mubvumbedzwa.

moudu/nḓila—ndi ngona, maitele ane ngawo mulaedza wa nga pfukiselwa ngayo kha vhathu. Hu na moudu yo fhambanaho ya vhudavhidzani, moudu wa u ṅwala, u amba, u vhona (u katela nyolo). Mafhungo a nga shandukiswa u bva kha moudu uno u ya kha uḽa, sa u shandukisa mulaedza u bva kha nyolo u ya kha phara

muhoyo ---- ndi tshitatamennde kana nyimele ine khayo muhumbulo muhulwane wa vha wo fhambana na zwine zwa khou ṱoḓou ambiwa

muhoyo wa ḓirama ---- afha ndi musi vhaṱaleli vha tshi ḓivha zwinzhi nga ha mubvumbedzwa, zwi tshi katela na zwine zwa ḓo bvelela khae ngeno ene muṋe a sa zwi ḓivhi

muṅwalo wa u pomba (*cursive writing*) – u ṅwala hu sa ṱhukhuwi hune maḽeḓere a ṅwalwa tshanḓa tshi so ngo takulwa

mutaladzi wa u thoma nganetshelo ---- ndi u anetshela kana tshiṱori kana zwiimeleli zwa zwiwo. Zwiwo zwi a imhumbula uri hu vhe na u ṱumana vhukati hazwo

mutevhetsindo ---- mibvumo i re na vhushaka hone i na ṱhalutshedzo dzi sa fani kha vhurendi)

nḓivho ya mibvumo (*phonological awareness*) – vhukoni ha u ṱalusa mibvumo ya luambo sa yo fhambanaho na ṱhalutshedzo

ndunzhe-ndunzhe –---- mihumbulo mihulwane i re na vhushaka yo ṱumekanaho. Phara i vha na ndunzhe-ndunzhe musi mitaladzi yoṱhe yo ṱumekana nga nḓila i tevhekanaho nahone i tshi sumbedza vhuthihi.

nganetshelo ---- u anetshelwa ha zwiwo nga nḓila i tevhekanaho hu tshi khou shumiswa maitele a u tou amba kana u ṅwala

nyedziselo ya zwiitwana (*caricuture*) ----musi mubvumbedzwa a tshi edzisela zwiito zwa muṅwe nga nḓila yo kalulaho a na muhumbulo wa u seisa vhathu kana u mvumvusa

nyimele --- tshibveledzwa tshi shumiswa kana u ṱanganedziwa tshi kha nyimele yeneyo

nyolo --- zwibveledzwa zwa vhutsila ha u ola

onomatopia—u shumiswa ha maipfi nga nḓila ine a bvisela mibvumo ya zwithu khagala

oxymoron – ndi u ṱanganelana ha mishumo yo imelaho zwo fhambanaho zwo itwa nga khole uri hu bvelele zwi ṱoḓwaho. Kanzhi zwi itiswa nga u shumisa ḽiḓadzisi ḽi tshi khou ṱalula dzina ḽi ambaho zwo fhambanaho

pfanywa ---- ipfi ḽine ḽa vha na ṱhalutshedzo i fanaho kana i ṱoḓaho u fana na ya ḽiṅwe tsumbo, vheula - palula .

pfufhifhadzo - tshitatamennde tsha muhumbulo tsha u khauledza ipfi

phambana –---- u sedza nḓila ine zwithu zwa fhambana ngayo

phani ---- u tamba nga maipfi ane a fana kana u elana kha mibvumo

pharanomi ---- maipfi kha luambo ane a vha na vhushaka nge a vha a tshi bva kha mudzi muthihi

phoḽisemi ---- maipfi a fanaho tshivhumbeo a fhambana ṱhalutshedzo ngeno a tshi sumbedza vhushaka

puloto ---- ndi pulane ya zwibveledzwa nga maanḓa kha ḓirama kana nganea.

puloto ṱhukhu ---- ndi nyito i thusanaho na nyito i bvelelaho kha puloto khulwane ya ḓirama kana nganea.

raimi (*rhyme*) – maipfi kana mutaladzi kha tshirendo i no fhela nga mibvumo i no fana hu tshi dzheniswa na pfalandoṱhe (*tsumbo,* ine. dzine. vhane)

raimi (*rime*) – tshipiḓa tsha silabulu u bva kha pfalandoṱhe ya u thoma u ya phanḓa (*tsumbo,* m-**apa**), tshine tsha konou raima.

raimi/pfanapheleledzo ---- maipfi kana mitaladzi kha vhurendi zwi fhelaho nga mibvumo mithihi zwi tshi katela na pfala-ndoṱhe.

sinthekisi –---- nḓila ine maipfi a vhekanywa ngayo musi a tshi vhumba zwivhumbeo zwi hulwane zwa girama

ṱhanganedzo nga vhoṱhe ---- mulayo une wa ita uri pfunzo i swikelelwe nga vhoṱhe khathihi na vhaholefhali

ṱhanganyiso (*blends, blending*) – tshipiḓa tsha foniki hune vhagudi vha guda u ṱanganyisa maḽeḓere mavhili kana mararu u bveledza mubvumo (*tsumbo,* ‘fr*’* kha ‘Afrika*’*)

u rangelapfalandoṱhe (*onset*) – tshipiḓa tsha silabulu tsho rangelaho pfalandoṱhe ya u thoma (*tsumbo,* **m** –apa)

theo (*appropriacy*)- -- arali luambo lwo tea lu vha lu tshi pfi lwo tea zwi tshi elana na vhupo vhune lwa khou shumiswa khaho

thero ---- muhumbulo muhulwane kha mushumo wa zwibveledzwa

thoni/khalo ---- thoni i bvisela nyanyuwo zwibveledzwani

Ṱhumanyo --- u ṱumanywa ha mafhungo kana dziphara hu tshi khou shumiswa zwiṱanganyi zwi fanaho na maṱanganyi, masala na U ita ndovhololo.

tshifanyiso tsha muhumbulo ----- maipfi ane musi o shumiswa a ḓisa tshiṅwe tshifanyiso mihumbuloni yashu

tshiga ---- ndi tshithu tshine tsha imela tshiṅwe kha zwibveledzwa tsumbo, luvholela lu imela zwi vhavhaho.

tshigoḓo ---- ṱhalutshedzo dzo dzumbamaho kune kwa bula zwo fhambanaho na zwine zwa khou pfiwa hu u itela u pfisa muṅwe vhuṱungu kana u ita muṅwe tshiḓahela.

u dzhia sia (u sedza sia ḽithihi) ---- nḓowelo ya u funa tshithu tshithihi zwi itisaho uri muthu a sa ṋee khaṱhulo yo teaho

u linga (*assessment*) – u wana mafhungo nga ha kushumele kwa mugudiswa nga nḓila ya fomaḽa kana i si ya fomaḽa

u linga ha muteo (*baseline assessment*) – u linga ha mathomoni ha u ṱoḓou ḓivha zwine vhagudiswa vha zwi ḓivha

u linga ha u bvela phanḓa(*continuous assessment*) – u linga zwine zwa vha tshipiḓa tsha u funza na u bveledza vhagudi nga vhukwamani vhu sa gumi

u ṅwala na tshigwada (*guided writing*) – u ṅwala hune ha vha hone nga murahu ha musi mudededzi o thoma a ṋea pfunzo nga ha zwipiḓa zwa kuṅwalele sa, tshivhumbeo, kushumisele kwa zwiga zwa u vhala, girama kana kuṅwalele.

u simuwa ha vhuṅwali (*emergent literacy/ growing literacy knowledge*) – zwi amba uri vhagudi vha vha na nḓivho ya maipfi o ganḓiswaho. Vhagudi vha vhona khanḓiso vha konou ḓivha ndivho yadzo, vha guda nga ha bugu na zwiṱori nga u vhalelwa nga vhaaluwa na vhagudi vhahulwane. Vha lingedza u ṅwala madzina avho nga u shumisa mihumbulo yavho sa vha konaho u vhala bugu, zwa vha ita uri vha takuwe siani ḽa vhuṅwali.

u vhala na vhagudi (*shared reading*) – nyito ine mudededzi a vhala na vhagudi kiḽasini. Mudededzi u vhala na kiḽasi yoṱhe. Hu nga shumiswa ḽiṅwalo ḽihulwane kana bugu khulu u itela uri mugudi muṅwe na muṅwe a kone u vhona zwine zwa khou vhaliwa.

u vhala na tshigwada (*guided reading*) – u vhala ha mudededzi na tshigwada tshine tsha vha tsho vhumbwa zwo sedza vhukoni. Mudededzi u dededza vhagudi vha tshigwada itsho sa murangaphanḓa.

u vhambedza --- u linga hu u ṱoḓou vhona uri zwithu zwi fana ngafhi

vhuḓivhi ha nyambo nnzhi vhu engedzwaho ---musi muthu a tshi guda luambo (kana nyambo) a tshi khou engedza lwawe lwa hayani. Holu luambo a lu khou dzhia vhudzulo ha luambo lwawe lwa hayani, hone lu tou gudwa nalwo. Kha mbekanyamushumo ya pfunzo yo engedza vhugudi ha nyambo mbili; luambo lwa u thoma lu dzula lwo ralo na u tikedziwa, hone luambo lwa u guda ngalwo lu funzwa nalwo. Musi luambo lwa u funza lu tshi vho ṱoḓou dzhia vhuimo ha luambo lwa u thoma lwa mugudi zwi vhidzwa upfi thuso ya vhuḓivhi ha nyambo mbili

vhuḓi (***aesthetic***)- --- zwi kwamaho lunako kana u takalela lunako

vhuḓivhi-nyengedzo ha nyambo nnzhi (*additive multilingualism*) - u guda dziṅwe nyambo nga nṱha ha luambo lwa hayani

zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwi tshilaho --- zwibveledzwa zwine zwa shumiswa kha ḽifhasi ḽa vhukuma, sa magazini na dzigurannḓa.

zwiko zwa mafhungo zwinzhi---Ṱhanganelo ya moudu nnzhi dzine dza nga katela zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwo ṅwalwaho, thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiṅwe-vho.

zwiko----hu wanalaho mafhungo kana zwithu